

KOLANA: DOKUMENTET E KISHËS KATOLIKE

1. Karta e të Drejtave të Familjes
2. Bashkësia Familjare (*Familiaris Consortio*)
3. Kisha nga Eukaristia (*Ecclesia de Eucharistia*)
4. Rerum Novarum
5. Paqja në Tokë (*Pacem in Terris*)
6. Hyji është Dashuri (*Deus caritas est*)
7. Zhvillimi i popuive (*Populorum Progressio*)
8. Besimtarët laikë të Krishtit (*Christifideles laici*)
9. Sakramenti i dashurisë (*Sacramentum Caritatis*)
10. Lufta kundër korrupsionit
11. Dashuria në të Vërtetën (*Caritas in Veritate*)
12. Dinjiteti i Gruas (*Mulieris Dignitatem*)

LETRA APOSTOLIKE
MULIERIS DIGNITATEM
E ATIT TË SHENJTË
GJON PALI II
MBI DINJITETIN
DHE THIRRJEN E GRUAS
ME RASTIN E VITIT MARIAN

Nën kujdesin e
Arqipeshkvisë Shkodër - Pult
Janar 2011

Titulli i originalit
Mulieris Dignitatem
Libreria Editrice Vaticana,
Citta' del Vaticano

Përktheu
Angjelina Gjeka

Redaktorë
Loreta Tomaj
Atë Lello Lanzilli s.j.
Teola Shkodra

Faqosja dhe grafikat
Luigj Mila

© Copyright 2011
ARQIPESHK VIA METROPOLITANE
SHKODËR - PULT

Shtypur
SHTYPSHKRONJA "VOLAJ"
Janar 2011

PARAQITJE

*Shumë të dashura gra,
me dashuri atërore ju drejtohem të gjithave në
Krishtin!*

Letra apostolike “Mulieris dignitatem” (Dinjiteti i gruas), shkruar nga Papa Gjon Pali II në vitin 1988, me rastin e Vitit Marian, është një meditim mbi Virgjërën Mari, Nënë e Hyjit, në kontekstin e misterit të Krishtit dhe të Kishës (krh. nr. 2). Si e tillë, ajo përbën letrën e parë kushtuar tërësisht grave, e cila u ndoq nga “Letër drejtuar grave” e vitit 1995 shkruar po nga ky papë, dhe vazhdon të jetë, edhe sot e kësaj dite, në krye të reflektimit mbi universin femëror dhe mbi kontributin e saj, domethënë tuajin, në shoqëri.

Edhe pse kanë kaluar 23 vjet prej botimit të kësaj letre apostolike shumë prej problematikave dhe perspektivave me të cilat gratë e asaj kohe janë përballur janë të njëjtat me ato me të cilat ju jeni duke u përballur sot, kjo gjë e bën mjaft aktuale përmbajtjen e kësaj letre dhe përkthimin e saj në gjuhën shqipe.

Edhe unë, së bashku me Gjon Palin II, dëshiroj: “t’u drejtohem drejtpërdrejtë çdo gruaje, për të reflektuar së bashku me të [d.m.th. me ju] mbi problematikat dhe perspektivat e gjendjes femërore në kohën tonë, (...) duke i parë ato në dritën e Fjalës së Hyjit” (Letër drejtuar grave, nr.1). Kjo nuk do të thotë se i përjashtoj burrat nga ajo që po them këtu, por dëshiroj vetëm të theksoj rëndësinë e qenies suaj. Reflektimi do të jetë pak i gjatë dhe me nuanca teologjike, por nëpërmjet atij dëshiroj t’ju hap zemrën time dhe t’ju them disa gjëra që për mua kanë një rëndësi të veçantë. Ju do të dini me siguri se si ‘t’i përktheni’ në realitetin tuaj.

Ndryshimet gjinore mes burrit dhe gruas

«Hyji e krijoi njeriun në përngjasimin e vet, e krijoi në përngjasimin e Hyjit; i krijoi mashkull e femër» (Zan 1,27).

Në këtë fjali përmbahen «të vërtetat antropologjike themelore: njeriu është kulmi i krejt rendit të gjërave të krijuara në botën e dukshme – gjinia njerëzore (...) kurorëzon krejt veprën e krijimit –; të dy janë qenie njerëzore, në shkallë të barabartë burri e gruaja, të dy të krijuar në përngjasim të Hyjit» (nr. 6). Ky themel antropologjik dhe teologjik «zgjith problemet në lidhje me domethënien dhe me dinjitetin e të qenit grua dhe të të qenit burrë. Bëhet fjalë për të kuptuar arsyen dhe rrjedhojat e vendimit të

Krijuesit që qenia njerëzore të ekzistojë gjithmonë dhe vetëm si femër e si mashkull» (nr. 1) dhe për t'iu kundërvënë atyre përpjekjeve që duan ta bëjnë gruan “antagonisten” dhe rivalen e burrit, duke e shtyrë atë që të ndërmarrë rrugën e luftës për pushtet, dhe të atyre që duan të fshijnë çdo ndryshim seksual, sepse prej tyre perceptohen vetëm si rezultat i kushtëzimeve “shoqërore-kulturore”.

Një gjë e tillë bën që të biem në ideologjinë e “gjinisë”, sipas të cilës secili është i lirë të zgjedhë identitetin e vet seksual pa marrë parasysh karakteristikat seksuale dhe/ose biologjike që ai/ajo ka. Por ta interpretosh me këto modele thelbin e burrit dhe të gruas do të thotë të vësh në lojë ‘personin njerëzor’, arsye për të cilën Zoti kërkon, sot më shumë se kurrë, që nxënësit e tij të shkojnë ‘kundër rrymës’, pasi vetëm duke qëndruar së bashku në ndryshueshmërinë e tyre, gruaja dhe burri do të zbulojnë dhe do të dijnë të vlerësojnë unicitetin e vet dhe ngjashmëritë mes njëri-tjetrit, siç thotë edhe teksti i këngës ‘Per il tempo che verrà’ të këngëtarit italian Jovanotti.

Në fakt, natyra njerëzore dhe përmasa kulturore gërshetohen në një proces të gjerë dhe të shumanshëm, që çon në krijimin e identitetit personal, ku të dyja këto përmasa, ajo femërore dhe ajo mashkullore, janë të barabarta dhe përplotësohen me dhe nga njëra-tjetra.

Vetmia zanafillore

«Zoti Hyj e përftoi gruan prej brinjës që ia kishte nxjerrë njeriut dhe e solli te njeriu. Atëherë njeriu klithi: “Kjo tash është ashti i eshtrave të mia dhe mishi i mishit tim!”» (Zan 2,22-23).

Në këtë fjali në mënyrë shumë të përmbledhur na paraqitet se si Hyji duke krijuar gruan ka plotësuar tri nevoja të rëndësishme të njeriut:

1. nevojën afektive: shprehja e Adamit “tash” tregon nevojën e thellë të njeriut për ta dashur tjetrin (në këtë rast gruan) dhe për t’u dashur prej tij (në këtë rast prej saj), pasi «që prej fillimit ata shfaqen si “njësi e dy vetëve”» (nr. 6), dhe klithma e Adamit është prova se ai vuante nga vetmia zanafillore, të cilën e kapërcen vetëm kur gjen “një ndihmë që t’i përngjajë” (Zan 2,20);

2. nevojën psikologjike: me shprehjen “ashti i eshtrave të mia” Adami duket sikur thotë: “Është si unë!”. Gruaja është shoqja me të cilën Adami mund të gjejë një ngushëllim psikologjik, pasi të dy janë të së njëjtës natyre, pasi «bëhet fjalë për shoqen e jetës, me të cilën, ashtu si me një grua, burri mund të bashkohet duke u bërë me të “një trup i vetëm” dhe duke lënë për këtë arsye “babain e vet dhe nënën e vet” (krh. Zan 2,24)» (nr. 6);

3. nevojën shoqërore: Adami kishte nevojë të ‘shoqërizohej’ dhe të krijonte marrëdhënie me një qenie të ngjashme me veten e vet, me qëllim

që të mund të zhvillonte natyrën e tij “në përngjasim me Hyjin”. Kështu, «përshkrimi biblik, flet për themelim, nga ana e Hyjit, të martesës kontekstualisht me krijimin e burrit dhe të gruas, si kusht i domosdoshëm për përçimin e jetës brezave të rinj të njerëzve, për të cilin janë përcaktuar martesë dhe dashuria bashkëshore për natyrën e tyre: “Shtohuni e shumohuni e mbusheni tokën dhe sundojeni atë” (Zan 1,28)» (nr. 6) dhe lejon të dallohet «ky karakter martesor i marrëdhënies mes personave, mbi terrenin e të cilës do të zhvillohet, nga ana e saj, e vërteta mbi amësinë, si edhe ajo mbi virgjërinë, si dy përmasa të veçanta të thirrjes së gruas në dritën e Zbulesës hyjnore» (nr. 7).

Amësia dhe virgjëria

«Ja, do të mbetesh shtatzënë e do të nxjerrësh në dritë një djalë e ngjitja emrin Jezus» dhe «Si do të mund të ndodhë kjo, ndërsa unë jam virgjër?» (Lk 1,31.34).

Në këtë pjesë të Ungjillit amësia dhe virgjëria, na paraqiten «si dy përmasa të veçanta në realizimin e personalitetit femëror» (nr. 17). «Këto dy përmasa të thirrjes femërore janë takuar dhe janë bashkuar në të [d.m.th. në Marinë] në mënyrë të jashtëzakonshme, në mënyrë të tillë që njëra nuk e ka përjashtuar tjetrën, por e ka përplotësuar në mënyrë të mrekullueshme» (po aty).

«Për këtë arsye njeriu do ta lërë babain dhe nënën e do të jetojë bashkë me gruan e vet e të dy do të jenë një trup i vetëm» (Zan 2,24).

«Amësia është fryt i bashkimit martesor të një burri dhe një gruaje, i asaj “njohjeje” biblike që i përgjigjet bashkimit në “një trup të vetëm” (Zan 2,24), dhe në këtë mënyrë ajo realizon (...) një “dhurim të veçantë të vetvetes”». Por nga ana tjetër «“njohja” biblike realizohet sipas të vërtetës së personit vetëm kur dhurimi i ndërsjellë i vetvetes nuk deformohet as prej dëshirës së burrit për t’u bërë “pronari” i nuses së vet (“Ai do të sundojë mbi ty”: Zan 3,16d), as prej mbylljes së gruas në instinktet e veta (“Dëshirimi yt do të të shtyjë kah burri yt”: Zan 3,16c)» (krh. nr. 18), pasi me Krishtin «në marrëdhënien burrë-grua “nënshtrimi” nuk është i njëanshëm, por i ndërsjellë!» (nr. 24), duke qenë se «gruaja nuk u mor nga koka e Adamit për të dominuar mbi të, as nga këmbët e Adamit për t’u shkelur prej tij, por duke qenë brinjë e kraharorit të tij ai ta konsideronte të barabartë me veten e vet, duke qenë nën krahun e tij ai ta mbronte atë, duke qenë afër zemrës së tij ai ta donte atë» (“Komentari” i Matthew Henry [1662-1714]) dhe e njëjta gjë vlen edhe për gruan.

«Ka nga ata që i bien mohit martesës për dashuri të Mbretërisë së qiellit» (Mt 19,12).

Pra, «bëhet fjalë për një beqari të lirë, të zgjedhur për shkak të Mbretërisë së Hyjit, duke pasur

parasysh thirrjen eskatologjike të njeriut në bashkësi me Hyjin. (...) Prandaj beqaria për Mbretërinë e qiellit është fryt jo vetëm i një zgjedhjeje të lirë nga ana e njeriut, por edhe i një hiri të veçantë nga ana e Hyjit, që e thërret një person të caktuar për ta jetuar beqarinë (...) për një afërsi më të madhe me Hyjin (...) dhe (...) është një risi e pamohueshme e lidhur me mishërimin e Hyjit» (nr. 20). Nga ana tjetër, në idealin ungjillor të virgjërisë, «realizohen në një formë të veçantë si dinjiteti, ashtu edhe thirrja e gruas. Në virgjërinë e kuptuar në këtë mënyrë shprehet i ashtuquajtimi radikalizëm i Ungjillit: të lësh gjithçka dhe të ndjekësh Krishtin (krh. Mt 19,27). Kjo nuk mund të krahasohet me qëndrimin thjesht beqar, sepse virgjëria nuk kufizohet vetëm në “jo”-në, por përmban një “po” të thellë në rendin martesor: dhurimin për dashuri në mënyrë të plotë dhe të pandashme» (po aty).

Në fund të kësaj paraqitjeje fjalët e Gjon Palit II, marrë nga “Letër drejtuar grave” nr. 2, e shprehin mjaft mirë atë që kam në zemër për secilën prej jush: «Faleminderit ty, grua-nuse, që e bashkon në mënyrë të pakthyeshme fatin tënd me atë të një burri, në një marrëdhënie dhurimi të ndërsjellë, në shërbim të bashkësisë dhe të jetës. (...) Faleminderit ty, grua-e kushtuar, që nën shembullin e më të madhes grua, Nënës së Krishtit, Fjalës së mishëruar, i hapesh me ëmbëlsi dhe besnikëri dashurisë së Hyjit,

duke e ndihmuar Kishën dhe krejt njerëzimin për të jetuar ndaj Hyjit një përgjigje “martesore”, që shpreh në mënyrë të mrekullueshme bashkësinë që Ai dëshiron të ketë me krijesën e vet».

Dhe ndërsa ju jap bekimin tim atëror dëshiroj, së bashku me mbarë Kishën, «ta falënderoj Trininë e Shenjtë për “misterin e gruas”» (nr. 31) dhe dëshiroj të të falënderoj sërish ty, grua, thjesht “për faktin se je grua!” (Letër drejtuar grave, nr. 2) dhe me qenien tënde e pasuron botën në të cilën jetojmë.

Shkodër, më 6 janar 2011

Në të kremten e Dëftimit të Zotit

† **Angelo Massafra**
Arqipeshkëv Metropolit
i Shkodër-Pult

I

HYRJE

Një shenjë e kohëve

1. DINJITETI I GRUAS dhe thirrja e saj – subjekt i vazhdueshëm i reflektimit njerëzor dhe të krishterë – kanë dalë në pah në mënyrë të veçantë këta vitet e fundit. Ndër të tjera, kjo shihet prej *ndërhyrjeve të Magjistratit të Kishës*, të pasqyruara në dokumente të ndryshme të *Koncilit II të Vatikanit*, i cili pohon pastaj në Mesazhin përfundimtar: “Po vjen koha, ka ardhur koha, në të cilën thirrja e gruas zhvillohet me plotësi, koha në të cilën gruaja po fiton në shoqëri një ndikim, një rrezatim, një fuqi të paarritur më parë. Pikërisht për këtë, në një moment në të cilin njerëzimi po njeh një shndërrim kaq të thellë, gratë e ndriçuara prej shpirtit ungjillor mund të veprojnë shumë për ta

ndihmuar njerëzimin që të mos përkeqësohet"¹. *Fjalët e këtij Mesazhi* përmbledhin atë që kishte gjetur edhe më parë shprehje në Magjisterin konciliar, veçanërisht në Kushtetutën baritore *Gaudium et spes*² dhe në Dekretin mbi apostullatin e laikëve *Apostolicam actuositatem*³.

Të tilla pozicionime ishin shfaqur në periudhën parakonciliare, për shembull në jo pak Fjalime të Papës Piu XII⁴ dhe në Enciklikën *Pacem in terris* të Papës Gjoni XXIII⁵. Pas Koncilit II të Vatikanit, Paraardhësi im Pali VI ka shpjeguar domethënien e kësaj "shenje të kohëve", duke i dhënë titullin Mësuese e Kishës Shenjtes Terezë të Jezusit dhe Shenjtes Katerinë nga Siena⁶, dhe duke themeluar, po ashtu, me kërkesën e Asamblesë së Sinodit të Ipeshkvijve në vitin 1971, një Komision të posaçëm, qëllimi i të cilit ishte studimi i problemeve bashkëkohore në lidhje me "nxitjen efektive të dinjitetit dhe të përgjegjësisë së grave"⁷. Në njërin prej Fjalimeve të tij Pali VI pati thënë ndër të tjera: "Në të vërtetë, në krishterim, më shumë se në çdo besim tjetër fetar, gruaja që prej fillimit

ka një statut të veçantë dinjiteti, aspekte jo të pakta dhe jo të vogla të të cilit na i vërton Besëlidhja e Re (...); është e dukshme se gruaja është caktuar të bëjë pjesë në strukturën e gjallë dhe vepruese të krishterimit në mënyrë kaq të konsiderueshme sa ndoshta ende nuk janë shpjeguar të gjitha virtualitetet e saj”⁸.

Etërit e Asamblesë së fundit të Sinodit të Ipeshkvijve (tetor 1987), kushtuar “thirrjes dhe misionit të laikëve në Kishë dhe në botë njëzet vjet pas Koncilit II të Vatikanit”, përsëri janë marrë me dinjitetin dhe thirrjen e gruas. Ata, ndër të tjera, kanë dëshiruar thellimin e themeleve antropologjike dhe teologjike të nevojshme për t’i zgjidhur problemet në lidhje me domethënien dhe me dinjitetin e të qenit grua dhe të të qenit burrë. Bëhet fjalë për të kuptuar arsyen dhe rrjedhojat e vendimit të Krijuesit që qenia njerëzore të ekzistojë gjithmonë dhe vetëm si femër e si mashkull. Vetëm duke nisur nga këta themele, që na lejojnë të kuptojmë thellësinë e dinjitetit dhe të thirrjes së gruas, është e mundur të flasim për praninë e saj

aktive në Kishë dhe në shoqëri.

Këtë gjë dëshiroj ta trajtoj në këtë Dokument. Nxitja pas-sinodale, që do të botohet pas tij, do të paraqesë perspektivat me karakter baritor rreth vendit të gruas në Kishë dhe në shoqëri, mbi të cilat Etërit sinodalë kanë bërë vërejtje të rëndësishme, pasi kanë shqyrtuar edhe dëshmitë e Dëgjuesve laikë – gra e burra – të ardhur nga Kishat e veçanta të të gjithë kontinenteve.

Viti Marian

2. Sinodi i fundit është zhvilluar gjatë *Vitit Marian*, që na jep një shtytje të veçantë për ta përballuar këtë temë, siç tregon edhe Enciklika *Redemptoris Mater*⁹. Kjo Enciklikë zhvillon dhe aktualizon mësimin e Koncilit II të Vatikanit, që përmbahet në kapitullin VIII të Kushtetutës dogmatike mbi Kishën *Lumen gentium*. Ky kapitull mban një titull domethënës: “*E lumja Virgjëra Mari, Nëna e Hyjit, në misterin e Krishtit dhe të Kishës*”. Maria – kjo “grua” e Biblës (krh. Zan 3,15; Gjn 2,4; 19,26) – i përket në mënyrë intime

misterit shëlbimprurës të Krishtit dhe prandaj është e pranishme në mënyrë të veçantë edhe në misterin e Kishës. Meqenëse “Kisha është në Krishtin si sakrament (...) i bashkimit të ngushtë me Hyjin dhe i njësisë së krejt gjinisë njerëzore”¹⁰, prania e veçantë e Nënës së Hyjit në misterin e Kishës na lë të mendojmë për *lidhjen e jashtëzakonshme mes kësaj “gruaje” dhe krejt familjes njerëzore*. Këtu bëhet fjalë për secilin dhe për secilën, për të gjithë bijtë dhe për të gjitha bijat e gjinisë njerëzore, në të cilët realizohet gjatë breznive ajo *trashëgimi themelore e mbarë njerëzimit*, që është e lidhur me misterin e “fillimit” biblik: “Hyji krijoi njeriun në përngjasimin e vet, e krijoi në përngjasimin e Hyjit; i krijoi mashkull e femër” (Zan 1,27)¹¹.

Kjo e vërtetë e amshuar e njeriut, burrë e grua – e vërtetë që është ngulitur në mënyrë të pandryshuar në përvojën e të gjithëve – *përbën njëkohësisht misterin që vetëm në “Fjalën e mishëruar e gjen dritën e vërtetë (...)*. Krishti ia zbulon plotësisht njeriun njeriut dhe i tregon thirrjen e tij tejet të lartë”, siç mëson Koncili¹². Në këtë “zbulesë të njeriut bërë

njeriut” a nuk duhet të zbulojmë një vend të veçantë për atë “grua”, që qe Nëna e Krishtit? “Mesazhi” i Krishtit, që përmbahet në Ungjill dhe që ka si sfond gjithë Shkrimin e Shenjtë, Besëlidhjen e Vjetër dhe Besëlidhjen e Re, a nuk i thotë shumë Kishës dhe njerëzimit në lidhje me dinjitetin dhe thirrjen e gruas?

Pikërisht kjo dëshiron të jetë përmbajtja e këtij Dokumenti, që inkuadrohet në kontekstin e gjerë të Vitit Marian, ndërsa po shkojmë drejt përfundimit të mijëvjeçarit të dytë të lindjes së Krishtit dhe fillimit të mijëvjeçarit të tretë. Dhe më duket se gjëja më e mirë është ajo që *t’i japim këtij teksti stilin dhe karakterin e një meditimi.*

II

GRUAJA - NËNA E HYJIT (THEOTÓKOS)

Bashkimi me Hyjin

3. “Kur erdhi koha e caktuar, *Hyji dërgoi Birin e vet, të lindur prej gruaje*”. Me këto fjalë të *Letrës drejtuar Galatasve* (Gal 4,4) Pali apostull bashkon momentet kryesore që përcaktojnë në mënyrë thelbësore përmbushjen e misterin të “vendosur prej Hyjit” (krh. Ef 1,9). Biri, Fjala e njëgjëjtë me Atin, lind si burrë prej një gruaje, kur mbërrin “plotësia e kohës”. Kjo ngjarje çon në pikën kyçe të historisë së njeriut mbi tokë, kuptuar si histori e shpëtimit. Është domethënës fakti që apostulli nuk e thërret Nënë e Krishtit

me emrin e saj “Mari”, por e përkufizon atë “grua”: kjo është në përputhje me fjalët e Protoungjillit në *Librin e Zanafillës* (krh. Zan 3,15). Pikërisht ajo “grua” është e pranishme në ngjarjen qendrore shëlbimprurëse, që vendos për “plotësinë e kohës”: kjo ngjarje realizohet në të dhe nëpërmjet saj.

Kështu fillon *ngjarja qendrore, ngjarja kyçe në historinë e shpëtimit*, Pashka e Zotërisë.

Megjithatë, ndoshta ia vlen barra qeranë që ta rimarrim në shqyrtim duke nisur prej historisë shpirtërore të njeriut të kuptuar në mënyrë më të gjerë, ashtu siç shprehet nëpërmjet besimeve të ndryshme të botës. Le të kujtojmë këtu fjalët e Koncilit II të Vatikanit “*Njerëzit presin prej besimeve të ndryshme përgjigjen ndaj enigmave të fshehura të gjendjes njerëzore që, si dje ashtu edhe sot, e turbullojnë thellësisht zemrën njerëzore: çfarë është njeriu, cili është kuptimi dhe qëllimi i jetës sonë, çfarë janë e mira dhe mëkati, çfarë zanafille dhe qëllimi ka dhimbja, cila është rruga për të arritur lumturinë e vërtetë, çfarë janë vdekja, gjykimi dhe ndëshkimi pas vdekjes, dhe në fund misteri i fundit dhe*

*i pashpjegueshëm që rrethon ekzistencën tonë, prej të cilit e marrim zanafillën tonë dhe drejt të cilit priremi*¹³. “Që prej kohëve më të lashta deri më sot, pranë popujve të ndryshëm gjendet njëfarë perceptimi i asaj force të mistershme që është e pranishme në rrjedhën e gjërave dhe në ngjarjet e jetës njerëzore, dhe madje nganjëherë ata e pranojnë Hyjninë supreme ose edhe Atin”¹⁴.

Në sfondin e kësaj panorame të gjerë, që vë në dukje aspiratat e shpirtit njerëzor në kërkim të Hyjit – nganjëherë gati “duke e gjetur në ndonjë mënyrë” (krh. Vap 17,27) –, “plotësia e kohës”, për të cilën flet Pali në Letrën e vet, vë në dukje *përgjigjen e vetë Hyjit*, të atij “në të cilin jetojmë, lëvizim dhe ekzistojmë” (krh. Vap 17,28). Ky është Hyji që “herë pas here dhe në mënyra të ndryshme, në të kaluarën, u ka folur etërve me anë të profetëve, së fundi, në këto ditë, na foli edhe neve me anë të Birit” (Heb 1,1-2). Dërgimi i këtij Biri, të njëgjëjtë me Atin, si njeri “i lindur prej gruaje”, përbën *pikën kulmore dhe përfundimtare të vetëzbulesës së Hyjit para njerëzimit*. Kjo vetëzbulesë ka një

karakter shëlbimprurës, siç mëson diku tjetër Koncili II i Vatikanit: “Hyjit në mirësinë dhe urtinë e vet i pëlqeu ta zbulonte vetveten dhe ta shfaqte misterin e vullnetit të vet (krh. Ef 1,9), nëpërmjet të cilit njerëzit, nëpër Krishtin, Fjalën e bërë njeri, në Shpirtin Shenjt, i afrohen Atit dhe bëhen pjesëmarrës të natyrës hyjnore (krh. Ef 2,18; 2 Pjt 1,4)”¹⁵.

*Gruaja gjendet në zemrën e kësaj ngjarjeje shëlbimprurëse. Vetëzbulesa e Hyjit, që është njësi e pakuptueshme e Trinisë, në linjat e veta themelore përmbahet në *lajmërimin e Nazaretit*. “Ja, do të mbetesh shtatzënë e do të nxjerrësh në dritë një djalë e ngjitja emrin Jezus. Ky do të jetë i madh dhe do të quhet Biri i Hyjit tejet të lartë”. “Si do të mund të ndodhë kjo, ndërsa unë jam virgjër?”. “Shpirti Shenjt do të zbresë në ty e fuqia e Hyjit të tejetlartë do të mbulojë me hijen e vet; prandaj ky Fëmijë do të jetë i shenjtë – Biri i Hyjit (...) S’ka gjë të pamundshme për Hyjin” (krh. Lk 1,31-37)¹⁶.*

*Është e lehtë të mendojmë për këtë ngjarje në *perspektivën e historisë së popullit të Izraelit*, bijë e të cilit është Maria; por është*

e lehtë edhe të mendojmë për të në perspektivën e të gjitha rrugëve, përgjatë të cilave njerëzimi gjithmonë ka kërkuar përgjigjen ndaj pyetjeve themelore dhe njëkohësisht përfundimtare që më shumë e shqetësojnë. A nuk gjendet në lajmërimin e Nazaretit fillimi i asaj përgjigjeje përfundimtare, nëpërmjet të cilës *vetë Hyji u del përpara shqetësimeve të zemrës së njeriut?*¹⁷. Këtu nuk bëhet fjalë vetëm për fjalë të Hyjit të zbuluara nëpërmjet Profetëve, por, me këtë përgjigje, realisht “Fjala bëhet njeri” (krh. Gjn 1,14). *Maria arrin kështu një bashkim të tillë me Hyjin sa arrin t’i kapërcejë të gjitha pritjet e shpirtit njerëzor. I kapërcen madje edhe pritjet e mbarë Izraelit e, në mënyrë të veçantë, të bijave të këtij populli të zgjedhur, të cilat, në bazë të premtimit, mund të shpresonin që njëra prej tyre një ditë të bëhej nëna e Mesisë. Megjithatë, kush prej tyre mund të mendonte se Mesia i premtuar do të ishte “Biri i Hyjit të tejetlartë”? Duke nisur prej fesë monoteiste të Besëlidhjes së Vjetër, kjo vështirë se mund të merrej me mend. Vetëm për virtyt të Shpirtit Shenjt, që “shtriu hijen*

e vet" mbi të, Maria mund ta pranonte atë që është "punë që s'bëhet, por jo për Hyjin, Hyji mund të bëjë gjithçka" (krh. Mk 10,27).

Theotókos

4. Në këtë mënyrë "plotësia e kohës" shfaq dinjitetin e jashtëzakonshëm të "gruas". Ky dinjitet, nga njëra anë, qëndron në lartësimin mbinatyor deri në bashkimin me Hyjin në Jezu Krishtin, që përcakton qëllimin shumë të thellë të ekzistencës së çdo njeriu qoftë mbi tokë qoftë në amshim. Nga ky këndvështrim, "gruaja" është përfaqësuesja dhe arketipi i mbarë gjinisë njerëzore: *përfaqëson njerëzimin që u përket të gjitha qenieve njerëzore, si burra, ashtu edhe gra*. Por, nga ana tjetër, ngjarja e Nazaretit vë në dukje një formë të bashkimit me Hyjin e gjallë, që mund t'i përkasë vetëm "gruas", Marisë: *bashkimin mes nënës dhe birit*. Në të vërtetë, Virgjëra e Nazaretit bëhet Nëna e Hyjit.

Kjo e vërtetë, e pranuar që prej fillimit prej fesë së krishterë, e pati formulimin so-

lemn në Koncilin e Efesit (viti 431)¹⁸. Duke iu kundërvënë mendimit të Nestorit, që e quante Marinë ekskluzivisht nënë të Jezusit-njeri, ky Koncil vuri në dukje domethënien thelbësore të amësisë së Marisë Virgjër. Në momentin e lajmërimit, duke u përgjigjur me “*fiat*” -in e vet, Maria u ngjiz me një njeri që ishte Biri i Hyjit, i njëgjëjtë me Atin. Pra, është me të vërtetë *Nëna e Hyjit, pasi amësia i përket krejt personit, dhe jo vetëm trupit, dhe as vetëm “natyrës” njerëzore. Në këtë mënyrë emri “Theotókos” – Nëna e Hyjit – u bë emri i veçantë i bashkimit me Hyjin, që iu dha Marisë Virgjër.*

Bashkimi i veçantë i “*Theotókos*” -it me Hyjin, që realizon në mënyrën më të shkëlqyer paracaktimin mbinatyror për bashkimin me Atin të çdo njeriu (*filii in Filio*), është hir dhe, si i tillë, një *dhuratë e Shpirtit*. Por, në të njëjtën kohë, nëpërmjet përgjigjes së fesë Maria shpreh vullnetin e vet të lirë, pra pjesëmarrjen e plotë të “unit” personal dhe femëror në ngjarjen e mishërimit. Me “*fiat*” -in e vet, *Maria bëhet subjekti i përnjëmendtë i atij bashkimi me Hyjin, që është re-*

alizuar në misterin e mishërimit të Fjalës së njëgjëjtë me Atin. I gjithë veprimi i Hyjit në historinë e njerëzve e respekton gjithmonë vullnetin e lirë të “unit” njerëzor. E njëjta gjë ndodh në lajmërimin në Nazaret.

“Të shërbesh do të thotë të mbretërosh”

5. Kjo ngjarje ka një karakter ndërpersonal të qartë: është një dialog. Nuk e kuptojmë atë plotësisht nëse nuk e inkuadrojmë krejt bisedën mes Engjëllit dhe Marisë në përshëndetjen: “hirplote”¹⁹. Krejt dialogu i lajmërimit zbulon përmasën thelbësore të ngjarjes: përmasën *mbinatyrore* (*kecarito-méne*).

Por hiri nuk e lë kurrë mënjane natyrën, as nuk e asgjëson atë, madje e përsos dhe e fisnikëron. Prandaj, ajo “plotësi e hirit”, që i është dhënë Virgjërës së Nazaretit, që ajo të bëhej “*Theotókos*”, do të thotë në të njëjtën kohë *plotësi e përsosmërisë* së asaj “që është karakteristike e gruas”, e “asaj që është femërore”. Këtu, në njëfarë kuptimi, gjendemi në pikën kulmore, në arketipin e

dinjitetit personal të gruas.

Kur Maria u përgjigjet fjalëve të lajmëtarit qiellor me “fiat”-in e vet, “hirplotja” ndien nevojën që ta shprehë marrëdhënien e vet personale në lidhje me dhuratën që i është zbuluar, duke thënë: “Unë jam shërbëtorja e Zotit” (Lk 1,38). Kësaj fjalie nuk mund t’i hiqet apo zvogëlohet kuptimi i saj i thellë, duke e nxjerrë në mënyrë artificiale prej gjithë kontekstit të ngjarjes dhe prej gjithë përmbajtjes së të vërtetës së zbuluar mbi Hyjin dhe mbi njeriun. Në shprehjen “shërbëtorja e Zotit” vihet re krejt vetëdija e Marisë se është krijesë në marrëdhënie me Hyjin. Megjithatë, fjala “shërbëtore”, nga fundi i dialogut të lajmërimit, hyn në krejt perspektivën e historisë së Nënës dhe të Birit. Në të vërtetë, ky *Bir*, që është “Biri i Hyjit të tejetlartë”, i vërtetë dhe i njëgjyjtë me Atin, shumë herë do të thotë për vete, sidomos në momentin kulmor të misionit të vet: “Biri i njeriut (...) nuk erdhi për të qenë shërbyer, por që ai të shërbejë” (Mk 10,45).

Krishti gjithmonë është i vetëdijshëm se është “shërbëtori i Zotit”, sipas profecisë së

Isaisë (krh. Is 42,1; 49,3.6; 52,13), në të cilën gjendet përmbajtja thelbësore e misionit të tij mesianik: vetëdija se është Shëlbuesi i botës. *Maria* që prej momentit të parë të amësisë së saj hyjnore, të bashkimit të saj me Birin të cilin “Ati e dërgoi, që bota të shëlbohet nëpër të” (krh. Gjn 3,17), *përfshihet në shërbimin mesianik të Krishtit*²⁰. Pikërisht ky shërbim përbën vetë themelin e asaj Mbretërie, në të cilën “të shërbesh (...) do të thotë të mbretërosh”²¹. Krishti, “shërbëtori i Zotit”, do t’u tregojë të gjithë njerëzve dinjitetin mbretëror të shërbimit, me të cilin është e lidhur ngushtë thirrja e çdo njeriu.

Kështu, duke shqyrtuar realitetin grua-Nënë e Hyjit, hyjmë në mënyrën më të përshtatshme në këtë meditim të Vitit Marian. *Ky realitet përcakton edhe horizontin thelbësor të reflektimit mbi dinjitetin dhe mbi thirrjen e gruas*. Kur mendojmë, themi apo bëjmë diçka në lidhje me dinjitetin dhe thirrjen e gruas, nuk duhet ta shkëpusim mendimin, zemrën dhe veprat prej këtij horizonti. Dinjiteti i çdo njeriu dhe thirrja që i përgjigjet atij e gjejnë masën e tyre përfundimtare në *bashkimin me*

Hyjin. Maria – gruaja e Biblës – është shprehja më e plotësuar e këtij dinjiteti dhe e kësaj thirrjeje. Në të vërtetë, çdo njeri, mashkull apo femër, i krijuar në shëmbëlltynë dhe përngjasim të Hyjit, nuk mund të realizohet jashtë përmasës së këtij shëmbëllimi dhe këtij përngjasimi.

III

SHËMBËLLIMI DHE PËRNGJASIMI ME HYJIN

Libri i Zanafillës

6. Duhet të vendosemi në kontekstin e atij “fillimi” biblik, në të cilin e vërteta e zbuluar mbi njeriun si “shëmbëllim dhe përngjasim me Hyjin” përbën *bazën e pandryshueshme të krejt antropologjisë së krishterë*²². “Hyji krijoi njeriun në përngjasimin e vet, e krijoi në përngjasimin e Hyjit; i krijoi mashkull e femër” (Zan 1,27). Kjo fjali e ngjeshur përmban të vërtetat antropologjike themelore: njeriu është kulmi i krejt rendit të gjërave të krijuara në botën e dukshme – gjinia njerëzore, që e merr fillesën prej thirrjes në ekzistencë të burrit e të gruas, kurorëzon krejt veprën e krijimit –; *të dy janë qenie njerëzore, në shkallë të barabartë*

burri e gruaja, të dy të krijuar në përngjasim të Hyjit. Ky shëmbëllim dhe ky përngjasim me Hyjin, thelbësor për njeriun, prej burrit dhe gruas, si bashkëshortë dhe prindër, u përçohet pasardhësve të tyre: “Shtohuni e shumohuni e mbusheni tokën dhe sundojeni atë” (Zan 1,28). Krijuesi ia beson “sundimin” e tokës gjinisë njerëzore, të gjithë personave, të gjithë burrave dhe të gjitha grave, që e marrin dinjitetin dhe thirrjen e tyre prej “fillimit” të përbashkët.

Në *Zanafillë* gjejmë edhe një përshkrim tjetër të krijimit të njeriut – burrë e grua (krh. Zan 2,18-25) –, të cilit do t’i referohemi më tej. Megjithatë, që tani duhet të pohojmë se prej pjesës biblike del në pah e vërteta mbi karakterin personal të qenies njerëzore. *Njeriu është një person, në masë të barabartë burri dhe gruaja: në të vërtetë, të dy janë krijuar në shëmbëllim e në përngjasim të Hyjit personal. Ajo që e bën njeriun të ngjashëm me Hyjin është fakti se – ndryshe nga krejt bota e krijesave të gjalla, përfshirë edhe qeniet e pajisura me shqisa (*animalia*) – njeriu është edhe një qenie racionale (*animal rationale*)²³.*

Falë kësaj karakteristike burri dhe gruaja mund “të sundojnë” mbi krijesat e tjera të botës së dukshme (krh. Zan 1,28).

*Në përshkrimin e dytë të krijimit të njeriut (krh. Zan 2,18-25) gjuha me të cilën shprehet e vërteta mbi krijimin e njeriut dhe, veçanërisht, të gruas, është e ndryshme, në njëfarë kuptimi është më pak e saktë, është – mund të themi – më përshkruese dhe metaforike: më afër gjuhës së miteve të njohura në atë kohë. Megjithatë, nuk gjendet asnjë kundërshti thelbësore mes dy teksteve. Teksti i *Zanafillës 2,18-25* ndihmon që të kuptohet mirë ajo që gjejmë në fjalinë e ngjeshur të *Zanafillës 1,27-28* dhe, në të njëjtën kohë, nëse lexohet në një linjë me të, *ndihmon që të kuptohet në mënyrë edhe më të thellë e vërteta themelore, që përmbahet në të, mbi njeriun e krijuar në shëmbëllim dhe përngjasim të Hyjit si burrë e grua.**

Në përshkrimin e *Zanafillës 2,18-25* gruaja krijohet prej Hyjit “nga brinja” e burrit dhe vendoset si një “un” tjetër, si një bashkëbisedues pranë burrit, i cili në botën përreth të krijesave të shpirtëzuara është i

vetëm dhe nuk gjen në asnjërën prej tyre një “ndihmë” të përshtatshme për të. Gruaja, e thirrur në ekzistencë në këtë mënyrë, njihet menjëherë prej burrit si “mish i mishit të tij dhe asht i eshtrave të tij” (krh. Zan 2,23) dhe pikërisht për këtë quhet “grua”. Në gjuhën biblike ky emër tregon identitetin thelbësor në lidhje me burrin: ‘is - ‘issah, gjë që në përgjithësi gjuhët moderne mjerisht nuk mund ta shprehin. “Le të quhet grua (‘issah), sepse kjo u mor nga njeriu (‘is)” (Zan 2,23).

Teksti biblik jep baza të mjaftueshme për të paraparë barazinë thelbësore të burrit e të gruas nga këndvështrimi i njerëzimit²⁴. Të dy që prej fillimit janë persona, në ndryshim prej qenieve të tjera të gjalla të botës që i rrethon. *Gruaja është një “un” tjetër në njerëzimin e përbashkët*. Që prej fillimit ata shfaqen si “njësi e dy vetëve”, dhe kjo do të thotë kapërcim i vetmisë zanafillore, në të cilën njeriu nuk gjen “një ndihmë që t’i përngjajë” (Zan 2,20). Këtu bëhet fjalë vetëm për “ndihmë” në veprim, në “sundimin e tokës”? (krh. Zan 1,28). Me siguri bëhet fjalë për shoqen e jetës, me të cilën, ashtu si me

një grua, burri mund të bashkohet duke u bërë me të “një trup i vetëm” dhe duke lënë për këtë arsye “babain e vet dhe nënën e vet” (krh. Zan 2,24). Pra, përshkrimi biblik, flet për *themelim*, nga ana e Hyjit, të martesës kontekstualisht me krijimin e burrit dhe të gruas, si kusht i domosdoshëm për përcimin e jetës brezave të rinj të njerëzve, për të cilin janë përcaktuar martesa dhe dashuria bashkëshore për natyrën e tyre: “Shtohuni e shumohuni e mbusheni tokën dhe sundojeni atë” (Zan 1,28).

Personi - Bashkimi - Dhurata

7. Duke depërtuar me mendim në tërësinë e përshkrimit të Zanafillës 2,18-25, dhe duke e interpretuar atë në dritën e të vërtetës mbi shëmbëllimin dhe përngjasimin me Hyjin (krh. Zan 1,26-27), mund të *kuptojmë* edhe më plotësisht se në çfarë qëndron karakteri personal i qenies njerëzore, falë të cilit të dy - burri dhe gruaja - janë të ngjashëm me Hyjin. Në të vërtetë, çdo njeri është në shëmbëlltim të Hyjit si krijesë racionale dhe e lirë, e aftë ta

njohë dhe ta dojë Atë. Veç kësaj, lexojmë se njeriu nuk mund të ekzistojë “vetëm” (krh. Zan 2,18); mund të ekzistojë vetëm si “njësi e dy vetëve”, dhe pra në marrëdhënie me një person tjetër njerëzor. Bëhet fjalë për një marrëdhënie të ndërsjellë: të burrit ndaj gruas dhe të gruas ndaj burrit. Të qenit person në shëmbëllim dhe përngjasim të Hyjit, pra, do të thotë edhe një ekzistencë në marrëdhënie, në lidhje me “unin” tjetër. Kjo i paraprin vetëzbulesës përfundimtare të Hyjit njini e trini: njësi e gjallë në bashkësinë e Atit, të Birit dhe të Shpirtit Shenjt.

Në fillim të Biblës këtë nuk e dëgjojmë ende të thuhet drejtpërdrejt. Krejt Besëlidhja e Vjetër është sidomos zbulesë e së vërtetës në lidhje me njininë dhe njësinë e Hyjit. Në këtë të vërtetë themelore mbi Hyjin Besëlidhja e Re do ta fusë zbulesën e misterit të pakuptueshëm të jetës intime të Hyjit. *Hyji*, i cili lejon që njerëzit ta njohin nëpërmjet Krishtit, është *njësi në Trini*: është njësi në bashkësi. Në këtë mënyrë hidhet një dritë e re edhe mbi atë përngjasim dhe shëmbëllim të njeriut me Hyjin, për të cilin flet *Libri*

i Zanafillës. Fakti se njeriu, i krijuar burrë e grua, është shëmbëllim i Hyjit nuk do të thotë vetëm se secili prej tyre individualisht është i ngjashëm me Hyjin, si qenie racionale dhe e lirë. Do të thotë edhe se burri dhe gruaja, të krijuar si “njësi e dy vetëve” në njerëzimin e përbashkët, janë të thirrur që të jetojnë një bashkësi dashurie dhe në këtë mënyrë të pasqyrojnë në botë bashkësinë e dashurisë që është në Hyjin, për të cilën tri Vetat duhen në misterin intim të së vetmes jetë hyjnore. Ati, Biri dhe Shpirti Shenjt, një Hyj i vetëm për njësinë e hyjnisë, ekzistojnë si persona prej marrëdhënieve të pashqyr-tueshme hyjnore. Vetëm në këtë mënyrë bëhet e kuptueshme e vërteta se Hyji në vetvete është dashuri (krh. 1 Gjn 4,16).

Shëmbëllimi dhe përngjasimi i njeriut me Hyjin, i krijuar si burrë e grua (për analogjinë që mund të mendohet mes Krijuesit dhe krijesës), shpreh edhe “njësinë e dy vetëve” në njerëzimin e përbashkët. Kjo “njësi e dy vetëve”, që është shenjë e bashkimit ndërpersonal, tregon se në krijimin e njeriut është përfshirë edhe njëfarë ngjashmërie

e bashkësisë hyjnore ("*communio*"). Ky përngjasim është përfshirë si cilësi e të qenit personal të të dyve, të burrit dhe të gruas, dhe njëkohësisht si një thirrje e një detyrë. Në shëmbëllimin dhe në përngjasimin me Hyjin, që gjinia njerëzore mban në vetvete që prej "fillimit", është rrënjësor themeli i krejt "*ethos*"-it njerëzor: Besëlidhja e Vjetër dhe ajo e Re do ta zhvillojnë këtë "*ethos*", kulmi i të cilit është *urdhërimi i dashurisë*²⁵.

Në "njësinë e dy vetëve" burri dhe gruaja janë të thirrur që prej fillimit jo vetëm që të ekzistojnë "pranë njëri-tjetrit" apo "së bashku", por edhe janë të thirrur të ekzistojnë në mënyrë të ndërsjellë "për njëri-tjetrin".

Kështu shpjegohet edhe domethënia e asaj "ndihme", për të cilën flitet në Librin e Zanafillës (Zan 2,18-25): "*Do t'ia bëj një ndihmë që t'i përngjajë*". Konteksti biblik lejon që ta marrim edhe në kuptimin se gruaja duhet "ta ndihmojë" burrin – dhe nga ana e tij ky duhet ta ndihmojë gruan – para së gjithash për shkak të faktit se të dy janë "persona njerëzore": gjë që, në njëfarë kuptimi, i lejon

njërit dhe tjetrës që ta zbulojnë gjithmonë dhe përsëri, si edhe ta pohojnë kuptimin e tërësishëm të njerëzimit të tyre. Është e lehtë të kuptojmë se – në këtë plan themelor – bëhet fjalë për një “ndihmë” nga të dyja anët dhe për një “ndihmë” të ndërsjellë. Njerëzim do të thotë thirrje në bashkimin ndërpersonal. Teksti i Zanafillës 2,18-25 tregon se martesë është përmasa e parë dhe, në njëfarë kuptimi, themelore e kësaj thirrjeje. Por nuk është e vetmja. Krejt historia e njeriut mbi tokë realizohet brenda kësaj thirrjeje. Në bazë të parimit të të qenit në mënyrë të të ndërsjellë “për” tjetrin, në “bashkësinë” ndërpersonale, zhvillohet në këtë histori integrimi në vetë njerëzoren, të dashur prej Hyjit, ajo që është “mashkullore” dhe ajo që është “femërore”. Tekstet biblike, duke filluar prej Zanafillës, vazhdimisht na mundësojnë të rigjejmë tokën në të cilën i ka rrënjët e vërteta mbi njeriun, tokën e qëndrueshme dhe të pacenueshme në mes të shumë ndryshimeve të ekzistencës njerëzore.

Kjo e vërtetë i përket edhe *historisë së shpëtimit*. Në lidhje me këtë, është veçanë-

risht domethënëse një shprehje e Koncilit II të Vatikanit. Në kapitullin mbi “bashkësinë e njerëzve” të Kushtetutës baritore *Gaudium et spes*, lexojmë: «Zotëria Jezus, kur i lutet Atit që “të gjithë të jenë një gjë e vetme” (Gjn 17,21-22), duke na vënë përpara horizonte të paarritshme për arsyen njerëzore, na ka sugjeruar *njëfarë ngjashmërie* mes bashkimit të Vetave hyjnore dhe bashkimit të bijve të Hyjit në të vërtetën dhe në dashurinë. Kjo ngjashmëri tregon se njeriu, i cili në tokë është e vetmja krijesë të cilën Hyji e ka dashur për vetveten, nuk mund ta rigjejë plotësisht veten e vet, përveçse nëpërmjet një dhurimi të sinqertë të vetvetes»²⁶.

Me këto fjalë teksti konciliar e paraqet në mënyrë të përmbledhur tërësinë e të vërtetës mbi burrin dhe gruan – e vërtetë që përvijohet qysh në kapitujt e parë të *Librit të Zanafillës* – ashtu si vetë struktura mbartëse e antropologjisë biblike dhe të krishterë. Njeriu – si burrë ashtu edhe grua – është e vetmja qenie mes krijesave të botës së dukshme që Hyji krijues “e ka dashur për veten e vet”: pra, është një person. Të qenit person do të

thotë: të priresh nga realizimi i vetvetes (teksti konciliar flet për “rigjetje”), që nuk mund të kryhet përveçse “nëpërmjet një dhurimi të singertë të vetvetes”.

Model i këtij interpretimi të personit është vetë Hyji si Trini, si bashkësi Vetash. Të thuash se njeriu është krijuar në shëmbëllim dhe përngjasim të këtij Hyji do të thotë edhe se njeriu është i thirrur të ekzistojë “për” të tjerët, të bëhet dhuratë.

Kjo i përket çdo qenieje njerëzore, qoftë grua qoftë burrë, të cilët e aktualizojnë këtë në veçantinë e njërës dhe tjetrit. Brenda këtij meditimi rreth dinjitetit dhe thirrjes së gruas, kjo e vërtetë mbi qenien njerëzore përbën *pikënisjen e domosdoshme*. Edhe *Libri i Zanafillës* lejon të dallohet, si një skicë e parë, ky karakter martesor i marrëdhënies mes personave, mbi terrenin e të cilës do të zhvillohet, nga ana e saj, e vërteta mbi amësinë, si edhe ajo mbi virgjërinë, si dy përmasa të veçanta të thirrjes së gruas në dritën e Zbulesës hyjnore. Këto dy përmbajtje do ta gjejnë shprehjen e tyre më të lartë në ardhjen e “plotësisë së kohës” (krh.

Gal 4,4) në figurën e “gruas” së Nazaretit: Nënë-Virgjër.

Antropomorfizmi i gjuhës biblike

8. Paraqitja e njeriut si “shëmbëllim dhe përngjasim me Hyjin” menjëherë në fillim të Shkrimit të Shenjtë ka *edhe një domethënie tjetër*. Ky fakt përbën çelësin për ta kuptuar Zbulesën biblike si një fjalim të Hyjit mbi vetveten. Duke folur për veten qoftë “nëpërmjet profetëve, ashtu edhe nëpërmjet Birit” (krh. Heb 1,1-2) të bërë njeri, *Hyji flet me gjuhën njerëzore*, përdor koncepte dhe shëmbëlltyra njerëzore. Nëse kjo mënyrë e të shprehurit karakterizohet nga njëfarë antropomorfizmi, arsyeja gjendet në faktin se njeriu është “i ngjashëm” me Hyjin: i krijuar në shëmbëllim dhe përngjasim të Tij. E atëherë *edhe Hyji është në njëfarë mase “i ngjashëm” me njeriun*, dhe, pikërisht në bazë të kësaj ngjashmërie, ai mund të njihet prej njerëzve. Në të njëjtën kohë gjuha e Biblës është mjaft e saktë për të shënuar kufijtë e “përngjasimit”, kufijtë e “analogjisë”. Në

të vërtetë, zbulesa biblike pohon se, nëse është i vërtetë “përngjasimi” i njeriut me Hyjin, është edhe më thelbësisht i vërtetë “jo përngjasimi”²⁷, që e ndan prej Krijuesit gjithë krijimin. Si përfundim, për njeriun e krijuar në përngjasim të Hyjit, Hyji nuk resht së qeni ai “që banon në dritën e paafrueshme” (1 Tim 6,16): është “I ndryshmi” në mënyrë të veçantë, “tërësisht Tjetri”.

Kjo vërejtje mbi kufijtë e analogjisë – kufij të përngjasimit të njeriut me Hyjin në gjuhën biblike – duhet të mbahet parasysh edhe kur, në pjesë të ndryshme të Shkrimit të Shenjtë (veçanërisht në Besëlidhjen e Vjetër), gjejmë *disa krahasime që i japin Hyjit cilësi “mashkullore” apo “femërore”*. Në to gjejmë pohimin e tërthortë të së vërtetës se të dy, si burri ashtu edhe gruaja, janë krijuar në shëmbëllim dhe përngjasim të Hyjit. Nëse ka përngjasim mes Krijuesit dhe krijesave, është e kuptueshme se Bibla ka përdorur në lidhje me këtë shprehje që i japin atij cilësi qoftë “mashkullore”, qoftë “femërore”.

Po sjellim këtu ndonjë pjesë karakteristike të *Isaisë* profet: «Tha Sioni: “Zoti më la,

më harroi Zoti!". E harron - thua - gruaja foshnjën e vet, që të mos ketë dhimbje për bamin e barkut të vet? Po edhe nëse ndonjëra do të harronte, unë ty kurrë nuk të harroj!» (Is 49,14-15). Dhe më pas: «Porsi nëna që ngushëllon të birin, ashtu unë do t'ju ngushëlloj; në Jerusalem ngushëllim do të gjeni» (Is 66,13). Edhe në Psalme Hyji krahasohet me një nënë të kujdesshme: «Si foshnja e mëkuar në parzmën e nënës, si kërthi është shpirti im në mua. Le të shpresojë Izraeli në Zotin tani e përgjithmonë e jetës» (Ps 131,2-3). Në pjesë të tjera, dashuria e Hyjit, që kujdeset për popullin e vet, paraqitet e ngjashme me atë të një nëne: *sikurse një nënë, Hyji "e ka bartur" njerëzimin dhe, në veçanti, popullin e vet të zgjedhur, në kraharonin e vet, e ka lindur mes dhimbjesh, e ka ushqyer dhe ngushëlluar* (krh. Is 42,14; 46,3-4). Dashuria e Hyjit paraqitet në shumë pjesë si dashuri "mashkullore" e dhëndrit dhe e babait (krh. Os 11,1-4; Jer 3,4-19), por nganjëherë edhe si dashuri "femërore" e nënës.

Kjo karakteristikë e gjuhës biblike, mënyra e saj antropomorfike e të folurit

për Hyjin, *tregon tërthorazi edhe misterin e "lindjes" së amshuar*", që i përket jetës intime të Hyjit. Megjithatë, kjo "lindje" në vetvete nuk ka cilësi "mashkullore" apo "femërore". Ka një natyrë tërësisht hyjnore. Është shpirtërore në mënyrën më të përsosur, pasi "Hyji është shpirt" (Gjn 4,24), dhe nuk ka asnjë veçanti tipike të trupit, as "femërore" as "mashkullore". Pra, edhe "atësia në Hyjin është krejtësisht hyjnore, e lirë nga karakteristika trupore "mashkullore", që është karakteristikë e atësisë njerëzore. Në këtë kuptim Besëlidhja e Vjetër fliste për Hyjin si për një Atë dhe i drejtohej atij si një Atë. Jezu Krishti, që e ka vënë këtë të vërtetë në qendër të Ungjillit të vet si normativë të lutjes së krishterë, dhe që i drejtohej Hyjit duke e quajtur: "Abbà, Atë" (Mk 14,36), si Biri i njëlindur dhe i njëgjëjtë, e tregonte atësinë në këtë kuptim ultra-trupor, mbinjerëzor, tërësisht hyjnor. Fliste si Bir, i lidhur me Atin prej misterit të amshuar të lindjes hyjnore, dhe e bënte këtë duke qenë në të njëjtën kohë Bir përnjëmend njerëzor i Nënës së vet Virgjër.

Nëse lindjes së amshuar të Fjalës së Hyjit nuk mund t'i jepen cilësi njerëzore dhe as atësia hyjnore nuk ka karakteristika "mashkullore" në kuptimin fizik, duhet të kërkojmë në Hyjin *modelin* absolut të çdo "lindjeje" në botë të qenieve njerëzore. Në këtë kuptim – siç duket – e lexojmë në *Letrën drejtuar Efesianëve*: "Për këtë arsye i përkul gjunjët e mi para Atit, prej të Cilit merr emrin e vet çdo atësi në qiell e mbi tokë" (Ef 3,14-15). Çdo "lindje" në përmasën e krijesave e gjen modelin e vet të parë në atë lindje që është në Hyjin në mënyrë krejtësisht hyjnore, pra shpirtërore. Me këtë model absolut, jo-të krijuar, krahasohet çdo "lindje" në botën e krijuar. Prandaj gjithçka që në lindjen njerëzore është karakteristike e njeriut, mban në vete përngjasimin, pra analogjinë me "lindjen" hyjnore dhe me atë "atësi", që në Hyjin është "tërësisht e ndryshme": krejtësisht shpirtërore dhe hyjnore për esencë. Ndërsa në rendin njerëzor, lindja është karakteristike e "bashkimit të dy vetëve": të dy janë "prindër", si burri ashtu edhe gruaja.

IV EVA - MARIA

“Fillimi” dhe mëkati

9. “I vënë prej Hyjit në një gjendje drejtësie, njeriu, i tunduar prej të Keqit, që prej fillimeve të historisë e keqpërdori lirinë e vet, duke u ngritur kundër Hyjit dhe duke dëshiruar që ta arrinte qëllimin e vet jashtë Hyjit”²⁸. Me këto fjalë mësimi i Koncilit të fundit kujton doktrinën e zbuluar mbi mëkatin dhe, në veçanti, mbi atë mëkat të parë që është ai “i rrjedhshëm”. “Fillimi” biblik – krijimi i botës dhe i njeriut në botë – *përmban* në vetvete në të njëjtën kohë *të vërtetën mbi këtë mëkat*, që mund të quhet edhe mëkati i “fillimit” të njeriut mbi tokë. Edhe pse ajo që është shkruar në *Librin e Zanafillës* shprehet në formë tregimi simbolik, sikurse në rastin e përshkrimit të krijimit të njeriut si mashkull e femër (krh. Zan 2,18-25), në

të njëjtën kohë zbulon atë që duhet quajtur “misteri i mëkatit” dhe, ende më plotësisht, “misteri i të keqes”, që ekziston në botën e krijuar prej Hyjit.

Nuk është e mundur ta lexojmë “misterin e mëkatit” pa iu referuar krejt të vërtetës në lidhje me “shëmbëllimin dhe përngjasimin” me Hyjin, që gjendet në bazë të antropologjisë biblike. Kjo e vërtetë e paraqet krijimin e njeriut si një dhuratë të veçantë nga ana e Krijuesit, në të cilën përmbahet jo vetëm themeli e burimi i dinjitetit thelbësor të qenies njerëzore – burrë e grua – në botën e krijuar, por edhe *fillimi i thirrjes së të dyve për të marrë pjesë në jetën intime të vetë Hyjit*. Në dritën e Zbulesës *krijim do të thotë në të njëjtën kohë fillim i historisë së shpëtimit*. Pikërisht në këtë fillim mëkati përfshihet dhe paraqitet si kundërshti e mohim.

Në mënyrë paradoksale mund të thuhet se mëkati i paraqitur në *Zanafillë* (Zan 3) është pohimi i të vërtetës në lidhje me shëmbëllimin dhe përngjasimin e njeriut me Hyjin, nëse kjo e vërtetë tregon lirinë,

pra vullnetin e lirë, të cilin njeriu mund ta përdorë duke zgjedhur të mirën, por edhe mund ta keqpërdorë duke zgjedhur, kundër vullnesës të Hyjit, të keqen. Megjithatë, në domethënien e vet thelbësore, mëkati është mohim i asaj që Hyji është – si krijues – në lidhje me njeriun dhe i asaj që Hyji do, që prej fillimit dhe përgjithmonë, për njeriun. Duke krijuar burrin e gruan në shëmbëllim e përngjasim të vet, Hyji dëshiron për ta plotësinë e të mirës, pra lumturinë mbinatyrore, që buron prej pjesëmarrjes në vetë jetën e tij. *Duke mëkatuar njeriu nuk e pranon këtë dhuratë* dhe njëkohësisht dëshiron të bëhet vetë “porsi Hyji duke e njohur të mirën e të keqen” (Zan 3,5), pra duke vendosur për të mirën dhe për të keqen pavarësisht prej Hyjit, krijuesit të vet. Mëkati i zanafillës e ka “masën” e vet njerëzore, metrin e vet të brendshëm në vullnetin e lirë të njeriut dhe njëkohësisht mbart në vetvete njëfarë karakteristike “djallëzore”²⁹, sikurse është vënë në dukje qartazi në *Librin e Zanafillës* (Zan 3,1-5). Mëkati shkakton prishjen e njësisë zanafillore, të cilën njeriu e gëzonte në

gjendjen e drejtësisë zanafillore: bashkësinë me Hyjin si burim të njësisë brenda “unit” të vet, në marrëdhënien e ndërsjellë të burrit e gruas (“*communio personarum*”) dhe, së fundi, në lidhje me botën e jashtme, me natyrën.

Përshkrimi biblik i mëkatit të rrjedhshëm në *Librin e Zanafillës* (Zan 3) në njëfarë mënyre “ndan rolet” që kanë pasur në të gruaja dhe burri. Kësaj do t’i referohen përsëri më vonë disa pjesë të Biblës, si, për shembull, *Letra e Shën Palit drejtuar Timoteut*: “I pari u krijua Adami, atëherë Eva. Dhe nuk qe gënjyer Adami, por, gruaja e gënjyer, e theu urdhrin” (1 Tim 2,13-14). Megjithatë, nuk ka dyshim se, pavarësisht prej kësaj “shpërndarjeje të roleve” në përshkrimin biblik, *ai mëkat i parë është mëkat i njeriut*, i krijuar prej Hyjit mashkull e femër. Ai është edhe *mëkati i “prindërove të parë”* me të cilin është i lidhur karakteri i tij trashëgimor. Në këtë arsye e quajmë “mëkati i rrjedhshëm”.

Ky mëkat, sikurse është thënë tashmë, nuk mund të kuptohet siç duhet pa iu referuar misterit të krijimit të qenies njerëzore – burrë e grua – në shëmbëllim e përngjasim me Hyjin.

Nëpërmjet këtij referimi mund të kuptohet edhe misteri i atij “jo-përngjasimi” me Hyjin, në të cilin qëndron mëkati dhe që shfaqet në të keqen e pranishme në historinë e botës; i atij “jo-përngjasimi” me Hyjin, për të cilin thuhet “vetëm Njëri është i mirë” (Mt 19,17) dhe është plotësia e së mirës. Nëse ky “jo-përngjasim” i mëkatit me Hyjin, vetë Shenjtëria, supozon “përngjasimin” në fushën e lirisë, të vullnetit të lirë, atëherë mund të thuhet se pikërisht për këtë arsye “jo-përngjasimi” që përmban mëkati është më dramatik dhe më i dhimbshëm. Duhet të pranojmë edhe se Hyji, si krijues dhe Atë, këtu preket, “fyhet” dhe, natyrisht, fyhet në vetë zemrën e asaj dhurate që i përket planit të amshuar të Hyjit në lidhje me njeriun.

Por, në të njëjtën kohë, edhe *qenia njerëzore – burrë e grua – preket prej të keqes së mëkatit, autor i të cilit është*. Teksti biblik i *Zanafillës* (Zan 3) e tregon këtë me fjalët që e përshkruajnë mjaft qartë situatën e re të njeriut në botën e krijuar. Ai tregon perspektivën e “mundimit” me të cilin njeriu do t’i sigurojë mjetet për të jetuar (krh. *Zan 3,17-*

19), si edhe atë të “dhimbjeve” të mëdha me të cilat gruaja do t’i lindë fëmijët (krh. Zan 3,16). E gjithë kjo, pastaj, është e shënuar prej nevojës së vdekjes, që përbën fundin e jetës njerëzore mbi tokë. Në këtë mënyrë njeriu, si pluhur, “do t’i kthehet tokës, sepse prej saj është nxjerrë”: “pluhur je dhe në pluhur do të kthehesh!” (krh. Zan 3,19).

Këto fjalë vërtetohen prej breznie në brezni. Ato nuk duan të thonë se *shëmbëllimi dhe përngjasimi i njeriut me Hyjin*, si gruaja ashtu edhe burri, është shkatërruar prej mëkatit; duan të thonë se është “errësuar”³⁰ dhe, në një farë kuptimi, “pakësuar”. Në të vërtetë, mëkati “e pakëson” (e zvogëlon) njeriun, sikurse kujton edhe Koncili II i Vatikanit³¹. Nëse njeriu, për vetë natyrën e vet si person, është shëmbëllim dhe përngjasim me Hyjin, atëherë madhështia dhe dinjiteti i tij realizohen në besëlidhjen me Hyjin, në bashkimin me të, në prirjen drejt asaj njësie themelore që i përket “logjikës” së brendshme të vetë misterit të krijimit. Kjo njësi i përgjigjet të vërtetës së thellë të të gjitha krijesave të pajisura me inteligjencë dhe, në

veçanti, të njeriut, i cili, qysh në fillim, është *lartësuar* mbi të gjitha krijesat e botës së dukshme, nëpërmjet lartësimit të amshuar nga ana e Hyjit në Jezusin: “Në Të na zgjodhi para krijimit të botës (...) në dashuri. Ai na parashënoi për vete të jemi bij në shpirt në saje të Jezu Krishtit me pëlqimin e vullnetit të vet” (krh. Ef 1,4-6). Mësimi biblik në tërësinë e vet na lejon të themi se paracaktimi u përket të gjithë personave njerëzorë, burra e gra, secilit pa përjashtim.

“Ai do të sundojë mbi ty”

10. Përshkrimi biblik i *Librit të Zanafillës* përvijon të vërtetën në lidhje me pasojat e mëkatit të njeriut, siç tregon, po ashtu, *turbullimi* i asaj *marrëdhënieje zanafillore mes burrit e gruas*, që i përgjigjet dinjitetit personal të secilit prej tyre. Njeriu, si mashkull ashtu edhe femër, është person dhe, prandaj “krijesa e vetme që mbi këtë tokë Hyji e ka dashur për veten e vet”; dhe në të njëjtën kohë pikërisht kjo krijesë e vetme dhe e papërsëritshme “nuk mund ta gjejë veten e

vet përveçse nëpërmjet një dhurimi të sinqertë të vetvetes³². Prej këtu zë fill marrëdhënia e “bashkësisë”, në të cilën shprehen “njësia e dy vetëve” dhe dinjiteti personal si i burrit ashtu edhe i gruas. Pra, kur në përshkrimin biblik lexojmë fjalët drejtuar gruas: “Dëshirimi yt do të të shtyjë kah burri yt e ai do të sundojë mbi ty” (Zan 3,16), zbulojmë një përçarje dhe një kërcënim të vazhdueshëm pikërisht të kësaj “njësie të dy vetëve”, që i përgjigjet dinjitetit të shëmbëllimit dhe përngjasimit të të dyve me Hyjin. Por, ky kërcënim shfaqet më i rëndë për gruan. Në të vërtetë, vendin e dhurimit të sinqertë, dhe prandaj të të jetuarit “për” tjetrin e zë sundimi: “Ai do të sundojë mbi ty”. Ky “sundim” tregon turbullimin dhe *humbjen e qëndrueshmërisë* së asaj barazie themelore, që në “njësinë e dy vetëve” kanë burri e gruaja: dhe kjo është sidomos në dëm të gruas, ndërsa vetëm barazia, që del prej dinjitetit të të dyve si persona, mund t’u japë marrëdhënieve të ndërsjella karakterin e “*communio personarum*” -it të përnjëmendtë. Nëse shkelja e kësaj barazie, që është njëkohësisht

dhuratë dhe e drejtë që vjen prej vetë Hyjit Krijues, bashkëmbart një element në dëm të gruas, në të njëjtën kohë ajo e pakëson edhe dinjitetin e vërtetë të burrit. Jemi duke prekur një pikë tepër të ndjeshme të përmasës së atij "ethos"-i që është dhënë në fillim prej Krijuesit qysh në momentin e krijimit të të dyve në shëmbëllim e përngjasim të Vet.

Ky pohim i *Zanafillës* (Zan 3,16) ka një rëndësi të madhe. Ai përmban një referim në marrëdhënien e ndërsjellë të burrit e gruas në martesë. Bëhet fjalë për dëshirën e lindur në klimën e dashurisë bashkëshortore, e cila bën që "dhurimi i sinqertë i vetvetes" nga ana e gruas të gjejë përgjigje e plotësi në një "dhurim" analog nga ana e burrit. Vetëm në bazë të këtij parimi të dy, dhe në veçanti gruaja, mund "ta gjejnë njëri-tjetrin" si "njësi të vërtetë dy vetëve" sipas dinjitetit të personit. Bashkimi martesor kërkon respektimin dhe përsosjen e subjektivitetit të vërtetë personal të të dyve. *Gruaja nuk mund të bëhet "objekt" i "sundimit" dhe i "zotërimit" mashkullor.* Por fjalët e tekstit biblik i përkasin drejtpërdrejt mëkatit të rrjedhshëm

dhe pasojave të tij të përhershme te burri dhe te gruaja. Të rënduar prej trashëgimisë së mëkatit, ata bartin përherë në vetvete “*nxitjen e mëkatit*”, pra priren për të goditur atë rend moral, që i përgjigjet vetë natyrës racionale dhe dinjitetit të njeriut si person. Kjo prire shprehet në *lakminë e trefishtë*, që teksti apostolik e saktëson si lakmi të syve, lakmi të mishit dhe krenari të jetës (krh. 1 Gjn 2,16). Fjalët e *Zanafillës*, që janë paraqitur më sipër (Zan 3,16), tregojnë se në çfarë mënyre kjo lakmi e trefishtë, si “*nxitje e mëkatit*”, do të rëndojë mbi marrëdhënien e ndërsjellë të burrit dhe të gruas.

Po këto fjalë i referohen drejtpërdrejt martesës, por tërthorazi *arrijnë edhe fushat e ndryshme të bashkëjetesës shoqërore*: situatat në të cilat gruaja diskriminohet për faktin se është grua. E vërteta e zbuluar mbi krijimin e njeriut si mashkull dhe femër përbën argumentin kryesor kundër të gjitha situatave, që, duke qenë objektivisht të dëmshme, pra të padrejta, përmbajnë dhe shprehin trashëgiminë e mëkatit që të gjitha qeniet njerëzore bartin në vetvete. Librat e

Shkrimet të Shenjtë në pika të ndryshme pohojnë *ekzistencën efektive të këtyre situatave* dhe njëkohësisht shprehin nevojën për t'u kthyer, pra për t'u pastruar prej të keqes dhe për t'u liruar prej mëkatit: nga ajo që e fyen tjetrin, që e "pakëson" njeriun, jo vetëm atë të cilit i bëhet fyerja, por edhe atë që e bën fyerjen. I tillë është mesazhi i pandryshueshëm i Fjalës së zbuluar prej Hyjit. Në këtë shprehet "ethos"-i biblik deri në fund³³.

Në kohët tona çështja e "të drejtave të gruas" ka fituar një domethënie të re në kontekstin e gjerë të të drejtave të personit njerëzor. Duke e ndriçuar këtë program, të deklaruar vazhdimisht dhe të kujtuar në mënyra të ndryshme, *mesazhi biblik dhe ungjillor ruan të vërtetën mbi "njësinë" e "dy vetëve"*, pra mbi atë dinjitet dhe atë thirrje që burojnë prej ndryshueshmërisë dhe origjinalitetit specifik personal të burrit dhe të gruas. Prandaj, edhe kundërshtimi i drejtë i gruas përballë asaj që shprehin fjalët biblike: "Ai do të sundojë mbi ty" (Zan 3,16) në asnjë mënyrë nuk duhet të çojë në "mashkullizimin" e gruas. Gruaja - në emër

të lirimit prej “sundimit” të burrit – nuk mund të priret që të përvetësojë karakteristikat mashkullore, kundër “origjinalitetit” të vet femëror. Ekziston frika e bazuar se në këtë rrugë gruaja nuk “do të realizohet”, por përkundrazi, mund të *deformojë dhe të humbë atë që përbën pasurinë e vet thelbësore*. Bëhet fjalë për një pasuri shumë të madhe. Në përshkrimin biblik klithma e njeriut të parë kur pa gruan e krijuar është një klithmë admirimi dhe mahnitjeje, që përshkon krejt historinë e njeriut mbi tokë.

Burimet personale të të qenit femër me siguri nuk janë më të vogla se burimet e të qenit mashkul, por vetëm janë të ndryshme. Pra, gruaja – sikurse, në fund të fundit, edhe burri – duhet ta kuptojë “realizimin” e tyre si person, dinjitetin dhe thirrjen e vet në bazë të këtyre burimeve, sipas pasurisë së të qenit femër, që ajo e ka marrë ditën e krijimit dhe që e trashëgon si shprehje të veçantë të “shëmbëllimit dhe përngjasimit të saj me Hyjin”. Vetëm në këtë rrugë mund të *kapërcehet edhe ajo trashëgimi e mëkatit* që sugjerohet prej fjalëve të Biblës: “Dëshirimi yt do të të

shtyjë kah burri yt e ai do të sundojë mbi ty". Kapërcimi i kësaj trashëgimie të keqe është, brez pas brezi, detyrë e çdo njeriu, si grua ashtu edhe burrë. Në të vërtetë, në të gjitha rastet në të cilat njeriu është përgjegjës për atë që e fyen dinjitetin personal dhe thirrjen e gruas, ai vepron kundër dinjitetit të vet personal dhe kundër thirrjes së vet.

Protoungjilli

11. *Libri i Zanafillës* dëshmon mëkatin që është e keqja e "fillimit" të njeriut, dhe pasojat e tij që qysh atëherë rëndojnë mbi mbarë gjininë njerëzore, dhe njëkohësisht përmban *kumtimin e parë të fitores mbi të keqen, mbi mëkatin*. Këtë e vërtetojnë fjalët që lexojmë në *Librin e Zanafillës* (Zan 3,15), që zakonisht quhen "*Protoungjilli*": "*Armiqësi do të vë ndërmjet teje e gruas, ndërmjet farës sate e farës së saj: fara e saj do të ta ndrydhë kokën, kurse ti do t'ia sulmosh themrën*". Është domethënë fakti se kumtimi i shëlbuesit, i shpëtimtarit të botës, që përmbahet në këto fjalë, i përket "gruas". Ajo përmendet në

vendin e parë në Protoungjill si paraardhëse e atij që do të jetë shëlbuesi i njeriut³⁴. Dhe, nëse shëlbimi duhet të kryhet nëpërmjet luftës kundër të keqes, nëpërmjet “armiçësisë” mes farës së gruas dhe farës së atij që, si “babai i gënjeshtërs” (Gjn 8,44), është autori i parë i mëkatit në historinë e njeriut, kjo do të jetë edhe *armiçësia mes tij dhe gruas*.

Në këto fjalë shfaqet perspektiva e krejt Zbulesës, fillimisht si përgatitje për Ungjillin dhe pastaj si vetë Ungjilli. Në këtë perspektivë bashkohen nën *emrin e gruas* dy figurat femërore: *Eva dhe Maria*.

Fjalët e Protoungjillit, të rilexuara në dritën e Besëlidhjes së Re, shprehin në mënyrë të përshtatshme misionin e gruas në luftën shëlbimprurëse të shëlbuesit kundër autorit të të keqes në historinë e njeriut.

Krahasimi Eva-Maria kthehet vazhdimisht gjatë reflektimit mbi thesarin e fesë që kemi marrë prej Zbulesës hyjnore dhe është njëra prej temave që rimerren shpesh prej Eërve, prej shkrimtarëve kishtarë dhe prej teologëve³⁵. Zakonisht në këtë krahasim del në pah, në shikim të parë një ndryshim,

një kundërvënie. *Eva*, si “nëna e të gjithë të gjallëve” (Zan 3,20), është *dëshmitare e “fillimit” biblik*, në të cilin përmbahet e vërteta mbi krijimin e njeriut në shëmbëllim dhe përngjasim me Hyjin dhe e vërteta mbi mëkatin e rrjedhshëm. *Maria* është *dëshmitare e “fillimit” të ri* dhe e “krijesës së re” (krh. 2 Kor 5,17). Madje, ajo vetë, si e shëlbuar e parë në historinë e shëlbimit, është “krijesë e re”: është “hirplotja”. Është e vështirë ta kuptojmë përse fjalët e Protoungjillit e vënë në dukje me kaq forcë “gruan”, nëse nuk pranojmë se *në të ka fillësën e vet Besëlidhja e re* dhe përfundimtare e Hyjit me njerëzimin, *Besëlidhja* me gjakun shëlbues të Krishtit. Ajo ka fillësë me një grua, “gruan”, në lajmërimin në Nazaret. Kjo është risia absolute e Ungjillit: herë të tjera në Besëlidhjen e Vjetër Hyji, për të ndërhyrë në historinë e Popullit të vet, u ishte drejtuar disa grave, sikurse nënës së Samuelit dhe të Samsonit; por për të lidhur Besëlidhjen e tij me njerëzimin u ishte drejtuar vetëm disa burrave: *Noehut, Abrahamit, Moisiut*. Në fillim të Besëlidhjes së Re, që duhet të jetë e amshuar dhe e pakthy-

eshme, gjendet gruaja: Virgjëra e Nazaretit. Bëhet fjalë për një *shenjë* treguese se “në Jezu Krishtin” “*nuk ka më mashkull – femër*” (Gal 3,28). Në të kundërvënira e ndërsjellë mes burrit e gruas – si pasojë e mëkatit të rrjedhshëm – kapërcehet thelbësisht. “Të gjithë ju jeni *një* në Krishtin Jezus”, –shkruante Pali apostull (Gal 3,28).

Këto fjalë flasin për atë “njësi zanafillore të të dyve” që është e lidhur me krijimin e njeriut, si mashkull e femër, në shëmbëllim e përngjasim me Hyjin, sipas modelit të atij bashkimi tejet të përsosur të Vetave që është vetë Hyji. Fjalët e Shën Palit tregojnë se mister i shpëtimit të njeriut në Jezu Krishtin, birin e Marisë, e merr dhe e përtërin atë që në misterin e krijimit i përgjigjej planit të amshuar të Hyjit Krijues. Pikërisht për këtë arsye ditën e krijimit të njeriut si mashkull e femër “Hyji shikoi gjithçka kishte bërë dhe, ja, ishin shumë të mira!” (Zan 1,31). *Shëlbimi e kthen*, në njëfarë kuptimi, në vetë rrënjën e vet, të mirën që thelbësisht është “pakësuar” prej mëkatit dhe prej trashëgimit të tij në historinë e njeriut.

“Gruaja” e Protoungjillit është e përfshirë në perspektivën e shëlbimit. Krahasimi Eva-Maria mund të merret edhe në kuptimin se *Maria merr mbi vete dhe përqafton misterin e “gruas”, fillimi i të cilit është Eva, “nëna e të gjithë të gjallëve”* (Zan 3,20): para së gjithash e merr dhe e përqafton brenda misterit të Krishtit – “Adami i ri dhe i fundit” (krh. 1 Kor 15,45) –, i cili ka marrë në personin e vet natyrën e Adamit të parë. Thelbi i Besëlidhjes së Re qëndron në faktin se Biri i Hyjit, i njëgjëjtë me Atin e amshuar, bëhet njeri: pranon njerëzimin në njësinë e Vetës hyjnore të Fjalës. Ai që vepron në Shëlbim është në të njëjtën kohë njeri i vërtetë. Misteri i Shëlbimit të botës supozon se *Hyji-Bir e ka marrë në vetoete njerëzimin si trashëgimi të Adamit*, duke u bërë i ngjashëm me të dhe me çdo njeri në gjithçka, “me përjashtim vetëm të mëkatit” (Heb 4,15). Në këtë mënyrë ai edhe ia ka “zbuluar plotësisht njeriun njeriut dhe i ka vënë në dukje thirrjen e tij tejet të lartë”, sikurse mëson Koncili II i Vatikanit³⁶. Në njëfarë kuptimi, e ka ndihmuar të zbulojë “se kush është njeriu” (krh. Ps 8,5).

Në të gjitha breznitë, në traditën e fesë dhe të reflektimit të krishterë mbi të, *af-rimi Adam-Krisht* shpesh shoqërohet me atë *Eva-Maria*. Nëse Maria përshkruhet edhe si “Eva e re”, cilat mund të jenë domethëniet e kësaj analogjie? Me siguri janë të shumta. Në veçanti, duhet të ndalemi mbi atë domethënie që sheh te Maria zbulesën e plotë të gjithçkaje që përfshihet në fjalën biblike “grua”: një zbulesë që ka lidhje me misterin e Shëlbimit. *Mari*, në njëfarë kuptimi, do të thotë ta kapërcësh atë kufi për të cilin flet *Libri i Zanafillës* (Zan 3,16) dhe të shkosh drejt atij “fillimi” në të cilin gjendet “gruaja”, ashtu siç qe dashur në *krijim*, pra në mendimin e amshuar të Hyjit, në gjirin e të Shenjtërueshmes Trini. Maria është “fillimi i ri” *i dinjitetit dhe i thirrjes së gruas*, i të gjitha grave dhe i secilës prej tyre³⁷.

Çelës për kuptimin e kësaj gjëje mund të jenë, në veçanti, fjalët që ungjilltari vë në buzët e Marisë pas lajmërimit, gjatë vizitës së saj te Elizabeta: “Punë të mëdha bëri për mua Hyji i gjithëpushtetshëm” (Lk 1,49). Ato i përkasin me siguri të zënit të Birit, që

është “Biri i Hyjit tejet të lartë” (Lk 1,32), “shenjtë” i Hyjit; por, njëkohësisht, ato mund të tregojnë edhe *zbulesën e njerëzisë së të saj femërore*. “*Punë të mëdha bëri për mua*”: *kjo është zbulesa e krejt pasurisë, e krejt burimit personal të të qenit të saj femër, e krejt origjinalitetit të amshuar të “gruas, ashtu sikurse Hyji e ka dashur, person për veten e vet, dhe që gjendet njëkohësisht “nëpërmjet një dhurimi të sinqertë të vetvetes”*.

Kjo zbulësë lidhet me vetëdijen e qartë të dhuratës, të dhurimit nga ana e Hyjit. Mëkati që në “fillim” e kishte errësuar këtë vetëdije, domethënë që në njëfarë kuptimi ia kishte marrë frymën, siç tregojnë fjalët e tundimit të parë të “babait të gënjeshtres” (krh. Zan 3,1-5). Me ardhjen e “plotësisë së kohës” (krh. Gal 4,4), ndërsa fillon të kryhet në historinë e njerëzimit misteri i shëlbimit, kjo vetëdije shfaqet me krejt forcën e vet në fjalët e “gruas” biblike të Nazaretit. Në Marinë, Eva rizbulon se cili është dinjiteti i vërtetë i gruas, i njerëzimit femëror. Kjo zbulësë duhet të arrijë vazhdimisht në zemrën e secilës grua dhe t’i japë formë thirrjes dhe jetës së saj.

V

JEZU KRISHTI

“U çuditën që po fliste me një grua”

12. Fjalët e Protoungjillit në *Librin e Zanafillës* na lejojnë të zhvendosemi në mjedisin e Ungjillit. Shëlbimi i njeriut, i lajmëruar aty-këtu, bëhet realitet në personin dhe në misionin e Jezu Krishtit, në të cilat njohim edhe atë që realiteti i shëlbimit do të thotë për dinjitetin dhe thirrjen e gruas. Kjo domethënie na sqarohet edhe më shumë prej fjalëve të Krishtit dhe prej qëndrimit të tij ndaj grave, që është tejet i thjeshtë dhe, pikërisht për këtë arsye, i jashtëzakonshëm, nëse shihet në sfondin e kohës së tij: është një qëndrim i karakterizuar nga një tejdukshmëri dhe thellësi e madhe. Gra të ndryshme shfaqen gjatë misionit të Jezusit të Nazaretit dhe takimi me secilën prej tyre është një pohim

i “ririsë së jetës” ungjillore, për të cilën tashmë është folur.

Është pranuar universalisht – madje edhe nga ana e atyre që kanë një qëndrim kritik ndaj mesazhit të krishterë – se *Krishti është bërë përpara bashkëkohësve të vet nismëtari i dinjitetit të vërtetë të gruas dhe i thirrjes që i përgjigjet këtij dinjiteti*. Nganjëherë kjo gjë shkaktonte çuditje, befasi, shpesh në kufirin e shkandullit: “U çuditën që po fliste me një grua” (Gjn 4,27), sepse kjo sjellje dallohej prej asaj të bashkëkohësve të tij. “U çuditën” madje vetë nxënësit e Krishtit. Fariseu, në shtëpinë e të cilit gruaja mëkatore shkoi për të lyer me vaj erëmirë këmbët e Jezusit, «mendoj me vete: “Po të ishte ky profet, do ta dinte se kush dhe çfarë gruaje është kjo që po e përket: se është mëkatore”» (Lk 7,39). Me një pështjellim edhe më të madh, ose madje me një “indinjim të shenjtë”, duhet t’i kenë mbushur dëgjuesit e kënaqur me vetveten fjalët e Krishtit: “Tagrambledhësit e laviret para jush hyjnë në Mbretërinë e Hyjit” (Mt 21,31).

Ai që fliste dhe vepronte kështu jepte të

kuptohej se “misteret e Mbretërisë” ishin thellësisht të njohura prej tij. Ai edhe “e dinte mirë çka njeriu ndryn përbrenda” (Gjn 2,25), në brendësinë e vet, në “zemrën” e vet. Ishte dëshmitar i planit të amshuar të Hyjit në lidhje me njeriun e krijuar prej tij në shëmbëllim e përngjasim të vet, si burrë e grua. Ishte edhe i vetëdijshëm deri në fund për pasojat e mëkatit, të atij “misteri të mbrapshtisë” që vepron në zemrat njerëzore si fryt i hidhur i errësimit të shëmbëllimit hyjnor. Sa domethënës është fakti se, në bashkëbisedimin themelor mbi martesën dhe mbi pazgjidhshmërinë e saj, Jezusi, para bashkëbiseduesve të vet, që për detyrën e tyre ishin njohësit e Ligjit, “skribët” i referohet “fillimit”. Çështja që shtrohet është ajo e të drejtës “mashkullore” “ta lëshojë gruan... për ndonjë arsye” (Mt 19,3); pra, edhe ajo e të drejtës së gruas, e pozicionit të saj të drejtë, e dinjitetit të saj. Bashkëbiseduesit thonë se në dobi të tyre kanë Ligjin e Moisiut që është në fuqi në Izrael: “E përse atëherë Moisiu urdhëroi: ‘të jepet letërndarja e të lëshohet?’” (Mt 19,7). Jezusi përgjigjet: “Moisiu ju lejoi

t'i ndani gratë tuaja për shkak të karakterit tuaj të pagdhundur. Por në fillim nuk ka qenë ashtu" (Mt 19,8). Jezusi kujton "fillimin", krijimin e njeriut si mashkull e femër dhe atë rend të Hyjit, që bazohet në faktin se *të dy janë krijuar "në shëmbëllim e përngjasim me të"*. Prandaj, kur burri "lë babain e vet dhe nënën e vet" duke u bashkuar me gruan e vet, në mënyrë që të dy të bëhen "një trup i vetëm", mbetet në fuqi ligji që vjen prej vetë Hyjit: "Prandaj: çka Hyji bashkoi, njeriu të mos e ndajë!" (Mt 19,6).

Fillimi i këtij "ethos"-i, që qysh prej fillimit është vendosur në realitetin e krijimit, tani përforcohet prej Krishtit kundër asaj tradite që shkaktonte diskriminimin e gruas. Në këtë traditë mashkulli "sundonte", duke mos e mbajtur parasysh sa duhet gruan dhe atë dinjitet, që "*ethos*"-i i krijimit ka vënë në themelin e marrëdhënieve të ndërsjella të dy personave të bashkuar në martesë. Ky "*ethos*" kujtohet dhe përforcohet prej fjalëve të Krishtit: është "*ethos*"-i i Ungjillit dhe i shëlbimit.

Gratë e Ungjillit

13. Duke shfletuar faqet e Ungjillit, para syve tanë kalon *një numër i madh grash, moshash dhe gjendjesh të ndryshme*. Takojmë gra të goditura nga sëmundja apo nga vuajtjet fizike, sikurse gruaja që kishte “tash tetëmbëdhjetë vjet në trup djallin – shkakun e sëmundjes: ishte e kërrusur dhe s’ mund të drejtohej assesi” (krh. Lk 13,11), ose si vjehrra e Simonit që ishte “në shtrat ndër ethe” (Mk 1,30), ose si gruaja “e sëmurë nga derdhja e gjakut” (krh. Mk 5,25-34), që nuk mund të prekte askënd, sepse thuhej se prekja e saj e bënte njeriun “të papastër”. Secila prej tyre u shërua, dhe e fundit, ajo me derdhje gjaku, që preku petkun e Jezusit “në turmë” (Mk 5,27), u lavdërua prej tij për fenë e saj të madhe: “Feja jote të shpëtoi” (Mk 5,34). Pastaj është *e bija e Jairit*, që Jezusi e ktheu në jetë, duke iu drejtuar asaj me ëmbëlsi: “Vajzë, unë po të them: çohu!” (Mk 5,41). Dhe përsëri, është *vjehrra e Nainit*, të cilës Jezusi i kthen në jetë birin e vetëm, duke e shoqëruar gjestin e tij me një shpreh-

je mëshire plot dashuri: «Pati dhembshuri për të dhe i tha: “Mos qaj”» (Lk 7,13). Dhe së fundi, është *gruaja kananease*, një grua që meriton nga ana e Krishtit fjalë vlerësimi të veçantë për fenë e saj, përvujtërinë e saj dhe për atë shpirtmadhësi, për të cilën është e aftë vetëm një zemër nëne: “O grua, e madhe është feja jote! Le të bëhet ashtu si dëshiron!” (Mt 15,28). Gruaja kananease kërkonte shërimin e së bijës.

Nganjëherë gratë, që Jezusi i takonte dhe që prej tij merrnin shumë hire, e shoqëronin, ndërsa shtegtonte bashkë me apostujt ndër qytete e fshatra, duke kumtuar Ungjillin e Mbretërisë së Hyjit: dhe “me pasuritë e veta e ndihmonin Jezusin e nxënësit”. Ungjilli përmend mes tyre Gjonian, të shoqen e Huzës, kujdestarit të Herodit, Suzanën dhe “shumë të tjera” (krh. Lk 8,1-3).

Nganjëherë *figura grash* shfaqen në *shëmbëlltyrat*, me të cilat Jezusi i Nazaretit u shpjegonte dëgjuesve të vet të vërtetën mbi Mbretërinë e Hyjit. Kjo gjendet në shëmbëlltyrat e drahmës së humbur (krh. Lk 15-8-10), të tharmit (krh. Mt 13,33), të virgjërave të

mençura dhe virgjërave marroqe (krh. Mt 25,1-13).

Veçanërisht shprehës është tregimi i lëmshës së vejushës. Ndërsa “të pasurit po hidhnin dhuratat e veta në arkëzën e lëmshës (...), pa një grua të vejë, skamnore që hodhi dy lepta”. Atëherë Jezusi tha: “Kjo vejushë skamnore qiti më shumë se të gjithë. Sepse të gjithë të tjerët qitën ndër dhurata aq sa u tepron prej pasurisë, kurse ajo qiti prej skamjes së vet *gjithçka pati për jetesë*” (Lk 21,1-4). Në këtë mënyrë Jezusi e paraqet si model për të gjithë dhe e mbron, sepse, në sistemin socio-juridik të asaj kohe, vejushat ishin qenie tërësisht të pambrojtura (krh. edhe Lk 18,1-7).

Në krejt mësimin e Jezusit, sikurse edhe në sjelljen e tij, nuk gjendet asgjë që pasqyron diskriminimin e gruas, karakteristik për kohën e tij. Përkundrazi, *fjalët e tij dhe veprat e tij shprehin gjithmonë respektin dhe nderimin që meriton gruaja*. Gruaja e kërrusur quhet “bija e Abrahamit” (Lk 13,16): ndërsa në krejt Biblën titulli “bir i Abrahamit” u referohet vetëm burrave. Duke përshkuar

udhën e dhimbshme drejt Golgotës, Jezusi do t' u thotë grave: "Bijat e Jerusalemit! Mos më qani mua!" (Lk 23,28). Kjo mënyrë e të folurit për gratë dhe drejtuar grave, si dhe mënyra e trajtimit të tyre, përbën një "risi" të qartë në krahasim me doket që mbizotëronin në atë kohë.

Kjo bëhet edhe më e dukshme në lidhje me ato gra që opinionin e kohës i tregonte me përçmim si mëkatore, mëkatore publike dhe kurorëshkelëse. Ja, samaritania, të cilës vetë Jezusi i thotë: "I pate pesë burra, e ky që ke tani, nuk është burri yt!". Dhe ajo, duke dëgjuar se ai i njihte të fshehtat e jetës së saj, njeh në të Mesinë dhe vrapon që t' u tregojë bashkëvendasve të saj. Dialogu, i cili i paraprin kësaj njohjeje, është një ndër më të bukurit e Ungjillit (krh. Gjn 4,7-27).

Ja, pastaj një mëkatore publike, që, pa varësisht prej dënimit nga ana e opinionit të përgjithshëm, hyn në shtëpinë e fariseut për të lyer me vaj erëmirë këmbët e Jezusit. Mysafirët që po shkandullohej prej këtij fakti, ai do t' i thotë për të: "Tu falën mëkatet e shumta, sepse tregoi dashuri të madhe"

(krh. Lk 7,37-47).

Ja, së fundi, një situatë që ndoshta është më shprehësja: *një grua të zënë në kurorëshkelje* e çojnë te Jezusi. Pyetjes provokuese: “Në Ligj Moisiu na urdhëroi që të tillat të vriten me gurë. Po ti çka thua?”, Jezusi i përgjigjet: “Kush është prej jush pa mëkat, le ta gjuajë i pari gurin në të!”. Forca e të vërtetës, që gjendet në këtë përgjigje, është aq e madhe sa “nisën një nga një të largohen duke filluar prej më të vjetërve”. Mbeten vetëm Jezusi dhe gruaja. “Ku janë ata? Askush nuk të dënoi?”. “Askush, Zotëri!”. “As unë nuk po të dënoj – i tha Jezusi – Shko, por tani e tutje mos mëkato më!” (krh. Gjn 8,3-11).

Këto episode përbëjnë një kuadër të tërësishëm shumë të tejdukshëm. Krishti është ai që “e di mirë çka njeriu ndryn përbrenda” (krh. Gjn 2,25), burri dhe gruaja. E njeh *dinjtetin e njeriut, vlerën e tij para syve të Hyjit*. Ai vetë, Krishti, është pohimi përfundimtar i këtij vlerësimi. Gjithçka që thotë dhe që bën e ka plotësimin përfundimtar në misterin pashkvor të shëlbimit. Qëndrimi i Jezusit në lidhje me gratë, që takon gjatë rrugës së

shërbimit të tij mesianik, është një refleks i planit të amshuar të Hyjit, që, duke krijuar secilën prej tyre, e zgjedh dhe e do atë në Krishtin (krh. Ef 1,1-5). Prandaj, secila është ajo “krijesë e vetme mbi tokë që Hyji e ka dashur për vetveten”. *Secila që prej “fillimit” trashëgon dinjitetin e personit pikërisht si grua.* Jezusi i Nazaretit e pohon këtë dinjitet, e kujton atë, e përtërin, e bën atë përmbajtje të Ungjillit dhe të shëlbimit, për të cilin është dërguar në botë. Pra, duhet të përfshijmë në përmasën e misterit pashkvor çdo fjalë dhe çdo gjest të Krishtit në lidhje me gruan. Në këtë mënyrë gjithçka shpjegohet në mënyrë të plotë.

Gruaja e zënë në kurorëthyerje

14. Jezusi hyn në situatën konkrete dhe historike të gruas, situatë që është e rënduar prej trashëgimisë së mëkatit. Kjo trashëgimi shprehet ndër të tjera në doken që e diskriminon gruan në dobi të burrit dhe është e rrënjosur edhe brenda saj. Nga ky këndvështrim episodi i gruas “së zënë në

kurorëthyerje” (krh. Gjn 8,3-11) duket se është veçanërisht shprehës. Në fund Jezusi i thotë: “*Mos mëkato më*”, por më parë ai shkakton vetëdijen e mëkatit në njerëzit që e akuzojnë për ta gjuajtur me gurë, duke treguar kështu atë aftësi të tij të thellë për të shikuar sipas të vërtetës ndërgjegjet dhe veprat njerëzore. Jezusi duket sikur u thotë akuzuesve: kjo grua me gjithë mëkatin e vet, a nuk është edhe, dhe para së gjithash, një pohim i shkeljeve tuaja, i padrejtësisë suaj “mashkullore” dhe i keqpërdorimeve tuaja?

Kjo është një e vërtetë *e vlefshme për mbarë gjininë njerëzore*. Fakti i paraqitur në *Ungjillin e Gjonit* mund të paraqitet në situata të panumërta analoge në çdo epokë të historisë. Një grua lihet vetëm, nxirret përpara opinionit publik me “mëkatin e saj”, ndërsa pas këtij mëkati “të saj” fshihet një njeri si mëkatar, fajtor për “mëkatin e tjetërkujt”, madje bashkëpërgjegjës për të. E megjithatë, mëkati i tij i ikën vëmendjes, kalon në heshtje: shfaqet jo përgjegjës për “mëkatin e tjetërkujt”! Nganjëherë madje bëhet akuzues, sikurse në rastin e përshkruar, duke

harruar mëkatin e vet. Sa herë, në mënyrë të ngjashme, *gruaja paguan* për mëkatin e saj (mundet që, në disa raste, të jetë ajo fajtores për mëkatin e burrit si “mëkat i tjetërkujt”), por paguan vetëm ajo, dhe paguan *e vetme!* Sa herë mbetet e braktisur me amësinë e saj, kur burri, babai i fëmijës, nuk dëshiron ta pranojë përgjegjësinë e vet? Dhe pranë “nënave beqare” të shumta në shoqëritë tona, duhet të marrim në konsideratë edhe të gjitha ato që shumë shpesh, duke pësuar presione të ndryshme, edhe nga ana e burrit fajtor, “lirohen” prej fëmijës para lindjes. “Lirohen”: por me çfarë çmimi? Opinioni i sotëm publik përpiqet në mënyra të ndryshme që “ta asgjësojë” të keqen e këtij mëkati; por, normalisht, *ndërgjegjja e gruas nuk arrin të harrojë* se i ka marrë jetën fëmijës së vet, sepse ajo nuk arrin ta fshijë gatishmërinë e vet për ta pranuar jetën, të vënë në ethos-in e saj qysh prej “fillimit.

Është domethënëse qëndrimi i Jezusit në ngjarjen e përshkruar në Ungjillin e Gjonit (Gjn 8,3-11). Ndoshta në pak momente si në këtë ngjarje shfaqet fuqia e tij – fuqia e së

vërtetës – në lidhje me ndërgjegjet njerëzore. Jezusi është i qetë, i përqendruar, i zhytur në mendime. Vetëdija e tij, ashtu sikurse në bisedën me farisenjtë (krh. Mt 19,3-9), a nuk është në kontakt me misterin e “fillimit”, kur njeriu u krijua mashkull e femër, dhe gruaja iu besua burrit me ndryshueshmërinë e saj femërore, si dhe me amësinë e saj të mundshme? Edhe burri iu besua gruas prej Krijuesit. Ata *iu besuan njëri-tjetrit në mënyrë të ndërsjellë si persona të bërë në shëmbëllim e përngjasim me vetë Hyjin*. Në këtë besim gjendet masa e dashurisë, e dashurisë bashkëshortore: për t’u bërë “dhuratë e sinqertë” për njëri-tjetrin, duhet që secili prej të dyve të ndihet i përgjegjshëm për dhuratën. Kjo masë u është dorëzuar të dyve – burrit dhe gruas – qysh prej “fillimit”. Pas mëkatit të rrjedhshëm te burri dhe te gruaja veprojnë forca të kundërta, për shkak të lakmisë së trefishtë “nxitëse të mëkatit”. Ato veprojnë te njeriu prej thellësisë. Prandaj Jezusi në Fjalimin në mal do të thotë: “Kushdo që me dëshirim e shikon një grua, në zemrën e vet e ka bërë fëlligështinë me të” (Mt 5,28).

Këto fjalë, të drejtuara drejtpërdrejt burrit, tregojnë të vërtetën themelore të përgjegjësisë së tij ndaj gruas: për dinjitetin e saj, për amësinë e saj, për thirrjen e saj. Por ato i përkasin tërthorazi edhe gruas. Krishti bënte gjithçka ishte e mundur që – në fushën e dokeve dhe të marrëdhënieve shoqërore të asaj kohe – gratë të rigjenin në mësimin e tij dhe në veprimin e tij subjektivitetin dhe dinjitetin e tyre. Në bazë të “njësisë së amshuar së të dyve”, *ky dinjitet varet drejtpërdrejt prej vetë gruas, si subjekt i përgjegjshëm për veten, dhe në të njëjtën kohë “i jepet si detyrë” burrit.* Në mënyrë koherente Krishti i bën thirrje përgjegjësisë së burrit. Në këtë meditim mbi dinjitetin dhe thirrjen e gruas, sot duhet t’i referohemi patjetër skemës që takojmë në Ungjill. Dinjiteti i gruas dhe thirrja e saj – ashtu sikurse, në fund të fundit, edhe dinjiteti dhe thirrja e burrit – e gjejnë burimin e tyre të amshuar në zemrën e Hyjit dhe, në kushtet kalimtare të ekzistencës njerëzore, janë të lidhura ngushtë me “njësinë e të dyve”. Prandaj secili burrë duhet të shikojë brenda vetes së vet dhe të shohë se mos ajo

që i është besuar si motër në të njëjtin njerëzim, si bashkëshorte, është bërë në zemrën e tij objekt fëlligështie; se mos ajo që, në mënyra të ndryshme, është bashkë-subjekti i ekzistencës së tij në botë, është bërë për të “objekt”: objekt kënaqësie, shfrytëzimi.

Rojtarë të porosisë ungjillore

15. Mënyra e të vepruarit e Krishtit, Ungjilli i veprave të tij dhe i fjalëve të tij, është një protestë koherente kundër gjithçkaje që fyen dinjitetin e gruas. Prandaj gratë që gjenden afër Krishtit rizbulojnë vetveten në të vërtetën që ai “mëson” dhe që ai “bën”, edhe kur kjo është e vërteta mbi “mëkatueshmërinë” e tyre. Prej kësaj të vërtete ato ndihen “të liruara”, të kthyer vetvetes: ndihen të dashura me “dashuri të amshuar”, me një dashuri që gjen shprehje të drejtpërdrejtë në vetë Krishtin. Në rrezën e veprimit të Krishtit pozicioni i tyre shoqëror shndërrohet. Ndiejnë se Jezusi flet me to për çështje për të cilat, në ato kohë, nuk diskutohej me një grua. Shembulli, në njëfarë kuptimi më domethënës në lidhje me

këtë, është ai i samaritanes pranë pusit të Sikemit. Jezusi – i cili e di se është mëkatore, dhe për këtë i flet – *flet me të për misteret më të thella të Hyjit*. I flet për dhuratën e pafundme të dashurisë së Hyjit, që është si një “burim që rrjedh në jetën e pasosur” (Gjn 4,14). I flet për Hyjin që është Shpirt dhe për adhurimin e vërtetë, që Ati ka të drejtën të marrë në shpirt dhe në të vërtetë (krh. Gjn 4,24). Së fundi, i zbulon se është Mesia që i ishte premtuar Izraelit (krh. Gjn 4,26).

Kjo është një ngjarje pa precedentë: ajo *grua*, dhe për më tepër “grua-mëkatore”, bëhet “nxënëse” e Krishtit; madje, pasi formohet, ua kumton Krishtin banorëve të Samarisë, kështu që edhe ata e pranojnë me fe (krh. Gjn 4,39-42). Një ngjarje pa precedentë, nëse mbahet parasysh mënyra e zakonshme e trajtimit të grave pikërisht prej atyre që jepnin mësim në Izrael, ndërsa në mënyrën e të vepruarit të Jezusit të Nazaretit një ngjarje e tillë bëhet normale. Në lidhje me këtë, meritojnë një kujtim të veçantë edhe motrat e Lazrit: “Jezusi e kishte fort për zemër Martën, motrën e saj dhe Lazrin”

(krh. Gjn 11,5). Maria “dëgjonte fjalën” e Jezusit: kur shkon për t’i takuar në shtëpi, ai vetë e përkufizon sjelljen e Marisë si “pjesën më të mirë” në krahasim me shqetësimin e Martës për punët e shtëpisë (krh. Lk 10,38-42). Në një rast tjetër edhe Marta – *pas vdekjes së Lazrit* – bëhet bashkëbiseduese e Krishtit dhe biseda ka lidhje me të vërtetat më të thella të zbulesës dhe të fesë. «“Zotëri, të kishe qenë ti këtu, im vëlla nuk do të kishte vdekur. (Por) edhe tani e di se çkado që të lypësh prej Hyjit, Hyji do të ta japë”. “Do të (ri) ngjallet vëllai yt!” – i tha Jezusi. “E di se do të (ri) ngjallet – iu përgjigj Marta - në Ditën e fundit”. Jezusi iu përgjigj: “Unë jam Ngjallja dhe Jeta: kush beson në mua, edhe nëse vdes, do të jetojë. Edhe kush jeton e beson në mua, nuk do të vdesë kurrë. A e beson ti këtë?”. Marta iu përgjigj: “Po, Zotëri! Unë besoj se ti je Mesia, Biri i Hyjit – ai që duhej të vijë në botë!”» (Gjn 11,21-27). Pas këtij dëshmimi feje Jezusi e ringjall Lazrin. Edhe *biseda me Martën është njëra ndër më të rëndësishmet në Ungjill.*

Krishti flet me gratë për punët e Hyjit dhe

ato i kuptojnë: një jehonë e përnjëmendtë e mendjes dhe e zemrës, një përgjigje e fesë. Dhe Jezusi për këtë përgjigje karakteristike “femërore” shpreh vlerësim dhe admirim, sikurse në rastin e gruas kananease (krh. Mt 15,28). Nganjëherë ai e propozon si shembull këtë fe të gjallë, të depërtuar prej dashurisë: pra, *mëson duke marrë nxitje prej kësaj përgjigjeje femërore të mendjes dhe të zemrës*. Kështu ndodh në rastin e asaj gruas “mëkatore” mënyra e të vepruarit e të cilës, në shtëpinë e fariseut, merret prej Jezusit si pikënisje për të shpjeguar të vërtetën mbi faljen e mëkateve: “Iu falën mëkatet e shumta, sepse tregoi dashuri të madhe. Ai, të cilit i falen më pak, më pak dashuri tregon” (Lk 7,47). Me rastin e një vajimi tjetër, Jezusi, para nxënësve dhe veçanërisht para Judës, mbron gruan dhe veprimin e saj: “Po pse po ia prishni kësaj gruaje? Ajo bëri vepër të mirë ndaj meje (...). Duke e zbrazur këtë parfum mbi trupin tim, e bëri atë që të më bëjë gati për varrim. Për të vërtetë po ju them: kudo që do të predikohet – në botën mbarë – Ungjilli, do të thuhet në përkujtimin e saj edhe

kjo që bëri” (Mt 26,6-13).

Në të vërtetë, Ungjijtë jo vetëm përshkruajnë atë që ka bërë ajo grua në Betani, në shtëpinë e Simonit të gërbulur, por edhe vënë në dukje se si, në momentin e provës përfundimtare dhe vendimtare për krejt misionin mesianik të Jezusit të Nazaretit, *te këmbët e Kryqit, janë gjendur, para të gjithëve, gratë*. Prej apostujve vetëm Gjoni ka mbetur besnik. Ndërsa gratë janë të shumta. Nuk ishin vetëm Nëna e Krishtit dhe “motra e nënës së tij, Maria e Klopait edhe Maria Magdalenë” (Gjn 19,25), por “aty ndodheshin e vërenin prej së largu shumë gra, të cilat Jezusin e kishin përcjellë që prej Galileës dhe i kishin shërbyer” (Mt 27,55). Siç shihet, në këtë që qe prova më e vështirë e fesë dhe e besnikërisë, gratë u treguan më të forta se apostujt: në këto momente rreziku ato që “duan shumë” arrijnë ta mposhtin frikën. Më parë kishin qenë gratë *në udhën e dhimbshme*, “që e qanin dhe e vajtonin” (Lk 23,27). Edhe më parë kishte qenë *gruaja e Pilatit*, që e kishte paralajmëruar burrin e vet: “Mos u përziej assesi në çështje të atij

të drejti, sepse sot pësova shumë në ëndërr për shkak të tij” (Mt 27,19).

Dëshmitaret e para të Ngjalljes

16. Qysh prej fillimit të misionit të Krishtit gruaja tregon ndaj Tij dhe ndaj misterit të tij një *ndjeshmëri* të veçantë që i përgjigjet një karakteristike të të qenit të saj femër. Veç kësaj, duhet të themi se kjo përforcohet edhe më shumë me rastin e misterit të Pashkës, jo vetëm në momentin e kryqit, por edhe në agimin e ngjalljes. Gratë janë të parat pranë varrit. Janë të parat që e gjejnë atë të zbrazur. Janë të parat që dëgjojnë: “Ai nuk është këtu! U ngjall sikurse tha!” (Mt 28,6). Janë të parat që i shtrëngojnë këmbët (krh. Mt 28,9). Janë edhe të parat të thirrura për t’ua lajmëruar këtë të vërtetë apostujve (krh. Mt 28,1-10; Lk 24,8-11). Ungjilli i Gjonit (krh. edhe Mk 16,9) vë në dukje rolin e veçantë të Marisë Magdalenë. Është e para që e takon Krishtin e ngjallur. Në fillim mendon se është roja i kopshtit: e njeh vetëm kur ai e thërret në emër. «“Mari!” – i tha Jezusi. Ajo u kthye e

i tha hebraisht: “Rabbuni!” (që do të thotë Mësues). Jezusi i tha: “Mos u ngarrit me mua, se ende nuk u ngjita tek Ati, por shko te vëllezërit e mi e thuaju: Po ngjitem tek Ati im e Ati juaj, tek Hyji im e Hyji juaj”. Maria Magdalenë shkoi dhe u lajmëroi nxënësve se e pa Zotërinë dhe se i tha këto fjalë» (Gjn 20,16-18).

Për këtë arsye ajo edhe quhet “apostullja e apostujve”³⁸. Maria Magdalenë qe e para dëshmitare okulare e Krishtit të ngjallur, para apostujve dhe, për këtë arsye, qe edhe *e para që e dëshmoi Atë para apostujve*. Kjo ngjarje, në njëfarë kuptimi, kurorëzon gjithçka që është thënë më parë mbi faktin se Krishti ua beson të vërtetat hyjnore grave, njësoj sikurse burrave. Mund të thuhet se në këtë mënyrë janë përmbushur fjalët e Joelit profet: “Do ta ndikoj Shpirtin tim mbi çdo njeri e do të bëhen profetë bijtë e bijat tuaja” (Jl 3,1). Ditën e pesëdhjetë pas ngjalljes së Krishtit, këto fjalë vërtetohen edhe një herë në çenakullin e Jerusalemit, gjatë zbritjes së Shpirtit Shenjt, Ngushëlluesit (krh. Vap 2,17).

Sa u tha deri tani rreth qëndrimit të

Krishtit në lidhje me gratë vërteton dhe sqaron në Shpirtin Shenjt të vërtetën mbi barazinë e të dyve – burrë e grua. Duhet të flitet për një “barazi” thelbësore: pasi të dy – si gruaja ashtu edhe burri – janë krijuar në shëmbëllim e përngjasim me Hyjin, të dyve, në masë të barabartë, u jepet e vërteta hyjnore dhe dashuria në Shpirtin Shenjt. Të dy pranojnë “vizitat” e tij shëlbuese dhe shenjtëruese.

Fakti i të qenit burrë apo grua nuk sjell këtu asnjë kufizim, ashtu sikurse nuk e kufizon aspak atë veprim shpëtues dhe shenjtërues të Shpirtit të njeriu fakti se është jude apo grek, skllav apo i lirë, sipas fjalëve të njohura të Palit apostull: “Të gjithë ju jeni një në Krishtin Jezus” (Gal 3,28). *Kjo njësi nuk e asgjëson ndryshueshmërinë.* Shpirti Shenjt, që e kryen këtë njësi në rendin mbinatyror të hirit shenjtërues, ndihmon në të njëjtën masë në faktin që “të bëhen profetë bijtë tuaj”, dhe që të bëhen të tilla edhe “bijat tuaja”. “Të profetizosh” do të thotë të shprehësh me fjalë dhe me jetë “veprat e madhërueshme të Hyjit” (krh. Vap 2,11), duke ruajtur të

vërtetën dhe origjinalitetin e çdo personi, si grua si burrë. “Njëvlefshmëria” ungjillore, “barazia” e gruas dhe e burrit në lidhje me “veprat e madhërueshme të Hyjit”, siç është shfaqur në mënyrë aq të qartë në veprat dhe në fjalët e Jezusit të Nazaretit, përbën bazën më të dukshme të dinjitetit dhe të thirrjes së gruas në Kishë dhe në botë. Çdo *thirrje ka një kuptim thellësisht personal dhe profetik*. Në thirrjen e kuptuar në këtë mënyrë ajo që është personalisht femërore arrin një masë të re: është masa e “veprave të madhërueshme të Hyjit”, subjekt i gjallë dhe dëshmitare e pazëvendësueshme e të cilave bëhet gruaja.

VI

AMËSIA - VIRGJËRIA

Dy përmasa të thirrjes së gruas

17. Tani duhet ta drejtojmë meditim tonë nga virgjëria dhe nga amësia, si dy përmasa të veçanta në realizimin e personalitetit femëror. Në dritën e Ungjillit, ato e fitojnë plotësinë e kuptimit dhe vlerës së tyre në Marinë, që si Virgjër u bë Nëna e Birit të Hyjit. Këto *dy përmasa të thirrjes femërore* janë takuar dhe janë bashkuar në të në mënyrë të jashtëzakonshme, në mënyrë të tillë që njëra nuk e ka përjashtuar tjetrën, por e ka përplotësuar në mënyrë të mrekullueshme. Përshkrimi i lajmërimit në *Ungjillin e Lukës* tregon qartë se kjo i dukej e pamundur Virgjërës së Nazaretit. Kur dëgjon t'i thuhet: "Ja, do të mbetesh shtatzënë e do të nxjerrësh në dritë një djalë e ngjitja emrin

Jezus”, ajo pyet menjëherë: “Si do të mund të ndodhë kjo, ndërsa unë jam virgjër?” (Lk 1,31.34). Në rendin e zakonshëm të gjërave amësia është fryt i “njohjes” së ndërsjellë të burrit dhe të gruas në bashkimin martesor. Maria, e vendosur në qëllimin e virgjërisë së vet, ia shtron pyetjen lajmëtarit hyjnor, dhe merr shpjegimin: “*Shpirti Shenjt do të zbresë në ty*”; amësia jote nuk do të jetë rrjedhojë e një “njohjeje” martesore, por do të jetë vepër e Shpirtit Shenjt, dhe “fuqia e Hyjit të tejetlartë” do ta shtrijë “hijen” e vet mbi misterin e ngjizjes dhe të lindjes së Birit. Si bir i Hyjit të tejetlartë ai të jepet ekskluzivisht prej Hyjit, në mënyrën e njohur prej Hyjit. Pra, Maria e ka ruajtur virgjërinë e saj dhe për këtë shprehet “unë jam virgjër” (krh. Lk 1,34) dhe, në të njëjtën kohë, është bërë Nënë. *Virgjëria dhe amësia bashkëekzistojnë në të: nuk e përjashtojnë njëra-tjetrën dhe nuk i vënë njëra-tjetrën kufij. Madje, personi i Nënës së Hyjit i ndihmon të gjithë – sidomos të gjitha gratë – që të dallojnë se në çfarë mënyre këto dy përmasa dhe këto dy rrugë të thirrjes së gruas, si person, e shpjegojnë*

dhe e përplotësojnë njëra-tjetrën.

Amësia

18. Për të marrë pjesë në këtë “dallim”, duhet që edhe një herë *ta thellojmë të vërtetën mbi personin njerëzor*, siç na e kujton Koncili II i Vatikanit. Njeriu – si mashkulli ashtu edhe femra – është e vetmja qenie në botë që Hyji e ka dashur për veten e vet: është person, është subjekt që vendos për veten e vet. Në të njëjtën kohë, njeriu “nuk mund ta gjejë plotësisht vetveten përveçse nëpërmjet një dhurimi të sinqertë të vetvetes”³⁹. Është thënë tashmë se ky përshkrim, madje, në njëfarë kuptimi, ky përkufizim i personit i përgjigjet të vërtetës themelore biblike mbi krijimin e njeriut – burrë e grua – në shëmbëllim e përngjasim me Hyjin. Ky nuk është një interpretim thjesht teorik, apo një përkufizim abstrakt, pasi ai *tregon* në mënyrë thelbësore *kuptimin e qenies njerëzore*, duke vënë në dukje *vlerën e dhurimit të vetvetes, të personit*. Në këtë vizion të personit përmbahet edhe thelbi i atij “ethos”-i që, duke

u lidhur me të vërtetën e krijimit, do të zhvillohet plotësisht nga Librat e Zbulesës dhe, në veçanti, nga Ungjijtë.

Veç kësaj, kjo e vërtetë mbi personin i hap rrugën një kuptimi të plotë të amësisë së gruas. Amësia është fryt i bashkimit martesor të një burri dhe një gruaje, i asaj “njohjeje” biblike që i përgjigjet “bashkimit në një trup të vetëm” (krh. Zan 2,24), dhe në këtë mënyrë ajo realizon – nga ana e gruas – një “dhurim të veçantë të vetvetes” si shprehje e asaj dashurie martesore me të cilën bashkëshortët bashkohen mes tyre aq ngushtë sa të përbëjnë “një trup të vetëm”. “Njohja” biblike realizohet sipas të vërtetës së personit vetëm kur dhurimi i ndërsjellë i vetvetes nuk deformohet as prej dëshirës së burrit për t’u bërë “pronari” i nuses së vet (“Ai do të sundojë mbi ty”), as prej mbylljes së gruas në instinktet e veta (“Dëshirimi yt do të të shtyjë kah burri yt”: Zan 3,16).

Dhurimi i ndërsjellë i personit në martesë hapet ndaj dhuratës së një jete të re, një njeriu të ri, që është edhe person në përngjasim të prindërve të vet. Amësia mban në vetvete

qysh prej fillimit një hapje të veçantë ndaj personit të ri: dhe pikërisht ky është “roli” i gruas. Në këtë hapje, në ngjizjen dhe në nxjerrjen në dritë të fëmijës, gruaja “gjen vetveten nëpërmjet një dhurimi të sinqertë të vetvetes”. Dhurata e gatishmërisë së brendshme për të pranuar dhe për të nxjerrë në dritë fëmijën është e lidhur me bashkimin martesor, që – siç është thënë – duhet të përbëjë një moment të veçantë të dhurimit të ndërsjellë të vetes nga ana e gruas dhe e burrit. Ngjizja dhe lindja e njeriut të ri, sipas Biblës, shoqërohen prej këtyre fjalëve të gruas lindëse: “Prej Zotit e fitova një njeri” (Zan 4,1). Thirrja e Evës, “nënës së të gjithë të gjallëve”, përsëritet sa herë që vjen në botë një njeri i ri dhe shpreh gëzimin dhe vetëdijen e gruas se po merr pjesë në misterin e madh të lindjes së amshuar. Bashkëshortët marrin pjesë në fuqinë krijuese të Hyjit!

Amësia e gruas, në periudhën mes ngjizjes dhe lindjes së fëmijës, është një proces bio-fiziologjik e psikik që në ditët tona njihet më mirë se në të kaluarën dhe është objekt i shumë studimeve të thelluara.

Analiza shkencore vërteton plotësisht se si vetë përbërja fizike e gruas dhe organizmi i saj përmbajnë në vetvete prirjen natyrore për amësi, për ngjizje, për shtatzëni dhe për lindjen e fëmijës, si rrjedhojë e bashkimit martesor me burrin. Në të njëjtën kohë, e gjithë kjo i përgjigjet edhe strukturës psiko-fizike të gruas. Ajo që degët e ndryshme të shkencës thonë mbi këtë argument është e rëndësishme dhe e dobishme, mjafton që të mos kufizohen në një interpretim ekskluzivisht bio-fiziologjik të gruas dhe të amësisë. Një *imazh* i tillë “i kufizuar” do të shkonte në një linjë me konceptimin materialist të njeriut dhe të botës. Në këtë rast, mjerisht do të humbiste ajo që është vërtet thelbësore: amësia, si fakt dhe dukuri *njerëzore*, shpjegohet plotësisht në bazë të së vërtetës mbi personin. Amësia është e lidhur me strukturën personale të të qenit grua dhe me përmasën personale të dhurimit: “Prej Zotit e fitova një njeri” (Zan 4,1). Krijuesi u bën prindërve dhuratën e fëmijës. Nga ana e gruas, ky fakt lidhet në mënyrë të veçantë me “një dhurim të singertë të vetvetes”. Fjalët e Marisë në

lajmërim: “Më ndodhtë siç the ti!” tregojnë gatishmërinë e gruas për dhurimin e vetvetes dhe për pranimin e jetës së re.

Në amësinë e gruas, të bashkuar me atësinë e burrit, pasqyrohet misteri i amshuar i lindjes që është në vetë Hyjin, në Hyjin njini e trini (krh. Ef 3,14-15). Të lindurit njerëzor është i përbashkët për burrin dhe për gruan. Dhe, nëse gruaja, e udhëhequr prej dashurisë ndaj burrit, do të thotë: “Të kam dhënë një fëmijë”, fjalët e saj në të njëjtën kohë duan të thonë: “Ky është fëmija ynë”. E megjithatë, edhe pse të dy së bashku janë prindër të fëmijës së tyre, *amësia e gruas përbën një “pjesë” të veçantë të këtij të qeni të përbashkët prindër, si dhe pjesën më angazhuese. Të qenit prindër – edhe pse u përket të dyve – realizohet shumë më tepër në gruan, sidomos në periudhën para lindjes. Është gruaja ajo që “pagan” drejtpërdrejt për këtë lindje të përbashkët, që i thith të gjitha energjitë e trupit dhe të shpirtit të saj. Prandaj, duhet që burri të jetë plotësisht i vetëdijshëm se në këtë të qenë të përbashkët prindër, hyn në një borxh të veçantë ndaj gruas. Asnjë pro-*

gram “barazie të drejtash” të grave dhe të burrave nuk është i vlefshëm, nëse kjo gjë nuk mbahet parasysh në mënyrë krejtësisht thelbësore.

Amësia mban në vetvete një bashkësi të veçantë me misterin e jetës, që piqet në kraharorin e gruas: nëna e admiron këtë mister, me një intuitë të veçantë “e kupton” atë që është duke ndodhur brenda saj. Në dritën e “fillimit” gruaja e pranon dhe e do fëmijën që mban në bark si person. Kjo mënyrë e vetme e kontaktit me njeriun e ri që është duke u formuar, nga ana e vet, krijon një qëndrim ndaj njeriut – jo vetëm ndaj fëmijës së vet, por ndaj njeriut në përgjithësi –, të tillë që ta karakterizojë thellësisht krejt personalitetin e gruas. Në përgjithësi mbështetet mendimi se *gruaja* është më shumë se burri e aftë për vëmendje *ndaj personit konkret* dhe se amësia e zhvillon edhe më shumë këtë prirje. Burri – megjithëse me gjithë përgatitjen e tij për të qenë prind – gjendet gjithmonë “jashtë” procesit të shtatzënisë dhe lindjes së fëmijës, dhe për shumë aspekte duhet *ta mësojë prej nënës “atësinë”* e vet. Kjo – mund të thuhet

- bën pjesë në dinamizmin normal njerëzor të të qenit prindër, edhe kur bëhet fjalë për etapat pas lindjes së fëmijës, sidomos në periudhën e parë. Edukimi i fëmijës, i kuptuar në mënyrë globale, duhet të përmbajë në vetvete ndihmesën e dyfishtë të prindërve: ndihmesën amnore dhe atërore. Megjithatë, ajo amnore është vendimtare për bazat e personalitetit të ri njerëzor.

Amësia në marrëdhënie me Besëlidhjen

19. Në reflektimet tona kthehet *paradigma biblike e "gruas"*, e marrë nga Protoungjilli. "Gruaja", si lindësi dhe si edukatore e parë e njeriut (edukimi është përmasa shpirtërore e të qenit prindër), ka një përparësi specifike në krahasim me burrin. Nëse amësia e saj (para së gjithash në kuptimin bio-fizik) varet prej burrit, ajo lë një "shenjë" thelbësore mbi krejt procesin e rritjes si person të bijve e bijave të reja të gjinisë njerëzore. Amësia e gruas në kuptimin bio-fizik shfaq një pasivitet në dukje: procesi i formimit të një jete të re "ndodh" në të, në organizmin

e saj, megjithatë ndodh duke e përfshirë atë në thellësi. Në të njëjtën kohë, amësia *në kuptimin personal-etik* shpreh një krijimtari shumë të rëndësishme të gruas, prej të cilës varet në masën kryesore vetë njerëzimi i qenies së re njerëzore. Edhe në këtë kuptim amësia e gruas shfaq një thirrje të veçantë dhe një sfidë të veçantë, që i drejtohen burrit dhe atësisë së tij.

Paradigma biblike e “gruas” kulmon *në amësinë e Nënës së Hyjit*. Fjalët e Protoungjillit: “Armiqësi do të vë ndërmjet teje dhe gruas” këtu gjejnë një vërtetësi të re. Hyji në të, në “fiat”-in e saj amnor (“Më ndodhtë”), i jep *fillesë një Besëlidhjeje të Re me njerëzimin*. Dhe kjo Besëlidhje e amshuar e përfundimtare në Krishtin, në trupin e në gjakun e tij, në kryqin e ngjalljen e tij. Pikërisht sepse kjo Besëlidhje duhet të kryhet “në trup e në gjak” fillesa e saj është në Lindësen”. “Biri i Hyjit të tejetlartë” vetëm falë saj dhe “fiat”-it të saj virgjëror e amnor mund t’i thotë Atit: “Ma bëre gati trupin. Ja, po vij, për ta kryer, o Hyj, vullnetin tënd” (krh. Heb 19,5.7).

Në rendin e Besëlidhjes, që Hyji ka bërë

me njeriun në Jezu Krishtin, ka hyrë amësia e gruas. Dhe çdo herë, sa herë që *amësia e gruas* përsëritet në historinë njerëzore mbi tokë, tashmë mbetet gjithmonë *në marrëdhënie me Besëlidhjen* që Hyji ka bërë me gjininë njerëzore nëpërmjet amësisë së Nënës së Hyjit.

Ky realitet a nuk tregohet prej përgjigjes që Jezusi i jep thirrjes së asaj gruaje në mes të turmës, e cila e bekonte për amësinë e Lindëses së tij: «“Lum kraharori që të mbarti e gjinjtë që thithe!” . Ai u përgjigj: “Madje, të lumët ata që e dëgjojnë fjalën e Hyjit dhe e zbatojnë”»? Jezusi vërteton kuptimin e amësisë në lidhje me trupin; por, në të njëjtën kohë, tregon një kuptim të saj edhe më të thellë, që lidhet me rendin e shpirtit: ajo është shenjë e Besëlidhjes me Hyjin që “është shpirt” (Gjn 4,24). E tillë është sidomos amësia e Nënës së Hyjit. Edhe *amësia* e çdo gruaje, e kuptuar në dritën e Ungjillit, nuk është vetëm “e trupit dhe e gjakut”: në të shprehet “dëgjimi i fjalës së Hyjit të gjallë” dhe gatishmëria për “ta ruajtur” këtë Fjalë, që është “fjala e jetës së amshuar”

(krh. Gjn 6,68). Në të vërtetë, janë pikërisht të lindurit prej nënave tokësore, bijtë dhe bijat e gjinisë njerëzore, ata që marrin prej Birit të Hyjit fuqinë për t'u bërë "bij të Hyjit" (Gjn 1,12). Përmasa e Besëlidhjes së Re në gjakun e Krishtit depërton në të lindurit njerëzor duke e bërë atë realitet dhe detyrë të "krijësive të reja" (2 Kor 5,17). Amësia e gruas, nga këndvështrimi i historisë së çdo njeriu, është pragu i parë, kapërcimi i të cilit kushtëzon edhe "zbulimin e bijve të Hyjit" (krh. Rom 8,19).

"Gruaja, kur i lind fëmija, është në trishtim, sepse i erdhi ora e saj, porse, pasi i lind fëmija, nuk i bie më ndërmend vuajtja prej gëzimit që lindi një njeri në botë" (Gjn 16,21). Fjalët e Krishtit, në pjesën e tyre të parë, u referohen atyre "dhimbjeve të lindjes" që i përkasin trashëgimisë së mëkatit të rrjedhshëm; por, në të njëjtën kohë, tregojnë lidhjen që amësia e gruas ka me misterin e Pashkës. Në të vërtetë, në këtë mister përmbahet edhe dhimbja e Nënës nën Kryq - i Nënës që nëpërmjet fesë merr pjesë në misterin tronditës të "zhveshjes" së Birit të vet. «Ky ndoshta është "kenosi"

më i thellë i fesë në historinë e njerëzimit»⁴⁰.

Duke soditur këtë Nënë, të cilës “një shpatë do t’ia tejshkojë shpirtin” (krh. Lk 2,35), mendimi u drejtohet të gjitha grave që vuajnë në botë, që vuajnë në kuptimin qoftë fizik qoftë moral. Në këtë vuajtje ka një pjesë ndjeshmëria e gruas, edhe pse ajo shpesh di t’i bëjë ballë vuajtjes më shumë, sesa burri. Është e vështirë t’i radhisim këto vuajtje, është e vështirë t’i thërrasim të gjitha me emër: mund të kujtohet kujdesi amnor për fëmijët, sidomos kur janë të sëmurë apo marrin një rrugë të keqe, vdekja e personave më të dashur, vetmia e nënave të harruara prej bijve të tyre të rritur apo ajo e vejushave, vuajtjet e grave që të vetme luftojnë për të mbijetuar dhe të grave që kanë pësuar një padrejtësi apo shfrytëzohen. Së fundi, janë edhe vuajtjet e ndërgjegjes për shkak të mëkatit, që e ka goditur dinjitetin njerëzor apo amnor të gruas, plagët e ndërgjegjeve që nuk mbyllen lehtë. Edhe me këto vuajtje duhet të vihemi nën Kryqin e Krishtit.

Por Fjalët e Ungjillit mbi gruan që ndien trishtim, kur për të arrin koha që të nxjerrë

në dritë fëmijën, shprehin menjëherë më pas gëzimin: është “gëzimi që lindi një njeri në botë”. Edhe ai i referohet Misterit të Pashkës, pra atij gëzimi që u komunikohet apostujve ditën e ngjalljes së Krishtit: “Kështu edhe ju: tani jeni të trishtuar” (këto fjalë u thanë ditën para mundimeve); “por unë prapë do të vij t’ju shoh e zemra juaj do të galdojë dhe askush s’do t’jua marrë gëzimin tuaj” (Gjn 22,23).

Virgjëria për Mbretërinë

20. Në mësimin e Krishtit *amësia lidhet me virgjërinë*, por edhe *dallohet prej saj*. Në lidhje me këtë, mbetet themelore fjalia e thënë prej Jezusit dhe e përfshirë në bisedën mbi pazgjdhshmërinë e martesës. Pasi dëgjojnë përgjigjen dhënë farisenjve, nxënësit i thonë Krishtit: “Nëse qenka e tillë gjendja e burrit ndaj gruas, atëherë është më mirë të mos martohet njeriu” (Mt 19,10). Pavarësisht prej kuptimit që kishte atëherë në mendjen e nxënësve ajo shprehje “është më mirë”, *Krishti* e merr nxitjen prej opinionit të tyre

të gabuar për t'u dhënë mësim *mbi vlerën e beqarisë*: ai bën dallim mes beqarisë për efekt të mangësive natyrore, edhe pse të shkaktuara prej njeriut, dhe "*beqarisë për Mbretërinë e qiellit*". Krishti thotë: "Ka nga ata që i bien mohit martesës për dashuri të Mbretërisë së qiellit" (krh. Mt 19,12). Pra, bëhet fjalë për një beqari të lirë, të zgjedhur për shkak të Mbretërisë së Hyjit, duke konsideruar thirrjen eskatologjike të njeriut në bashkësi me Hyjin. Ai mund të shtojë: "Kush mund ta kuptojë, le ta kuptojë!" (krh. Mt 19,11). Prandaj *beqaria për Mbretërinë e qiellit* është fryt jo vetëm i një *zgjedhjeje të lirë* nga ana e njeriut, por edhe i një *hiri të veçantë* nga ana e Hyjit, që e thërret një person të caktuar për ta jetuar beqarinë. Nëse kjo është një shenjë e veçantë e Mbretërisë së Hyjit që duhet të vijë, në të njëjtën kohë shërben edhe për t'i kushtuar në mënyrë ekskluzive të gjitha energjitë e shpirtit e të trupit, gjatë jetës tokësore, për mbretërinë eskatologjike.

Fjalët e Jezusit janë përgjigjja ndaj pyetjes së nxënësve. Ato u drejtohen drejtpërdrejt atyre që shtronin pyetjen: në këtë rast ishin

burra. Megjithatë, përgjigjja e Krishtit, në vetvete, ka vlerë si për burrat, ashtu edhe për gratë. Në këtë kontekst ajo tregon idealin ungjillor të virgjërisë, ideal që përbën një "risi" të qartë në marrëdhënie me traditën e Besëlidhjes së Vjetër. Kjo traditë me siguri që në njëfarë mënyre lidhej edhe me pritjen e Izraelit, dhe veçanërisht e gruas së Izraelit, për ardhjen e Mesisë, që duhej të ishte nga "fara e gruas". Në të vërtetë, ideali i beqarisë dhe i virgjërisë për një afërsi më të madhe me Hyjin nuk ishte krejt i huaj në disa mjedise judaike, sidomos në kohët menjëherë para ardhjes së Jezusit. Megjithatë, beqaria për Mbretërinë, ose virgjëria, është një risi e pamohueshme e lidhur me mishërimin e Hyjit.

Prej momentit të ardhjes së Krishtit, pritja e Popullit të Hyjit duhet të drejtohet nga Mbretëria eskatologjike që vjen dhe në të cilën ai duhet ta fusë "Izraelin e ri". Në të vërtetë, për një kthesë dhe një ndryshim vlerash të tillë, është e domosdoshme një vetëdije e re e fesë. Këtë Krishti e thekson dy herë: "Kush mund ta kuptojë, le ta

kuptojë!". Këtë e kuptojnë vetëm "ata që e morën dhuratë këtë kuptim" (Mt 19,11). *Maria* është personi i parë në të cilin është shfaqur kjo *vetëdije e re*, pasi e pyet Engjëllin: "Si do të mund të ndodhë kjo, ndërsa unë jam virgjër?" (Lk 1,34). Edhe pse është "e fejuar me një njeri, që quhej Jozef" (krh. Lk 1,27), ajo është e vendosur në qëllimin e virgjërisë, dhe amësia që kryhet në të vjen ekskluzivisht prej "fuqisë së Hyjit të tejetlartë", është fryt i zbritjes së Shpirtit Shenjt mbi të (krh. Lk 1,35). Pra, kjo amësi hyjnore është përgjigjja krejtësisht e papritur ndaj pritjes njerëzore të gruas në Izrael: ajo i arrin Marisë si dhuratë e vetë Hyjit. Kjo dhuratë është bërë fillimi dhe prototipi i një pritjeje të re të të gjithë njerëzve sipas masës së Besëlidhjes së amshuar, sipas masës së premtimit të ri dhe përfundimtar të Hyjit: *shenjë e shpresës eskatologjike*.

Në bazë të Ungjillit është zhvilluar dhe thelluar kuptimi i virgjërisë si thirrje edhe për gruan, në të cilin gjen përforsim dinjiteti i saj në përngjasim të Virgjërës së Nazaretit. Ungjilli propozon *idealin e kushtimit*

të personit, që do të thotë përkushtimi i tij ekskluziv Hyjit nëpërmjet praktikimit të këshillave ungjillore, veçanërisht atyre të dëlirësisë, varfërisë dhe dëgjesës. Mishërimi i tyre i përsosur është vetë Jezu Krishti. Ai që dëshiron ta ndjekë në mënyrë rrënjësore zgjedh të jetojë sipas këtyre këshillave. Ato dallohen prej urdhërimeve dhe i tregojnë të krishterit rrugën e rrënjësisë ungjillore. Që prej fillimeve të krishterimit, në këtë rrugë ecin burra e gra, prej momentit që ideali ungjillor i drejtohet qenies njerëzore pa asnjë ndryshim gjinie.

Në këtë kontekst më të gjerë duhet ta konsiderojmë *virgjërinë edhe si një rrugë për gruan*, një rrugë në të cilën, në një mënyrë të ndryshme prej martesës, ajo realizon personalitetin e saj si grua. Për ta kuptuar këtë rrugë duhet që edhe një herë të kujtojmë idenë themelore të antropologjisë së krishterë. Në *virgjërinë e zgjedhur* lirisht gruaja konfirmon vetveten si person, pra si qenie që Krijuesi qysh prej fillimit e ka dashur për veten e vet⁴¹, dhe njëkohësisht realizon vlerën personale të të qenit të saj

femër, duke u bërë “dhurim i sinqertë” për Hyjin që është zbuluar në Krishtin, dhuratë për Krishtin Shëlbues të njeriut dhe Dhëndër të shpirtave: një dhuratë “martesore”. *Nuk mund të kuptohet drejt virgjëria*, kushtimi i gruas në virgjëri, *pa iu referuar dashurisë martesore*: në të vërtetë, pikërisht në një dashuri të tillë personi bëhet dhuratë për tjetrin⁴². Në fund të fundit, në mënyrë analoge, duhet kuptuar edhe kushtimi i burrit në beqarinë meshtarake ose në gjendjen rregulltare.

Prirja natyrore martesore e personalitetit femëror gjen përgjigje në virgjërinë e kuptuar në këtë mënyrë. Gruaja, e thirrur qysh prej “fillimit” për të qenë e dashur dhe për të dashur, *gjen* në thirrjen në virgjëri, para së gjithash, *Krishtin* si Shëlbues që “deshti deri në fund” nëpërmjet dhurimit të plotë të vetvetes, *dhe ajo i përgjigjet kësaj dhurate me një “dhurim të sinqertë”* të krejt jetës së vet. Pra, ajo i dhurohet Dhëndrit hyjnor, dhe ky dhurim i saj personal priret drejt bashkimit, që ka një karakter shpirtëror: nëpërmjet veprimt të Shpirtit Shenjt bëhet “një shpirt i vetëm” me Krishtin-dhëndër

(krh. 1 Kor 6,17).

Ky është ideali ungjillor i virgjërisë, në të cilin realizohen në një formë të veçantë si dinjiteti, ashtu edhe thirrja e gruas. Në virgjërinë e kuptuar në këtë mënyrë shprehet i ashtuquajtimi *radikalizëm i Ungjillit*: Të lësh gjithçka dhe të ndjekësh Krishtin (krh. Mt 19,27). Kjo nuk mund të krahasohet me qëndrimin thjesht beqar, sepse virgjëria nuk kufizohet vetëm në “jo”-në, por përmban një “po” të thellë në rendin martesor: dhurimin për dashuri në mënyrë të plotë dhe të pandashme.

Amësia sipas shpirtit

21. Virgjëria në kuptimin ungjillor sjell me vete *heqjen dorë nga martesa, pra edhe nga amësia fizike*. Megjithatë, heqja dorë nga kjo lloj amësie, që mund të shkaktojë edhe një sakrificë të madhe për zemrën e gruas, e hap atë ndaj një amësie me kuptim të ndryshëm: amësia “*sipas shpirtit*” (krh. Rom 8,4). Në të vërtetë, virgjëria nuk e privon gruan prej veçorive të saj. Amësia shpirtëria merr for-

ma të shumta. Në jetën e grave të kushtuara që, për shembull, jetojnë sipas karizmës dhe rregullave të Instituteve të ndryshme me karakter apostolik, ajo do të mund të shprehet si përkujdesje për njerëzit, sidomos për më nevojtarët: të sëmurët, handikapatët, të braktisurit, jetimët, të moshuarit, fëmijët, të rinjtë, të burgosurit dhe, në përgjithësi, të mënjanuarit. *Një grua e kushtuar gjen në këtë mënyrë Dhëndrin, të ndryshëm dhe të vetëm në të gjithë dhe në secilin, sipas vetë fjalëve të tij: "Çkado bëtë për njërin ndër këta vëllezërit e mi më të vegjël, e bëtë për mua" (Mt 25,40). Dashuria martesore kërkon gjithmonë një gatishmëri të veçantë për t'u derdhur mbi ata që gjenden në rrezën e veprimit të saj. Në martesë kjo gatishmëri, megjithëse është e hapur ndaj të gjithëve, qëndron veçanërisht në dashurinë që prindërit u dhurojnë fëmijëve. Në virgjëri kjo gatishmëri është e hapur ndaj të gjithë njerëzve, të përqaftuar prej dashurisë së Krishtit dhëndër.*

Në lidhje me Krishtin, që është Shëlbuesi i të gjithëve dhe i secilit, dashuria martesore, potenciali amësor i së cilës fshihet

në zemrën e gruas-nuse virgjërore, është e gatshme edhe që t'u hapet të gjithëve dhe secilit. Kjo gjen përforcim në Bashkësitë rregulltare të jetës apostolike dhe një përforcim të ndryshëm në ato të jetës soditëse apo të klauzurës. Veç kësaj, ekzistojnë edhe forma të tjera të thirrjes në virgjërinë për Mbretërinë, si për shembull, Institutet Shekullare apo Bashkësitë e të kushtuarve, që lulëzojnë brenda Lëvizjeve, Grupeve dhe Shoqatave: në të gjitha këto realitete *po kjo e vërtetë mbi amësinë shpirtërore* të personave që jetojnë në virgjëri gjen një përforcim shumëformësh. Sidoqoftë, nuk bëhet fjalë vetëm për forma bashkësore, por edhe për forma jashtë-bashkësore. Përfundimisht, virgjëria, si thirrje e gruas, është gjithmonë thirrje e një personi, i një personi konkret dhe të papërsëritshëm. Pra, thellësisht personale është edhe amësia shpirtërore që ndihet në këtë thirrje.

Mbi këtë bazë ndodh edhe një *afirim specifik mes virgjërisë* së gruas jo të martuar dhe *amësisë* së gruas së martuar. Një afirim i tillë lëviz jo vetëm nga amësia drejt virgjërisë,

sikurse është vënë në dukje më parë, por lëviz edhe nga virgjëria drejt martesës, e kuptuar si formë e thirrjes së gruas në të cilën kjo bëhet nënë e bijve të lindur prej kraharorit të saj. Pikënisja e kësaj analogjie të dytë është *domethënia e dasmës*. Në të vërtetë, gruaja është “e martuar” si nëpërmjet sakramentit të kurorës, ashtu edhe shpirtërisht nëpërmjet martesës me Krishtin. *Si në njërin rast, ashtu edhe në tjetrin, martesë tregon “dhurimin e sinqertë të personit” të nuses ndaj dhëndrit*. Në këtë mënyrë - mund të thuhet - profili i martesës e gjen veten shpirtërisht në virgjëri. Dhe nëse bëhet fjalë për amësi fizike, a nuk duhet që edhe ajo të jetë një amësi shpirtërore, për t’iu përgjigjur të vërtetës globale mbi njeriun që është një njësi e trupit dhe e shpirtit? Pra, ekzistojnë shumë arsye për të dalluar në këto dy rrugë të ndryshme - dy thirrje të ndryshme të jetës së gruas - një përplotësueshmëri të thellë dhe, madje, një bashkim të thellë brenda qenies së personit.

“O fëmijët e mi, që unë ju rilind sërish me dhimbje”

22. Ungjilli na zbulon dhe na mundëson ta kuptojmë pikërisht këtë *mënyrë të të qenit të personit njerëzor*. Ungjilli ndihmon secilën grua dhe secilin burrë që ta jetojë atë dhe kështu edhe të realizohet. Në të vërtetë, ekziston një barazi e tërësishme në lidhje me dhuratat e Shpirtit Shenjt, në lidhje me “veprat e madhërueshme të Hyjit” (Vap 2,11). Jo vetëm kjo. Pikërisht përballë “veprave të madhërueshme të Hyjit” apostulli-burrë ndien nevojën t’i drejtohet asaj që në thelb është femërore, me qëllim që të shprehë të vërtetën e shërbimit të vet apostolik. Pikërisht kështu vepron Pali i Tarsit, kur u drejtohet *Galatasve* me fjalët: “O fëmijët e mi, që unë ju rilind sërish me dhimbje” (Gal 4,19). Në *Letrën e parë drejtuar Korintianëve* (1 Kor 7,38) apostulli flet për epërsinë e virgjërisë në krahasim me martesën, doktrinën e vazhdueshme e Kishës në linjë me fjalët e Krishtit që gjenden në *Ungjillin e Mateut* (Mt 19,10-12), pa e errësuar aspak rëndësinë

e amësisë fizike dhe shpirtërore. Për ta ilustruar misionin themelor të Kishës, ai nuk gjen gjë më të mirë, sesa referimin në amësi.

Një pasqyrim të së njëjtës analogji – dhe të së njëjtës të vërtetë – e gjejmë në Kushtetutën dogmatike mbi Kishën. *Maria është "figura" e Kishës*⁴³: "Në të vërtetë, në misterin e Kishës, e cila edhe ajo me të drejtë quhet nënë dhe virgjër (...), Maria ka shkuar përpara, duke u paraqitur në mënyrë të shkëlqyer dhe të veçantë, si virgjër dhe si nënë (...). Pastaj nxori në dritë Birin, që Hyji e ka vënë si të parëlindur mes shumë vëllezërish (krh. Rom 8,29), pra mes besimtarëve, në rilindjen dhe formimin e të cilëve ajo bashkëpunon me dashuri nënë"⁴⁴. "Pra, Kisha, e cila sodit shenjtërinë e mistershme të saj, imiton dashurinë dhe përmbush besnikërisht vullnetin e Atit, nëpërmjet fjalës së Hyjit të pranuar me besnikëri, bëhet edhe ajo nënë, pasi me predikimin dhe pagëzimin lind në një jetë të re dhe të pavdekshme bijtë, të zënë për virtyt të Shpirtit Shenjt dhe të lindur prej Hyjit"⁴⁵. Këtu bëhet fjalë për amësinë "sipas shpirtit" në lidhje me

bijtë dhe bijat e gjinisë njerëzore. Dhe një amësi e tillë – siç është thënë – bëhet “roli” i gruas edhe në virgjëri. Kisha “*gjithashtu është virgjër, që e ruan të tërësishme dhe të pastër fenë dhënë Dhëndrit*”⁴⁶. Kjo gjen në Marinë përmbushjen më të përsosur. Pra, Kisha, “në imitim të Nënës së Zotit të saj, me virtytin e Shpirtit Shenjt, e ruan virgjërisht të tërësishme fenë, të qëndrueshme shpresën, të sinqertë dashurinë”⁴⁷.

Koncili ka pohuar se, nëse nuk i drejtohem Nënës së Hyjit, nuk është e mundur ta kuptojmë misterin e Kishës, realitetin e saj, gjallërinë e saj thelbësore. *Tërthorazi gjejmë këtu referimin në paradigmen biblike të “gruas”, siç përvijohet qartë qysh në përshkrimin e “fillimit” (krh. Zan 3,15) dhe gjatë ecjes që shkon nga krijimi, nëpërmjet mëkatit, deri në shëlbim. Në këtë mënyrë pohohet bashkimi i thellë mes asaj që është njerëzore dhe asaj që përbën ekonominë hyjnore të shpëtimit në historinë e njerëzimit. Bibla na bind për faktin se nuk mund të kemi një hermeneutikë të përshtatshme të njeriut, pra të asaj që është “njerëzore”, pa një referim në*

atë që është “femërore”. Në mënyrë analoge ndodh në ekonominë shpëtimtare të Hyjit: nëse duam ta kuptojmë plotësisht këtë në marrëdhënie me krejt historinë e njeriut, nuk mund ta lëmë pas dore, në këndvështrimin e fesë sonë, misterin e “gruas”: virgjër-nënë-nuse.

VII

KISHA - NUSJA E KRISHTIT

“Misteri i madh”

23. Në lidhje me këtë, një rëndësi themelore kanë fjalët e *Letrës drejtuar Efesianëve*: “Ju, o burra, duajini gratë tuaja sikurse Krishti e ka dashur Kishën dhe e ka flijuar vetveten për të për ta bërë të shenjtë duke e pastruar me larje dhe me fjalë, që të bënte gati për vete një Kishë të lavdishme, të panjollë, të parrudhë, pa ndonjë gjë si këto, të jetë e shenjtë dhe e patëmetë. Në këtë mënyrë duhet që edhe burrat t’i duan gratë e veta – porsit trupin e vet. Kush e do gruan e vet, do vetveten. Sepse askurrë askush nuk e urren trupin e vet, por e ushqen dhe kujdeset për të, porsit Krishti për Kishën. Sepse jemi gjymtyrët e Trupit të tij. Për këtë arsye njeriu do ta lërë babain dhe nënën e

do të jetojë bashkë me gruan e vet e të dy do të jenë një trup i vetëm'. Ky është mister i madh: e kam fjalën në lidhjen e Krishtit me Kishën" (Ef 5,25-32).

Në këtë Letër autori shpreh të vërtetën mbi Kishën si nuse të Krishtit, duke treguar edhe se si kjo e vërtetë rrënjësohet në realitetin biblik të krijimit të njeriut mashkull e femër. Të krijuar në shëmbëllim e përngjasim me Hyjin si "njësi e të dyve", të dy janë thirrur në një dashuri me karakter martesor. Mund të thuhet edhe se, duke ndjekur përshkrimin e krijimit në *Librin e Zanafillës* (Zan 2,18-25), kjo thirrje themelore shfaqet së bashku me krijimin e gruas dhe përfshihet prej Krijuesit në institucionin e martesës, që, sipas Zan 2,24, që prej fillimit ka karakterin e bashkimit të personave ("*communio personarum*"). Edhe pse jo në mënyrë të drejtpërdrejtë, i njëjti përshkrim i "fillimit" (krh. Zan 1,27 dhe Zan 2,24) tregon se i gjithë "ethos"-i i marrëdhënieve të ndërsjella mes burrit dhe gruas duhet t'i përgjigjet të vërtetës personale të genies së tyre.

E gjithë kjo është shqyrtuar më parë.

Teksti i *Letrës drejtuar Efesianëve* e përforcon edhe një herë këtë të vërtetë dhe në të njëjtën kohë e krahason karakterin martesor të martesës mes burrit dhe gruas me misterin e Krishtit dhe të Kishës. *Krishti është Dhëndri i Kishës, Kisha është Nusja e Krishtit*. Kjo analogji nuk është pa precedentë: ajo e zhvendos në *Besëlidhjen e Re* atë që përmbahej qysh në *Besëlidhjen e Vjetër*, veçanërisht pranë profetëve Ozeja, Jeremia, Ezekieli, Isaia⁴⁸. Këto pjesë meritojnë një analizë më vete. Po sjellim këtu të paktën një tekst. Ja se si Hyji i flet popullit të vet të zgjedhur nëpërmjet profetit: “Mos ki frikë, sepse nuk do të jesh e turpëruar, mos u skuq, sepse nuk do të jesh e çnderuar, sepse do ta harrosh marren e rinisë sate, më s’do ta kujtosh çnderimin e vejërisë. Sepse *Krijuesi yt do të jetë fati yt*, emri i tij është Zoti i Ushtrive, *Shpërblyesi yt* Shenjti i Izraelit, Ai quhet Hyji i mbarë tokës (...). ‘Gruaja e vjetëve të rinisë a mund të përbuzet?’ ka thënë Hyji yt. Për pak kohë të lashë, por po të rimarr me dashuri të madhe. Në momentin e zemërimit e fsheha pakëz prej teje fytyrën time, por me dashuri

të amshuar pata dhimbje për ty, tha Zoti Shpërblyesi yt (...). Malet mund të zhduken, kodrat mund të tranden, *porse dashuria ime s'do të zhduket prej teje as besëlidhja e paqes sime nuk do të trandet*" (Is 54,4-8.10).

Nëse qenia njerëzore – burrë e grua – është krijuar në shëmbëllim e përngjasim me Hyjin, Hyji mund të flasë për veten e vet me gojën e profetit, duke përdorur gjuhën që në thelb është njerëzore: në tekstin e cituar të Isaisë, “njerëzore” është shprehja e dashurisë së Hyjit, por vetë *dashuria është hyjnore*. Duke qenë dashuri e Hyjit, ajo ka një karakter martesor realisht hyjnor, edhe pse shprehet me analogjinë e dashurisë së burrit ndaj gruas. Kjo grua-nuse është Izraeli, si popull i zgjedhur prej Hyjit, dhe kjo zgjedhje e ka burimin e vet ekskluzivisht në dashurinë falas të Hyjit. Pikërisht me këtë dashuri shpjegohet Besëlidhja, e paraqitur shpesh si një besëlidhje martesore, që Hyji gjithmonë dhe përsëri e lidh me popullin e vet të zgjedhur. Ajo është nga ana e Hyjit “një angazhim” që zgjat: ai i mbetet besnik dashurisë së vet martesore, edhe pse nusja

shumë herë është treguar e pabesë.

Kjo shëmbëlltë e dashurisë martesore së bashku me figurën e Dhëndrit hyjnor – një shëmbëlltë shumë e qartë në tekstet profetike – gjen vërtetësi dhe kurorëzim në *Letrën drejtuar Efesianëve* (Ef 5,23-32). Krishti përshëndetet si dhëndër prej Gjon Pagëzuesit (krh. Gjn 3,27-29): madje, vetë Krishti e përdor për vete këtë krahasim të marrë prej profetëve (krh. Mk 2,19-20). Pali apostull, që mban në vetvete krejt pasurinë e Besëlidhjes së Vjetër, u shkruan Korintianëve: “Juve jua kam smirë, por me smirë që vjen prej Hyjit. Sepse, ju fejova për një burrë të vetëm dhe, porsì virgjëreshë të pastër, ju solla para Krishtit” (2 Kor 11,2). Por, shprehja më e plotë e së vërtetës mbi dashurinë e Krishtit shëlbues, sipas analogjisë së dashurisë martesore në martesë, gjendet në *Letrën drejtuar Efesianëve*: “Krishti e ka dashur Kishën dhe e ka flijuar vetveten për të” (Ef 5,25), dhe në këtë vërtetohet plotësisht fakti se Kisha është nusja e Krishtit: “Shpërblyesi yt Shenjti i Izraelit” (Is 54,5). Në tekstin e Shën Palit analogjia e marrëdhënies martesore shkon

njëkohësisht në dy drejtime, që përbëjnë tërësinë e “misterit të madh” (“*sacramentum magnum*”). Besëlidhja e bashkëshortëve “shpjegon” karakterin martesor të bashkimit të Krishtit me Kishën; dhe nga ana e tij ky bashkim, si “sakrament i madh”, vendos për sakramentalitetin e martesës si besëlidhje e shenjtë e dy bashkëshortëve, burrit dhe gruas. Duke lexuar këtë pjesë, të pasur dhe komplekse, që në tërësi është një analogji e madhe, duhet ta dallojmë atë që në të shpreh realitetin njerëzor të marrëdhënieve ndërpersonale prej asaj që shpreh me gjuhën simbolike “misterin e madh” hyjnor.

“Risia” ungjillore

24. Teksti u drejtohet bashkëshortëve si grave dhe burrave konkretë dhe u kujton atyre “ethos”-in e dashurisë martesore që i referohet institucionit hyjnor të martesës qysh prej “fillimit”. Të vërtetës së këtij institucioni i përgjigjet nxitja “*Ju, o burra, duajini gratë tuaja*”, duajini për shkak të asaj lidhjeje të veçantë e të vetme nëpërmjet të cilës bur-

ri dhe gruaja në martesë bëhen “një trup i vetëm” (Zan 2,24; Ef 5,31). Në këtë dashuri kemi një *afirmim* themelor të *gruas* si person, një afirmim falë të cilit personaliteti femëror mund të zhvillohet e të pasurohet plotësisht. Pikërisht kështu vepron Krishti si dhëndër i Kishës, duke dëshiruar që ajo të jetë “e lavdishme, e panjollë dhe e pa rrudhë” (Ef 5,27). Mund të thuhet se këtu pohohet plotësisht ajo që përbën “stilin” e Krishtit në trajtimin e gruas. Bashkëshorti duhet t’i bëjë të vetat elementet e këtij stili në lidhje me bashkëshorten e vet: dhe, në mënyrë analoge, duhet të bëjë burri në lidhje me gruan, në çdo situatë. Kështu të dy, burri dhe gruaja, vënë në jetë “dhurimin e sinqertë të vetvetes”!

Autori i *Letrës drejtuar Efesianëve* nuk sheh asnjë kundërshti mes një nxitjeje të formuluar kështu dhe konstatimit “Gratë le t’u binden burrave të vet sikurse Zotit. Sepse burri është kryet e gruas” (Ef 5,22-23). Autori e di se kjo paraqitje, aq thellësisht e rrënjosur në doket dhe në traditën fetare të kohës, duhet të kuptohet dhe të zbatohet në një mënyrë të re: si një “Nënshtrim njëri-

tjetrit në frikën e Krishtit” (krh. Ef 5,21); aq më tepër që burri quhet “krye” i gruas *sikurse* Krishti është kryet e Kishës, dhe është i tillë me qëllimin që të japë “vetveten për të” (Ef 5,25) dhe të japë vetveten për të do të thotë të japë edhe jetën e vet. Por, ndërsa në marrëdhënien Krisht-Kishë nënshtrimi është vetëm i Kishës, në marrëdhënien burrë-grua “nënshtrimi” nuk është i njëanshëm, por i ndërsjellë!

Në marrëdhënie me “të vjetrën”, kjo qartazi është “e re”: është risia ungjillore. Takojmë pjesë të ndryshme në të cilat shkrimet apostolike e shprehin këtë risi, megjithëse në to ndihet edhe ajo që është “e vjetër”, ajo që është e rrënjosur edhe në traditën fetare të Izraelit, në mënyrën e tij për t’i kuptuar dhe shpjeguar tekstet e shenjta, sikurse, për shembull, ajo e *Zanafillës* (Zan 2)⁴⁹.

Letrat apostolike u janë drejtuar personave që jetojnë në një mjedis që ka të njëjtën mënyrë të të menduarit dhe të të vepruarit. “Risia” e Krishtit është një fakt: ajo përbën përmbajtjen e qartë të mesazhit ungjillor dhe është fryt i shëlbimit. Por, në të njëjtën kohë, vetëdija se në martesë gjendet “nënshtrimi

i ndërsjellë i bashkëshortëve në drojën e Krishtit”, dhe jo vetëm ai i gruas ndaj burrit, duhet të bëjë udhë në zemra, në ndërgjegje, në sjellje, në doke. Kjo është një thirrje që nuk resht së nxituri, që atëherë, brezat që pasojnë njëri-tjetrin, një thirrje që njerëzit duhet ta pranojmë gjithnjë e përsëri. Apostulli ka shkruar jo vetëm: “Në Jezu Krishtin (...) nuk ka më mashkull – femër”, por edhe: “Nuk ka më skllav – i lirë”. E megjithatë, sa breza janë dashur që një parim i tillë të realizohej në historinë e njerëzimit me zhdukjen e institucionit të skllavërisë! E çfarë të themi për format e shumta të skllavërisë, të cilave u janë nënshtruar njerëzit dhe popujt, që ende nuk janë zhdukur prej skenës së historisë?

Por, sfida e “ethos”-it të shëlbimit është e qartë dhe përfundimtare. Të gjitha arsyet në dobi të “nënshtrimit” të gruas ndaj burrit në martesë duhet të interpretohen në kuptimin e një “nënshtrimit të ndërsjellë” të të dyve “në drojën e Krishtit”. Masa e dashurisë së vërtetë martesore e gjen burimin e vet më të thellë në Krishtin, që është Dhëndri i Kishës, Nuses së vet.

Përmasa simbolike e “misterit të madh”

25. Në tekstin e Letrës drejtuar Efesianëve takojmë një përmasë të dytë të analogjisë që, në tërësinë e vet, duhet t'i shërbejë zbulimit të “misterit të madh”. Kjo është një përmasë simbolike. Nëse dashuria e Hyjit ndaj njeriut, ndaj popullit të zgjedhur, Izraelit, paraqitet prej profetëve me dashurinë e dhëndrit për nusen, një analogji e tillë shpreh cilësinë “martesore” dhe karakterin hyjnor e jo njerëzor të dashurisë së Hyjit: “Krijuesi yt do të jetë fati yt (...), Ai quhet Hyji i mbarë tokës” (Is 54,5). E njëjta gjë duhet thënë për dashurinë martesore të Krishtit shëlbues: “Vërtet, Hyji aq fort e deshi botën sa që dha një të vetmin Birin e vet” (Gjn 3,16). Pra, bëhet fjalë për atë dashuri të Hyjit të shprehur nëpërmjet shëlbimit, të kryer prej Krishtit. Sipas Letrës së Shën Palit, kjo dashuri është “e ngjashme” me dashurinë martesore të bashkëshortëve njerëzorë, por natyrisht nuk është “e barabartë”. Në të vërtetë, analogjia mban në vete njëkohësisht një ngjashmëri, duke lënë një kufi të

përshtatshëm jo-ngjashmërie.

Është e lehtë ta zbulojmë këtë, nëse shqyrtojmë figurën e “nuses”. Sipas *Letrës drejtuar Efesianëve* nusja është Kisha, ashtu si për profetët nusja ishte Izraeli: pra, është *një subjekt kolektiv*, dhe jo *një person i vetëm*. Ky subjekt kolektiv është Populli i Hyjit, pra një bashkësi e përbërë prej shumë personash, si gra, ashtu edhe burra. “Krishti e ka dashur Kishën” pikërisht si bashkësi, si Popull të Hyjit dhe, në të njëjtën kohë, në këtë Kishë, që në të njëjtën pjesë quhet edhe “trupi” i tij (krh. Ef 5,23), ai ka dashur çdo person të veçantë. Në të vërtetë, Krishti i ka shëlbuar të gjithë pa përjashtim, çdo burrë dhe çdo grua. Në shëlbim shprehet pikërisht kjo dashuri e Hyjit dhe karakteri martesor i saj arrin plotësinë në historinë e njeriut dhe të botës.

Krishti ka hyrë në këtë histori dhe mbetet në të si Dhëndri që “ka dhënë vetveten”. “Të japësh” do të thotë “të bëhesh dhuratë e sigurtë” në mënyrën më të plotë e rrënjësore: “Dashuria më e madhe që ndokush mund të tregojë është: të japë jetën e vet për

miqtë e vet” (Gjn 15,13). Në këtë konceptim, nëpërmjet Kishës, *të gjitha qeniet njerëzore – si gratë ashtu edhe burrat – janë të thirrur të jenë “Nusja” e Krishtit, shëlbuesit të botës. Në këtë mënyrë “të qenit nuse”, pra “femërorja”, bëhet simbol i krejt “njerëzores”, sipas fjalëve të Palit: “Nuk ka më mashkull – femër! Të gjithë ju jeni një në Krishtin Jezus” (Gal 3,28).*

Nga këndvështrimi gjuhësor mund të thuhet se analogjia e dashurisë martesore sipas *Letrës drejtuar Efesianëve* e kthen atë që është “mashkullorë” në atë që është “femërore”, meqenëse, si anëtarë të Kishës, edhe burrat përfshihen në konceptin e “Nuses”. Dhe kjo nuk mund të na çudisë, sepse apostulli, për ta shprehur misionin e vet në Krishtin dhe në Kishën, flet për “fëmijë që i rilind me dhimbje” (krh. Gal 4,19). Në fushën e asaj që është “njerëzore”, të asaj që është njerëzisht personale, “të qenit mashkullor” dhe “të qenit femëror” dallohen dhe në të njëjtën kohë e përplotësojnë dhe e shpjegojnë njëri-tjetrin. Kjo është e pranishme edhe në analogjinë e madhe të “Nuses”

në *Letrën drejtuar Efesianëve*. Në Kishë çdo qenie njerëzore – mashkull e femër – është “Nusja”, pasi pranon si dhuratë dashurinë e Krishtit shëlbues, sikurse edhe sepse kërkon t’i përgjigjet me dhuratën e personit të vet.

Krishti është Dhëndri. Në këtë shprehet e vërteta mbi dashurinë e Hyjit që “ka dashur i pari” (1 Gjn 4,19) dhe që me dhuratën e lindur prej kësaj dashurie martesore për njeriun i ka kapërcyer të gjitha pritjet njerëzore: “deri deri në pikën e fundit” (Gjn 13,1). Dhëndri – Biri i njëgjëjtë me Atin sepse Hyj – është bërë biri i Marisë, “biri i njeriut”, njeri i vërtetë, mashkull. *Simboli i Dhëndrit është i gjinisë mashkullore*. Në këtë simbol mashkullor paraqitet karakteri njerëzor i dashurisë në të cilën Hyji e ka shprehur dashurinë e vet hyjnore për Izraelin, për Kishën, për të gjithë njerëzit. Duke medituat atë që Ungjijtë thonë në lidhje me qëndrimin e Krishtit ndaj grave, mund të përfundojmë duke thënë se *si burrë, bir i Izraelit, zbuloi dinjitetin e “bijave të Abrahamit”* (krh. Lk 13,16), *dinjitetin që gruaja e ka qysh prej “fillimit” njësoj si burri*. Dhe në të njëjtën kohë Krishti vuri në

dukje gjithë origjinalitetin që e dallon gruan prej burrit, gjithë pasurinë që asaj i është dhënë në misterin e krijimit. Në qëndrimin e Krishtit ndaj gruas realizohet në mënyrë shembullore ajo që teksti i *Letrës drejtuar Efezianëve* shpreh me konceptin e “dhëndrit”. Pikërisht sepse dashuria hyjnore e Krishtit është dashuri Dhëndri, ajo është paradigma dhe shembulli i çdo dashurie njerëzore, veçanërisht i dashurisë së njerëzve-meshkuj.

Eukaristia

26. Mbi sfondin e gjerë të “misterit të madh”, që shprehet në marrëdhënien martesore mes Krishtit dhe Kishës, është e mundur edhe të kuptojmë në mënyrë të përshtatshme faktin e thirrjes së “Të dymbëdhjetëve”. *Duke thirrur vetëm burra si apostuj të vet*, Krishti ka vepruar në një mënyrë krejtësisht të lirë dhe sovrane. Këtë e ka bërë me të njëjtën liri me të cilën, në të gjithë sjelljen e vet, ka vënë në dukje dinjitetin dhe thirrjen e gruas, pa iu përshtatur zakoneve që mbizotëronin dhe traditës së vendosur

edhe prej legjislacionit të kohës. Prandaj, hipoteza se ai ka thirrur si apostuj burrat, duke ndjekur mendësinë e përhapur në kohët e tij, nuk i përgjigjet aspak mënyrës së të vepruarit të Krishtit. “Mësues, ne e dimë se ti gjithmonë flet të vërtetën dhe se me të vërtetë mëson udhën e Hyjit *pa marrë parasysht kush është kush*” (Mt 22,16). Këto fjalë karakterizojnë plotësisht *sjelljen e Jezusit të Nazaretit*. Në këtë gjendje edhe një shpjegim për thirrjen e “Të dymbëdhjetëve”. Ata janë me Krishtin gjatë Darkës së fundit; vetëm ata e marrin mandatin sakramental: “Bëjeni këtë në përkujtimin tim” (Lk 22,19; 1 Kor 11,24), të lidhur me themelimin e Eukaristisë. Ata, mbrëmjen e ditës së ngjalljes, marrin Shpirtin Shenjt për të falur mëkatet: “Atyre që ua falni mëkatet, u falen, e atyre që nuk ua falni, nuk u falen” (Gjn 20,23).

Gjendemi në vetë qendrën e Misterit të Pashkës, që zbulon deri në fund dashurinë martesore të Hyjit. Krishti është Dhëndri sepse “ka dhënë vetveten”: trupi i tij është “flijuar”, gjaku i tij është “derdhur” (krh. Lk 22,19-20). Në këtë mënyrë “deshi deri

në pikën e fundit” (Gjn 13,1). “Dhurata e sinqertë”, që përmbahet në flinë e Kryqit, bën që të shfaqet në mënyrë përfundimtare kuptimi martesor i dashurisë së Hyjit. Krishti është Dhëndri i Kishës, si shëlbues i botës. *Eukaristia është sakramenti i shëlbimit tonë. Është sakramenti i Dhëndrit, i Nuses.* Eukaristia e bën të pranishëm dhe në mënyrë sakramentale e realizon përsëri aktin shëlbues të Krishtit, që “krijon” Kishën trupin e vet. Me këtë “trup” Krishti është i bashkuar si dhëndri me nusen. E gjithë kjo përmbahet në *Letrën drejtuar Efesianëve*. Në “mysterin e madh” të Krishtit dhe të Kishës përfshihet “njësia e të dyve” e përhershme, e krijuar që prej “fillimit” mes burrit dhe gruas.

Nëse Krishti, duke themeluar Eukaristinë, e ka lidhur atë në mënyrë kaq të qartë me shërbimin meshtarak të apostujve, është e lejueshme të mendojmë se në këtë mënyrë ai donte të shprehte marrëdhënien mes burrit dhe gruas, mes asaj që është “femërore” dhe asaj që është “mashkullore”, të dëshiruar prej Hyjit si në mysterin e krijimit, ashtu edhe në atë të shëlbimit. Para së gjithash në

*Eukaristi shprehet në mënyrë sakramentale akti shëlbues i Krishtit Dhëndër ndaj Kishës Nuse. Kjo bëhet e tejdukshme dhe e qartë, kur shërbimi sakramental i Eukaristisë, në të cilin meshtari vepron “in persona Christi”, kryhet prej burrit. Është një shpjegim që përforcon mësimin e Deklaratës *Inter insigniores*, të botuar me urdhër të Papa Palit VI për t’iu përgjigjur pyetjes mbi çëshjen e pranimit të grave në meshtarinë shërbestare⁵⁰.*

Dhurata e nuses

27. Koncili II i Vatikanit ka përtërirë në Kishë vetëdijen e universalitetit të meshtarisë. Në Besëlidhjen e Re ka vetëm një fli dhe vetëm një meshtar: Krishti. Në këtë meshtari të vetme marrin pjesë të gjithë të pagëzuarit, si burrat ashtu edhe gratë, pasi duhet “ta kushtojnë trupin e tyre si fli të gjallë, të shenjtë e të pëlqyeshme Hyjit (krh. Rom 12,1), ta dëshmojnë në çdo vend Krishtin dhe, t’i japin përgjigje gjithsecilit që kërkon arsyen e shpresës që është në ta” (krh. 1 Pjt 3,15)”⁵¹. Pjesëmarrja universale

në flinë e Krishtit, në të cilën Shëlbuesi ia ka kushtuar Atit tërë botën, dhe, në veçanti, njerëzimin, bën që të gjithë në Kishë të jenë “mbretëri priftërinjsh” (Zb 5,10; krh. 1 Pjt 2,9), pra të marrin pjesë jo vetëm në misionin meshtarak, por edhe në atë profetik dhe mbretëror të Krishtit Mesi. Veç kësaj, kjo pjesëmarrje përcakton bashkimin organik të Kishës, si Popull i Hyjit, me Krishtin. Në të shprehet njëkohësisht “misteri i madh” i *Letrës drejtuar Efesianëve: Nusja e bashkuar me Dhëndrin e vet*; e bashkuar sepse jeton prej jetës së tij; e bashkuar, sepse merr pjesë në misionin e tij të trefishtë (*tria munera Christi*); në një mënyrë të tillë që t’i përgjigjet me një “dhuratë të sinqertë” të vetvetes *dhuratës së patregueshme të dashurisë së Dhëndrit*, shëlbuesit të botës. Kjo u përket të gjithëve në Kishë, si grave ashtu edhe burrave, dhe u përket natyrisht edhe atyre që janë pjesëmarrës të “meshtarisë shërbestare”⁵², që ka karakterin e shërbimit. Në fushën e “misterit të madh” të Krishtit dhe të Kishës të gjithë janë të thirrur të përgjigjen – si një nuse – me dhuratën e jetës së tyre ndaj dhuratës së

patregueshme të dashurisë së Krishtit, që, si shëlbues i botës, është i vetmi Dhëndër i Kishës. Në “meshtarinë mbretërore”, që është e universale, shprehet njëkohësisht dhurata e Nuses.

Kjo ka një rëndësi themelore për ta kuptuar Kishën në thelbin e vet, duke shmangur që t’i vishen Kishës – edhe në të qenit e saj “institucion” i përbërë prej qeniesh njerëzore dhe i përfshirë në histori – kriteret kuptimi dhe gjykimi që nuk i përkasin natyrës së saj. Edhe pse Kisha ka një strukturë “hierarkike”⁵³, megjithatë kjo strukturë ka si synim të vetin shenjtërimin e gjymtyrëve të Krishtit. Shenjtëria pastaj matet sipas “misterit të madh”, në të cilin Nusja i përgjigjet me dhuratën e dashurisë dhuratës së Dhëndrit, dhe këtë e bën “në Shpirtin Shenjt”, sepse “dashuria e Hyjit u ndikua në zemrat tona me anë të Shpirtit Shenjt që na u dhurua” (Rom 5,5). Koncili II i Vatikanit, duke përforcuar mësimin e gjithë traditës, ka kujtuar se në hierarkinë e shenjtërisë *pikërisht* “gruaja”, Maria e Nazaretit, është “figurë” e Kishës. Ajo “u paraprin” të gjithëve në

rrugën drejt shenjtërisë; në personin e saj “Kisha ka arritur përsosmërinë, me të cilën ekziston e panjollë dhe e parrudhë” (krh. Ef 5,27)”⁵⁴. Në këtë kuptim mund të thuhet se Kisha është *njëkohësisht* “mariane” dhe “apostoliko-pjetrine”⁵⁵.

Në historinë e Kishës, që në kohët e para – pranë burrave – kishte edhe *shumë gra*, për të cilat përgjigjja e Nuses ndaj dashurisë shëlbuese të Dhëndrit merrte forcë të plotë shprehëse. Si të parat shohim ato gra, që personalisht e kishin takuar Kishtin, e kishin ndjekur dhe, pas largimit të tij, së bashku me apostujt “nuk mungonin në lutje” në çenakullin e Jerusalemit deri ditën e Rrëshajës. Atë ditë Shpirti Shenjt foli nëpërmjet “bijve dhe bijave” të Popullit të Hyjit, duke bërë kumtimin e Joelit profet (krh. Vap 2,17). Ato gra, dhe më pas edhe të tjera, qenë *pjesë aktive dhe të rëndësishme në jetën e Kishës së parë*, në ndërtimin që prej themeleve të bashkësisë së parë të krishterë – dhe bashkësive të mëvonshme – *nëpërmjet karizmave dhe shërbimit të tyre shumëformësh*. Shkrimet apostolike shënojnë emrat e tyre, si Feba, “diakoneshë

e Kenhreut” (krh. Rom 16,1), Priska dhe Akulli (krh. 2 Tim 4,19), Evodia dhe Sintika (krh. Fil 4,2), Maria, Trifena, Persida, Trifoza (krh. Rom 16,6.12). Apostulli flet për “mundimet” e tyre për Krishtin, dhe këto tregojnë fushat e ndryshme të shërbimit apostolik të Kishës, duke filluar prej “kishës shtëpiake”. Në të vërtetë, në të “feja e çiltër” kalon prej nënës te bijtë dhe nipat, sikurse ndodhi në shtëpinë e Timoteut (krh. 2 Tim 1,5).

E njëjta gjë përsëritet gjatë shekujve, nga breznia në brezni, siç tregon *historia e Kishës*. Në të vërtetë, Kisha, duke mbrojtur dinjitetin e gruas dhe thirrjen e saj, ka shprehur nderim e mirënjohje për ato që – besnike ndaj Ungjillit – në çdo kohë kanë marrë pjesë në misionin apostolik të të gjithë Popullit të Hyjit. Bëhet fjalë për shenjte martire, për virgjëra, për nëna familjesh, që me guxim e kanë dëshmuar fenë e tyre dhe duke edukuar bijtë e tyre në shpirtin e Ungjillit, kanë përçuar fenë dhe traditën e Kishës.

Në çdo epokë dhe në çdo vend gjejmë shumë gra “të përsosura” (krh. Fu 31,10), që – pavarësisht prej përndjekjeve, vështirësive

dhe diskriminimeve – kanë marrë pjesë në misionin e Kishës. Mjafton të përmendim këtu Monikën, nënën e Agustinit, Makrinën, Olgën e Kievit, Matildën e Toskanës, Edvixhin e Slisisë dhe Edvixhin e Krakovias, Elizabetën e Turingjisë, Brixhidën e Suedisë, Zhan d’Arkën, Rozën e Limës, Elizabeta Setonin dhe Meri Uardin.

Dëshmia dhe veprat e grave të krishtera kanë pasur një ndikim të madh në jetën e Kishës, sikurse edhe në atë të shoqërisë. Edhe në prani të diskriminimeve të mëdha shoqërore gratë e shenjta kanë vepruar në “mënyrë të lirë”, të përforcuara prej bashkimit të tyre me Krishtin. Një bashkim dhe liri e tillë e rrënjosur në Hyjin shpjegojnë, për shembull, veprën e madhe të Shenjtes Katerinë nga Siena në jetën e Kishës dhe të Shenjtes Terezë të Jezusit në atë murgjërore.

Edhe në ditët tona Kisha nuk resht së pasuruari me dëshminë e shumë grave që realizojnë thirrjen e tyre në shenjtëri. Gratë e shenjta janë një mishërim i idealit femëror, por janë edhe një model për të gjithë të krishterët, një model i “*sequela Christi*”-t (“i

ndjekjes së Krishtit”), një shembull se si Nushja duhet t’i përgjigjet me dashuri dashurisë së Dhëndrit.

VIII

MË E MADHJA ËSHTË DASHURIA

Përballë ndryshimeve

28. “Kisha beson se Krishti, që ka vdekur e është ngjallur për të gjithë, nëpërmjet Shpirtit të vet, i jep njeriut dritë dhe forcë që të mund t’i përgjigjet thirrjes së tij më të lartë”⁵⁶. Mund t’ia referojmë këto fjalë të Kushtetutës *Gaudium et spes* temës së këtyre reflektimeve. Referimi i veçantë në dinjitetin e gruas dhe në thirrjen e saj, pikërisht në kohët në të cilat jetojmë, mund dhe duhet të pranohet në “dritën dhe forcën” që Shpirti i jep njeriut: edhe njeriut të epokës sonë të pasur me shndërrime të shumta. Kisha “beson (...) se gjen në Zotërinë dhe Mësuesin e vet çelësin, qendrën dhe qëllimin” e njeriut, si dhe “të krejt historisë njerëzore” dhe “pohon se nën të gjitha ndryshimet gjenden shumë gjëra

*që nuk ndryshojnë; ato e gjejnë themelin e tyre të fundit në Krishtin, që është gjithmonë i njëjti: dje, sot dhe në shekuj të shekujve*⁵⁷.

Me këto fjalë Kushtetuta mbi Kishën në botën bashkëkohore na tregon udhën që duhet të ndjekim për të marrë përsipër detyrat që kanë lidhje me dinjitetin e gruas dhe me thirrjen e saj, në sfondin e ndryshimeve domethënëse për kohët tona. Mund t'i përballojmë këto ndryshime në mënyrën e duhur dhe të përshtatshme vetëm nëse *kthehemi* në themelet që gjenden në Krishtin, në ato të vërteta dhe në ato vlera "të pandryshueshme", "dëshmitar besnik" (krh. Zb 1,5) dhe Mësues i të cilave ai mbetet. Një mënyrë e ndryshme të vepruari do të çonte në rezultate të dyshimta, madje edhe në rezultate të gabuara dhe mashtruese.

Dinjiteti i gruas dhe rendi i dashurisë

29. Pjesa që kemi marrë nga *Letra drejtuar Efesianëve* (Ef 5,21-33), në të cilën marrëdhënia mes Krishtit dhe Kishës paraqitet si lidhje mes Dhëndrit e Nuses, i referohet edhe

institucionit të martesës sipas fjalëve të *Librit të Zanafillës* (krh. Zan 2,24). Ajo e bashkon të vërtetën mbi martesën si sakrament të parë me krijimin e burrit dhe të gruas në shëmbëllim e përngjasim me Hyjin (krh. Zan 1,27; 5,1). Falë krahasimit domethënës që gjendet në *Letrën drejtuar Efesianëve* fiton qartësi të plotë ajo që vendos për dinjitetin e gruas qoftë para syve të Hyjit, Krijues dhe Shëlbues, qoftë para syve të njeriut: të burrit dhe të gruas. Në themelin e planit të amshuar të Hyjit, gruaja është ajo në të cilën rendi i dashurisë së botës së krijuar të personave gjen tokën për rrënjën e vet të parë. Rendi i dashurisë i përket jetës intime të vetë Hyjit, jetës trinitare. Në jetën intime të Hyjit, Shpirti Shenjt është hipostaza personale e dashurisë. Nëpërmjet Shpirtit, Dhuratës së pakrijuar, dashuria bëhet një dhuratë për personat e krijuar. *Dashuria, që është prej Hyjit, u komunikohet krijesave: “dashuria e Hyjit u ndikua në zemrat tona me anë të Shpirtit Shenjt që na u dhurua”* (Rom 5,5).

Thirrja në ekzistencë e gruas pranë burrit (“një ndihmë që t’i përngjajë”: Zan 2,18)

në “njësinë e dy vetëve” ofron në botën e dukshme të krijesave kushte të veçanta që “dashuria e Hyjit të ndikohet në zemrat” e qenieve të krijuara në shëmbëllim të tij. Nëse autori i *Letrës drejtuar Efesianëve* e quan Krishtin Dhëndër dhe Kishën Nuse, ai, në mënyrë të tërthortë, me këtë analogji pohon të vërtetën mbi gruan si nuse. Dhëndri është ai që do. Nusja duhet: është ajo që merr dashurinë, për të dashur edhe vetë nga ana e saj.

Pjesa e *Zanafillës* – e rilexuar në dritën e simbolit martesor të *Letrës drejtuar Efesianëve* – na mundëson të dallojmë një të vërtetë që duket se vendos në mënyrë thelbësore çështjen e dinjitetit të gruas dhe, më pas, edhe atë të thirrjes së saj: *dinjiteti i gruas matet prej rendit të dashurisë*, që thelbësisht është rend drejtësie dhe dashurie⁵⁸.

Vetëm personi mund t’i dojë të tjerët dhe vetëm personi mund të duhet prej të tjerëve. Ky është një pohim, para së gjithash, me natyrë ontologjike, prej të cilit rrjedh pastaj një pohim me natyrë etike. Dashuria është një kërkesë ontologjike dhe etike e personit. Personi duhet të duhet prej të tjerëve, pasi

vetëm dashuria i përgjigjet asaj që personi është. Kështu shpjegohet *urdhri i dashurisë*, i njohur që në Besëlidhjen e Vjetër (krh. Lp 6,5; Lev 19,18) dhe i vënë prej Krishtit në vetë qendrën e "*ethos*"-it ungjillor (krh. Mt 22,36-40; Mk 12,28-34). Kështu shpjegohet edhe ajo *parësi e dashurisë* e shprehur prej fjalëve të Palit në Letrën drejtuar Korintianëve: "më e madhja është dashuria" (krh. 1 Kor 13,13).

Nëse nuk mbajmë parasysh këtë rend dhe këtë parësi, nuk mund t'i jepet një përgjigje e plotë dhe e përshtatshme pyetjes mbi dinjitetin e gruas dhe mbi thirrjen e saj. Kur themi se gruaja është ajo që merr dashuri për të dashur edhe ajo vetë nga ana e saj, nuk nënkuptojmë vetëm dhe para së gjithash marrëdhënien specifike bashkëshortore të martesës. Nënkuptojmë diçka më universale, të mbështetur në vetë faktin e të qenit grua në tërësinë e marrëdhënieve ndërpersonale, që në mënyrat më të ndryshme e strukturojnë bashkëjetesën dhe bashkëpunimin mes personave, burrave dhe grave. Në këtë kontekst, të gjerë dhe të larmishëm, *gruaja paraqet një vlerë të veçantë si person*

njerëzor dhe, në të njëjtën kohë, si ai person konkret, për faktin e të qenitë të saj femër. Kjo gjë i përket të gjitha grave dhe secilës prej tyre, pavarësisht prej kontekstit kulturor në të cilën secila gjendet dhe prej karakteristike shpirtërore, psikike dhe trupore, si, për shembull, mosha, arsimi, shëndeti, puna, të qenit e martuar apo beqare.

Pjesa e *Letrës drejtuar Efesianëve* që po shqyrtojmë na lejon të mendojmë për njëfarë “profetizmi” të veçantë të gruas në të qenit të saj femër. Analogjia e Dhëndrit dhe e Nuses flet për dashurinë me të cilën çdo njeri duhet prej Hyjit në Krishtin, çdo burrë dhe çdo grua. Megjithatë, në kontekstin e analogjisë biblike dhe në bazë të logjikës së brendshme të tekstit, është pikërisht gruaja ajo që ua shfaq të gjithëve këtë të vërtetë: nusen. Kjo karakteristikë “profetike” e gruas në të qenit e saj femër e gjen shprehjen më të lartë në Virgjërën Nënë të Hyjit. Në lidhje me të, në mënyrë më të plotë dhe të drejtpërdrejtë, vihet në dukje bashkimi intim i rendit të dashurisë – që hyn në fushën e botës së per-

sonave njerëzorë nëpërmjet një Gruaje – me Shpirtin Shenjt. Maria dëgjon në Lajmërim: “Shpirti Shenjt do të zbresë në ty” (Lk 1,35).

Vetëdija e një misioni

30. Dinjiteti i gruas lidhet ngushtë me dashurinë që ajo merr për vetë arsyen e të qenit të saj femër dhe po ashtu *me dashurinë që ajo dhuron nga ana e saj*. Kështu pohohet e vërteta mbi personin dhe mbi dashurinë. Në lidhje me të vërtetën e personit, duhet edhe një herë t’i drejtohem Koncilit II të Vatikanit: “Njeriu, i cili në tokë është e vetmja krijesë që Hyji ka dashur për veten e vet, nuk mund ta gjejë plotësisht vetveten përveçse nëpërmjet një dhurimi të sinqertë të vetvetes”⁵⁹. Kjo i përket çdo njeriu, si person i krijuar në shëmbëllim me Hyjin, si burrë ashtu edhe grua. Pohimi me natyrë ontologjike që gjendet këtu tregon edhe përmasën etike të thirrjes së personit. *Gruaja nuk mund ta gjejë vetveten përveçse duke u dhuruar dashuri të tjerëve*.

Që prej “fillimit” gruaja – sikurse burri –

është krijuar dhe “vënë” prej Hyjit pikërisht në këtë rend të dashurisë. Mëkati i parë nuk e ka asgjësuar këtë rend, nuk e ka shlyer atë në mënyrë të pakthyeshme. Kjo vërtetohet nga fjalët biblike të Protoungjillit (krh. Zan 3,15). Në këto reflektime kemi vërejtur *vendin e veçantë të “gruas”* në këtë tekst çelësin e Zbulesës. Veç kësaj, duhet vënë në dukje se si vetë gruaja, që arrin të jetë “paradigmë” biblike, gjendet edhe në perspektivën eskatologjike të botës dhe të burrit, të shprehur prej *Librit të Zbulesës*⁶⁰. Është “një grua e veshur me diell”, me hënën nën këmbë dhe një kurorë yjesh mbi kokë (krh. Zb 12,1). Mund të thuhet: një “grua” sipas masës së kozmosit, sipas masës së krejt veprës së krijimit. Në të njëjtën kohë ajo vuan “dhimbjet e lindjes” (Zb 12,2), si Eva “nëna e të gjithë të gjallëve” (Zan 3,20). Vuan edhe sepse “para gruas që po lindte” (krh. Zb 12,4) vendoset “dragoi i madh, gjarpri i vjetër” (Zb 12,9), i njohur që prej Protoungjillit: i Keqi, “babai i gënjeshtërs” dhe i mëkatit (krh. Zan 8,44). Ja: “gjarpri i vjetër” dëshiron ta hajë “fëmijën”. Nëse shohim në këtë tekst refleksin e

ungjillit të fëmijërisë (krh. Mt 2,13.16), mund të mendojmë se, në paradigmen biblike të “gruas”, qysh nga fillimi deri në fund të historisë, përfshihet lufta kundër të keqes dhe të Keqit. Kjo është edhe *lufta për njeriun, për të mirën e tij të vërtetë, për shpëtimin e tij*. Bibla a nuk dëshiron të na thotë se pikërisht në “gruan”, Eva-Maria, historia regjistron një luftë dramatike për çdo njeri, luftën për “po”-në apo “jo”-në themelore të tij ndaj Hyjit dhe ndaj planit të Tij të amshuar mbi njeriun?

Nëse dinjiteti i gruas dëshmon dashurinë, që ajo merr për të dashur edhe vetë nga ana e saj, paradigma biblike e “gruas” duket edhe se zbulon se *cili është rendi i vërtetë i dashurisë që përbën thirrjen e vetë gruas*. Bëhet fjalë këtu për thirrjen në domethënieën e saj themelore, mund të thuhet universale, që pastaj konkretizohet dhe shprehet në “thirrjet” e shumta të gruas në Kishë dhe në botë.

Forca morale e gruas, forca e saj shpirtërore bashkohet me vetëdijen se *Hyji i beson asaj në një mënyrë të veçantë njeriun, qenien njerëzore*. Natyrisht, Hyji ia beson çdo njeri

të gjithëve dhe secilit. Megjithatë, ky besim i përket në mënyrë të veçantë gruas – pikërisht për arsye të të qenit të saj femër – dhe ai vendos në veçanti për thirrjen e saj.

Duke u mbështetur në këtë vetëdije dhe në këtë besim, forca morale e gruas shprehet në shumë figura femërore të Besëlidhjes së Vjetër, të kohëve të Krishtit, të epokave të mëvonshme deri në ditët tona.

Gruaja është e fortë prej vetëdijes së besimit, e fortë për faktin se Hyji “i beson njeriun”, gjithmonë dhe sidoqoftë, deri edhe në kush-tet e diskriminimit shoqëror në të cilat ajo mund të gjendet. Kjo vetëdije dhe kjo thirrje themelore i flasin gruas për dinjitetin që merr prej vetë Hyjit, dhe kjo e bën “të fortë” dhe e përforcon thirrjen e saj. Në këtë mënyrë, “gruaja e përsosur” (krh. Fu 31,10) bëhet një mbështetje e pazëvendësueshme dhe një burim force shpirtërore për të tjerët, që i perceptojnë energjitë e mëdha të shpirtit të saj. Këtyre “grave të përsosura” u detyrohen shumë familjet e tyre dhe nganjëherë edhe Kombe të tëra.

Në epokën tonë, sukseset e shkencës dhe

të teknikës mundësojnë që, në një shkallë deri tani të panjohur, të arrihet një mirëqenie materiale e cila, ndërsa disa njerëz i favorizon, disa të tjerë i mënjanon. Në këtë mënyrë, ky përparim i njëanshëm mund të sjellë edhe një *zhdukje graduale të ndjeshmërisë për njeriun, për atë që është thelbësisht njerëzore*. Në këtë kuptim sidomos ditët tona *presin shfaqjen e asaj "natyre" të gruas që siguron ndjeshmërinë për njeriun në çdo rrethanë: për faktin se është njeri! Dhe sepse "më e madhja është dashuria (1 Kor 13,13)*.

Prandaj, një lexim i vëmendshëm i paradigmës biblike të "gruas" – nga *Libri i Zanafillës* deri te *Libri i Zbulesës* – pohon se në çfarë qëndrojnë dinjiteti dhe thirrja e gruas si dhe atë që në ta është e pandryshueshme dhe nuk e humb aktualitetin, pasi e ka "themelin e vet të fundit në Krishtin, që është gjithmonë i njëjti: dje, sot dhe në shekuj të shekujve"⁶¹. Nëse Hyji ia beson në mënyrë të veçantë njeriun gruas, kjo a nuk do të thotë se prej saj Krishti pret të plotësohet ajo "meshtari mbretërore" (1 Pjt 2,9), që është pasuria të cilën Ai ua jep njerëzve? Pikërisht

këtë trashëgimi Krishti, i vetmi kryemeshtar i Besëlidhjes së re e të amshuar dhe Dhëndër i Kishës, nuk resht së nënshtruari Atit nëpërmjet Shpirtit Shenjt, që Hyji të jetë “gjithçka në të gjithë” (1 Kor 15,28)⁶².

Atëherë do të plotësohet përfundimisht e vërteta se “më e madhja është dashuria” (1 Kor 13,13).

IX

PËRFUNDIM

“Po ta dije ti çka të dhuron Hyji”

31. “Po ta dije ti çka të dhuron Hyji” (Gjn 4,10), i thotë Jezusi Samaritanes gjatë njërës prej atyre bisedave të jashtëzakonshme që tregojnë se sa e vlerëson ai dinjitetin e çdo gruaje dhe thirrjen që i mundëson asaj të marrë pjesë në misionin e Mesisë.

Këto reflektime, të cilat arritën në fund, janë të orientuara për të njohur brenda “dhuratës së Hyjit” atë që Ai, krijues dhe shpërblyes, i beson gruas, çdo gruaje. Në të vërtetë, në Shpirtin e Krishtit ajo mund të zbulojë krejt domethënien e të qenit të saj femër dhe në këtë mënyrë të përgatitet për “dhurimin e sinqertë të vetvetes” të tjerëve, e kështu “të gjejë” vetveten.

Në Vitin Marian *Kisha dëshiron ta falënde-*

rojë Trininë e Shenjtë për “misterin e gruas”, dhe, për çdo grua – për atë që përbën masën e amshuar të dinjitetit të saj femëror, për “punët e mëdha të Hyjit” që në historinë e breznive njerëzore janë bërë në të dhe nëpërmjet saj. Si përfundim, a nuk është bërë në të dhe nëpërmjet saj gjithçka është më e madhe në historinë e njeriut mbi këtë tokë: fakti se vetë Hyji është bërë njeri?

Pra, Kisha falënderon për të gjitha gratë dhe për secilën prej tyre: për nënat, motrat, bashkëshortet; për gratë e kushtuara Zotit në virgjëri; për gratë e kushtuara shumë e shumë qenieve njerëzore, që presin dashurinë falas të një personi tjetër; për gratë që kujdesen për qenien njerëzore në familje, që është shenja themelore e bashkësisë njerëzore; për gratë që punojnë profesionalisht, gra nganjëherë të rënduara prej një përgjegjësie të madhe shoqërore; për gratë “e përsosura” dhe për gratë “e dobëta”, për të gjitha: ashtu siç kanë dalë prej zemrës së Hyjit në të gjithë bukurinë dhe pasurinë e të qenit të tyre femër; ashtu siç janë përqafuar prej dashurisë së tij të amshuar; ashtu sikurse,

së bashku me burrin, janë shtegtare mbi këtë tokë, që, në kohë, është "atdheu" i njerëzve dhe nganjëherë shndërrohet në një "shekull plot me lot"; ashtu sikurse, së bashku me burrin, marrin përsipër një përgjegjësi të përbashkët për fatet e njerëzimit, sipas nevojave të përditshme dhe sipas atyre fateve përfundimtare që familja njerëzore ka në vetë Hyjin, në gjirin e Trinisë së patregueshme.

Kisha falënderon për të gjitha shfaqjet e "natyrës" femërore gjatë historisë, në mes të të gjithë popujve e Kombeve; falënderon për të gjitha karizmat që Shpirti Shenjt u jep grave në historinë e Popullit të Hyjit, për të gjitha fitoret që ajo ka arritur prej fesë, shpresës dhe dashurisë së tyre: falënderon për të gjitha frytet e shenjtërisë femërore.

Në të njëjtën kohë, Kisha kërkon që këto "shfaqje të Shpirtit" (krh. 1 Kor 12,4 e vijim) që me bujari të madhe u janë dhënë "bijave" të Jerusalemit të amshuar, të njihen dhe të vlerësohen me vëmendje, që të jenë në dobinë e përgjithshme të Kishës dhe të njerëzimit, sidomos në kohët tona. Duke medituuar misterin biblik të "gruas", Kisha lutet që të

gjitha gratë të gjejnë në këtë mister vetveten dhe “thirrjen supreme” të tyre.

Maria, që “i paraprin gjithë Kishës në rrugën e fesë, të dashurisë dhe të bashkimit të përsosur me Krishtin”⁶³, e fitoftë për të gjithë ne edhe këtë “fryt”, në Vitin që ia kemi kushtuar asaj, në prag të mijëvjeçarit të tretë të ardhjes së Krishtit.

Me këto ndjet u jap të gjithë besimtarëve dhe në mënyrë të veçantë grave, motra në Krishtin, Bekimin Apostolik.

Dhënë në Romë, pranë Shën Pjetrit, më 15 të muajit gusht – Solemniteti i Ngjitjes së Zojës së Bekuar në qiell – të vitit 1988, i dhjeti i Pontifikatit.

SHËNIME

1 Konc. II i Vatikanit, Nuntius ad Mulieres, 08.12.1965: AAS 58 [1996] 13-14.

2 Krh. Gaudium et spes, 8.9.60.

3 Krh. Apostolicam actuositatem, 9.

4 Krh. Piu XII, Allocutio ad Mulieres e Societatibus Christianis Italiae delegatas, 21.10.1945: AAS 37 [1945] 284-295; Piu XII, Allocutio ad delegatas Conventui Unionis universalis Sodalitatum mulierum catholicarum, 24.04.1952: AAS 44 [1952] 420-424; Piu XII, Allocutio ad eas quae interfuerunt XIV Conventui Internationali ex “Union Mondiale des Organisations femines catholiques”, 29.09.1957: AAS 49 [1957] 906-922.

5 Krh. Gjoni XXIII, Pacem in Terris, 11.04.1963: AAS 55 [1963] 267-268.

6 Pali VI, Declaratio S. Teresiae de Avila, Virginis, “Doctoris universalis Ecclesiae”, 27.09.1970: Mësime të Palit VI, VIII [1970] 949-957; Pali VI, Declaratio S. Catharinae Senensis, Virginis, “Doctoris universalis Ecclesiae”, 04.10.1970: Mësime të Palit VI, VIII [1970] 982-988.

7 AAS 65 [1973] 284e vijim.

8 Pali VI, Allocutio ad eas quae interfuerunt Nationali Conventui Consociationis Italicarum Mulierum, CIF, 06.12.1976: Mësime të Palit VI, XIV [1976] 1017.

9 Krh. Redemptoris Mater, 46.

10 Lumen gentium, 1.

11 Një ilustrim i domethënies antropologjike dhe teologjike të “fillimit” mund të shihet në pjesën e parë të fjalimeve të të mërkurës të kushtuara “te-

ologjisë së trupit”, duke nisur nga 5 shtatori 1979: Mësime të Gjon Palit II, II, 2 [1979] 234-236.

12 Gaudium et spes, 22.

13 Nostra aetate, 1.

14 Nostra aetate, 2.

15 Dei verbum, 2.

16 Edhe sipas Etërve të Kishës, zbulimi i parë i Trinisë në Besëlidhjen e Re ka ndodhur në Lajmërim. Në një homeli që i atribuohet Sh. Gregor Mrekullibërësit, lexohet: “Je shkëlqim drite, o Mari, në mbretërinë sublime shpirtërore! Në ty Ati, që është pa fillim dhe fuqia e të cilit të ka mbuluar, lavdërohet. Në ty Biri, që e ke bartur sipas mishit, adhurohet. Në ty Shpirti Shenjt, që ka kryer në brendësinë tënde lindjen e Mbretit të madh, kremtohet. Falë teje, o hirplote, Trinia e Shenjtë dhe e njëgjëjtë ka mundur të njihet në botë” (Krh. Sh. Andreu i Kretës, In Annuntiat B. Mariae, PG 97, 909).

17 Nostra aetate, 2.

18 Doktrina teologjike mbi Nënëen e Hyjit e mbështetur nga shumë Etër të Kishës, e sqaruar dhe e përcaktuar në Konkilet e Efezit dhe të Kalcedonisë, është ripropozuar nga Konkili II i Vatikanit, në kapitullin VIII të Lumen gentium, 52-69. Krh. Redemptoris mater, 4.31-32 dhe 9.78-83.

19 Krh. Redemptoris Mater, 7-11.

20 Krh. Redemptoris Mater, 39-41.

21 Lumen gentium, 36.

22 Krh. Sh. Ireneu, Ad haereses, V,6,1; V,16,2-3; S. Ch. 153, 72-81 dhe 216-221; Sh. Gregor Niseni, De hom. op., 16: PG 44, 180; in Cant. hom.,2: PG 44, 805-808; Sh. Agustini, In Ps. 4,8: CCL 38,17.

23 “Persona est natura e rationalis individua

substantia”: Manlii Severini Boethii, Liber de persona et duabus naturis, III: PL 1443; krh. Sh. Toma i Akuinit, Summa Theologiae, I, q. XXIX, nen. I.

24 Ndër Etërit e Kishës që pohojnë barazinë themelore të burrit e të gruas para Hyjit, krh. Origjeni, In Iesunave, IX, i: PG 12,878; Klement Aleksandrini, Paed., I, 4: S. Ch 70, 128-131; Sh. Agustini, Sermo, 51, II, 3: PL 38, 334-335.

25 Sh. Gregor Niseni thotë: “Gjithashtu, Hyji është dashuri dhe burim dashurie. E thotë këtë Gjoni i madh: “Dashuria është prej Hyjit” dhe “Hyji është dashuri”. Krijuesi ka lënë në ne edhe këtë karakter. “Prej kësaj të gjithë do ta dinë se jeni nxënësit e mi, nëse e doni njëritjetrin”. Pra, nëse kjo nuk është, e gjithë figura shëmtohet.

26 Gaudium et spes, 24.

27 Krh. Num 23,19; Oz 11,9; Is 40,18; 46,5; krh. Insuper Konc. Ek. Later. IV., Denz-Schonm, 806.

28 Gaudium et spes, 13.

29 “Diabolicus” = ndaj, përçaj.

30 Krh. Origjeni, In Gen. hom., 13,4: PG 12,234; Sh. Gregor Niseni, De virg., 12: S. Ch. 119,404-419; Sh. Gregor Niseni, De Beat., VI: PG 44, 1272.

31 Gaudium et spes, 13.

32 Krh. Gaudium et spes, 24.

33 Pikërisht duke u mbështetur në ligjin hyjnor Etërit e shekullit VI reagues fort kundër diskriminimit ende në fuqi ndaj gruas, në doket dhe në legjislacionin civil të kohës së tyre. Krh. Sh. Gregor i Nazianit, Or. 37,6: PG 36,290; Sh. Jeronimi, Ad Oceanum ep., 77, 3: PL 22, 691; Sh. Ambrozi, De instit. virg., III, 16: PL 16, 309; Sh. Agustini, Sermo, 152, 2: PL 38, 735; Sermo, 392, 4: PL 39,1711.

34 Krh. Sh. Ireneu, Adv. haereses, III, 23, 7:

S. Ch. 211,462-465; V, 21,1: S. Ch. 153,260-265; Sh. Epifani, Panar., III, 2,78: PG 42, 728-729; Sh. Agustini, Enarr. in Ps. 103s, 4,6: CCL 40, 1525.

35 Krh. Sh. Justinii, Dial. cum Thryph., 100: PG 6, 709-712; Sh. Ireneu, Adv. haereses, III, 22, 4; S. Ch. 211, 438-445; V.19, 1; S. Ch. 153,248-251; S. Ciril Hierosolimitani, Sermo V in Deiparam: PG 93, 1464s; Tertuliani, De carne Christi, 17: CCL 2, 904s; Sh. Jeronimi, Epist. 22, 21: PL 22, 408; Sh. Agustini, Sermo 51, 2-3: PL 38,335; Sermo 232, 2: PL 38, 1108; Kard. I. H. Newman, A Letter to the rev. E. B. Pusey, Longman, Londër 1865; M. I. Cheeben, Handbuch der Katholischen Dogmatik, V, 1, 243-266; V, 2 Freiburg 1954, 306-499. Krh. Lumen gentium, 56.

36 Nuk e gjej këtë notë.

37 Krh. Sh. Ambrozi, De instit. virg., V, 33: PL 16, 313.

38 Rabani Mauri, De vita beatae Mariae Magdaleneae, XXVII: "Salvator... ascensionis suae eam ad apostolos instituit apostolam". "Facta est Apostolorum apostola, per hoc quod ei committitur ut resurrectione dominicam discipulis annuntiet": In Ioan-nem Evangelistam expositio, C. XX. L. III, 6, X, 629.

39 Gaudium et spes, 24.

40 Redemptoris Mater, 18.

41 Gaudium et spes, 24.

42 Krh. Allocutiones diebus Mercurii habitae, 7 e 21 prill 1982: Mësimë të Gjon Palit II, V, 1 [1982] 1126-1131 dhe 1175-1179.

43 Krh. Lumen gentium, 63; Sh. Ambrozi, In Luc., II, 7: S. Ch. 45, 74; De instit. virg., XIV, 87-89: PL 16, 326-327; Sh. Ciril Aleksandrini, Hom., 4: PG 77, 996; Sh. Izidori i Spanjës, Alegoriae, 139: PL 83, 117.

44 Lumen gentium, 63.

45 Lumen gentium, 64.

46 Lumen gentium, 64.

47 Lumen gentium, 64. Mbi marrëdhënien Mari-Kishë, që pareshtur shfaqet në reflektimin e Etërve të Kishës dhe të të gjithë Traditës së krishterë, krh. Redemptoris Mater, 42-44 dhe 117-127; krh. insuper Klement Aleksandrini, Paed., 1, 6: S. Ch. 70, 186s.; Sh. Ambrozi, In Luc. II, 7: S. Ch. 45-74; Sh. Agustini, Sermo 192, 2: PL 38, 1012; Sermo 195, 2: PL 38, 1018; Sermo 25, 5: PL 54,211; Sermo 26, 2: PL 54,213; Bedae Venerabilis, In Luc. I. 2: PL 92, 330. “Të dyja nëna – shkruan Isaku i Stelës, nxënës i Sh. Bernardit – të dyja virgjëra, të dyja ngjizin për virtyt të Shpirtit Shenjt... Maria... ka gjeneruar në trup kreun e vet; Kisha... i dhuron këtij kreu trupin e vet. Si njëra ashtu edhe tjetra janë nëna të Krishtit: por asnjëra prej të dyjave nuk e gjeneron të tërin pa tjetrën. Prandaj me të drejtë... ajo që është thënë në përgjithësi për virgjërën nënë Kishë kuptohet në veçanti për virgjërën nënë Mari; dhe ajo që thuhet në mënyrë të veçantë për virgjërën nënë Mari i referohet në përgjithësi virgjërës nënë Kishë; dhe sa thuhet për njërën prej të dyjave mund të kuptohet njësoj për njërën dhe për tjetrën.

48 Krh. ex. gr., Oz 1,2; 2,16-18; Jer 2,2; Ez 16,8; Is 50,1; 54,5-8.

49 Krh. Kol 3,18; 1 Sel 3,1-6; Tit 2,4-5; Ef 5,22-24; 1 Kor 11,3-16; 14,33-35; 1 Tim 2,11-15

50 Krh. Kongregata e Shenjtë për Doktrinën e Fesë, Declaratio Inter Insigniores, 15.10.1976: AAS 69 [1977] 98-116.

51 Lumen gentium, 10.

52 Krh. 1 Pjt 2,10.

53 Krh. 1 Pjt 2,18-19.

54 Krh. Lumen gentium, 63, 65, krh. Redemptoris Mater, 2-6.

55 Ky profil marian është po ashtu – nëse jo më shumë – themelor dhe karakterizues për Kishën sa edhe profili apostolik dhe pjetrin me të cilin është thellësisht i lidhur... Përmasa mariane e Kishës i paraprin asaj pjetrine, megjithëse është e lidhur ngushtë me të dhe përplotësuese. Maria, e Papërlyera, i paraprin çdokujt tjetër, dhe, natyrisht, vetë Pjetrit dhe apostujve: jo vetëm sepse Pjetri dhe apostujt, duke ardhur nga masa e gjinisë njerëzore që lind nën mëkatin, bëjnë pjesë në Kishën “sancta ex peccatoribus”, por edhe sepse “munus”-i i tyre i trefishtë nuk synon gjë tjetër veçse të formojë Kishën në atë ide shenjtërie, që tashmë është paraformuar dhe parafiguruar në Marinë. Sikurse mirë ka thënë një teolog bashkëkohës, “Maria është Mbretëresha e apostujve, pa pretenduar për vete pushtetet apostolike. Ajo ka tjetër dhe më shumë”. *Allocutio ad Patres Cardinales Romanaeque Curiae Praelatos*, 3, 22.12.1987: Mësime të Gjon Palit II, X, 3 [1987] 1484.

56 *Gaudium et spes*, 10.

57 *Gaudium et spes*, 10.

58 Krh. Sh. Agustini, *De Trinitate*, L. VIII, VII, 10 – X, 14; CCL 50, 284-291.

59 *Gaudium et spes*, 24.

60 Krh. *Ad opera Sancti Ambrosii appendix “In Apoc.”*, IV, 3-4: PL 17, 876; Sh. Agustini, *De symb. ad catech.*, “Sermo IV”: PL 40, 661.

61 *Gaudium et spes*, 10.

62 *Lumen gentium*, 36.

63 *Lumen gentium*, 63.

TREGUESI I LËNDËS

PARAQITJA.....fq. 5

I. HYRJE

Një shenjë e kohëve13
Viti Marian16

II. GRUAJA – NËNA E HYJIT (THEOTÓKOS)

Bashkimi me Hyjin19
Theotókos24
“Të shërbesh do të thotë të mbretërosh”.....26

III. SHËMBËLLIMI DHE PËRNGJASIMI ME HYJIN

Libri i Zanafillës30
Personi – Bashkimi – Dhurata34
Antropomorfizmi i gjuhës biblike41

IV. EVA - MARIA

“Fillimi” dhe mëkati	46
“Ai do të sundojë mbi ty”	52
Protoungjilli	58

V. JEZU KRISHTI

“U çuditën që po fliste me një grua”	65
Gratë e Ungjillit	69
Gruaja e zënë në kurorëthyerje	74
Rojtarë të porosisë ungjillore	79
Dëshmitaret e para të Ngjalljes	84

VI. AMËSIA - VIRGJËRIA

Dy përmasa të thirrjes së gruas	88
Amësia	90
Amësia në marrëdhënie me Besëlidhjen	96
Virgjëria për Mbretërinë	101
Amësia sipas shpirtit	107
“O fëmijët e mi, që unë ju rilind sërish me dhimbje”	111

VII. KISHA – NUSJA E KRISHTIT

“Misteri i madh”	115
“Risia” ungjillore	120
Përmasa simbolike e “misterit të madh”	124
Eukaristia	128
Dhurata e nuses	131

VIII. MË E MADHJA ËSHTË DASHURIA

Përballë ndryshimeve	138
Dinjiteti i gruas dhe rendi i dashurisë.....	139
Vetëdija e një misioni	144

IX. PËRFUNDIM

“Po ta dije ti çka të dhuron Hyji”	150
SHËNIME.....	155
TREGUESI I LËNDËS.....	161

